

STUDIE

STUDIE

Česká přítomnost v Košiciach v rokoch 1918 – 1938. Rozbor dokumentov z mimokošických archívov¹

ERIK DULOVÍČ

The Czech Presence in Košice, 1918–1938: An Analysis of Documents from Archives Outside Košice

The aim of the study is to analyse historical sources preserved in archives outside Košice that document the arrival and presence of Czechs in the city during the interwar period in Czechoslovakia. The focus is on official communication between local institutions (public administration, security forces, associations) and the centres of political power at the time, located in Prague and Bratislava, supplemented by archival records of Czech individuals who spent part of their lives in Košice. The arrival of a significant number of Czechs in Košice was met with strong opposition from the majority of the local population, which was politically and culturally connected to the Hungarian state, and was also influenced by the absence of an educated Slovak middle class. People from the Czech lands faced an asymmetrical process of integration. They came with the aim of integrating multiethnic Košice into the Czechoslovak state, but their own integration into the urban environment encountered obstacles that were difficult to overcome. The professionalisation of the security forces, urban development, modernisation of the health system, establishment of Slovak national education, and the flourishing of social life are all areas in which the Czech presence in interwar Košice played a key role.

Keywords: Košice, Czechs, Czechoslovakia 1918 – 1938, national relations

1 Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu Fondu na podporu kultúry národnostných menšín č. 24-160-00482 *Český element v procese začleňovania Košíc a Abovsko-turnianskej župy do Československej republiky v rokoch 1919 – 1922.*

Július Kustra, jediný predprevratový slovenský kníhkupec v Košiciach a česko-slovenský legionár, opisoval príčiny nespokojnosti prítomnej v meste po vzniku Československa nasledovne: „Nový štát vidiac zo dňa na deň opakujúcu sa pasivnu rezistenciu ba miestami aj otvorený odboj proti sebe, nebol by býval nútený také massy úradníctva povolať do Košíc z iných krajov republiky, ale by bol na veľkú väčšinu miest postavil starých rodených Košičanov.“² Odpor väčšiny obyvateľstva politicky a kultúrne spätého s Maďarskom spolu s deficitom vzdelanej slovenskej strednej vrstvy, spôsobeným maďarizačným tlakom, v konečnom dôsledku viedli k príchodu výrazného počtu príslušníkov českej národnosti. Personálne posily z českých krajín sa uplatnili v širokom spektre spoločenského života Košíc, pričom významne ovplyvnili demografickú štruktúru, podobu verejného priestoru, spolkovú štruktúru, oslavy verejných sviatkov i komunikáciu s novou pražskou metropolou.

Monografie a vedecké štúdie komplexne mapujúce pôsobenie českej komunity v medzivojnových Košiciach zatiaľ neboli publikované. K dispozícii sú však texty osobnej povahy³, širšie koncipované bibliografické a lexikologické práce⁴, ako aj čoraz početnejšie odborné práce⁵ analyzujúce aktivity tohto spo-

2 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠAKE), fond (ďalej f.) Július Kustra, kartón (ďalej kart.) 1, nedatovaný rukopis J. Kustru V predošlom článku...

3 *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Ed. Štancl, J. G. Košice 1928; KORČÁK, Rostislav: Začátky prvního slovenského denního listu na východním Slovensku. In: *Nové obzory*, 1965, roč. 7, s. 72–89; KORČÁK, Rostislav: Zápas o Slovensko před 50 lety. In: *Historie a vojenství*, 1969, roč. 18, č. 3, s. 542–559; KOHOUT, Jozef V.: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15.–17. marca 1919. In: *Slovenský prevrat IV*. Ed. MEDVECKÝ, Karol A. Trnava 1931, s. 267–271; STUČHLÍK, Jaroslav: Z historie počátků košické psychiatrie. In: *Československá psychiatrie*, 1962, roč. 58, č. 6, s. 414–418.

4 KIRST, Jozef – POTEMLA, Michal: *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice 1984; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. I. diel A – I*. Košice 2014; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. II. diel J – O*. Košice 2024.

5 BOJKOVÁ, Alžbeta: Košice a ich učítelia – učítelia a ich Košice medzi dvoma svetovými vojnami. In: *Cassovia Docta. Osobnosti vedy a školstva*. Eds. FEDORČÁK Peter – FOGELOVÁ, Patrícia. Košice 2018, s. 89–134; HIMIČ, Peter: Česká dramaturgia v profesionálnom divadle medzivojnových Košíc. In: *Slavica litteraria*, 2021, roč. 24, č. 1, s. 49–61; MINÁRIKOVÁ, Katarína: *Urbanizmus a armáda. K problematike vojenskej stavebnej činnosti československej armády na východnom Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava 2021; VESELSKÁ, Magda: *Muž, který si nedal pokoj / Příběh Josefa Poláka (1886–1945)*. Praha 2004; PRIATKOVÁ, Adriana: Českí architekti medzivojnového obdobia v Košiciach. In: *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 1, s. 43–50; KÁRPÁTY, Vojtech: Počiatky sokolského hnutia na východnom Slovensku (1918 – 1925). In: *Historica Carpatica*, 2011, roč. 41–42, s. 45–62; DULOVIČ, Erik: Osudy a postavenie legionárov na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1929. In: *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 1, s. 54–98; PRIATKOVÁ, Adriana: Architektúra Košíc medzivojnového obdobia v kontexte novopostavených bytových domov pre vojakov

ločenstva v rôznych tematických oblastiach teritoriálne ohraničených na mesto Košice alebo na územie Slovenska. K problematike medzivojnovnej českej komunity sa v pamäťových inštitúciách Košíc nachádza obmedzené množstvo archívnych prameňov. Relatívne dobre sú zachované pramene mestskej proveniencie, čo však neplatí pre fondy úradov s regionálnou územnou pôsobnosťou. Registratúra županského úradu Abovsko-turnianskej župy bola zničená koncom druhej svetovej vojny. Tvorila jeden z najdôležitejších pramenných zdrojov pri štúdiu integrácie mesta Košice do československého štátu. Ďalší významný archívny fond z politicko-bezpečnostnej oblasti – Policajné riaditeľstvo v Košiciach – sa zachoval v zlomkovitom stave, bez písomných dokumentov jeho najdôležitejšej zložky, prezídia. Štúdia je zameraná na rozbor dokumentov uložených v archívoch v Prahe, Bratislave a Martine, ktoré dokumentujú životné osudy a verejné aktivity českých obyvateľov Košíc v medzivojnovnom období. Predmetom záujmu bude predovšetkým úradná komunikácia medzi miestnymi inštitúciami (verejná správa, bezpečnostné zložky, spolky) a vtedajšími centrami politickej moci v Prahe a Bratislave. Druhú skupinu pramenných zdrojov tvoria archívne fondy českých osobností, ktoré spojili časť svojho života s Košicami alebo udržiavali korešpondenciu s osobami pôsobiacimi v tomto meste. Písomnosti úradného charakteru i súkromná korešpondencia umožňujú doplniť obraz o postupnom etablovaní a presadzovaní „českej stopy“ v rôznych oblastiach života východoslovenskej metropoly. Príspevok zároveň môže poslúžiť ako heuristická pomôcka pre historikov a historičky, ktorí sa rozhodnú zamerať pozornosť na absentujúcu syntézu moderných dejín Košíc alebo na výskum dejín českej komunity v celoslovenskom kontexte.

Armáda

Dokumentovanie českého zastúpenia v armádnych zložkách dislokovaných v medzivojnovných Košiciach si vyžaduje zamerať sa na komplexnú činnosť vyšších veliteľských štruktúr, väčšiny dôstojníckeho zboru a časti mužstva. Po unifikácii československej armády v roku 1920 zastávali veliteľské pozície na úrovni zemského vojenského veliteľstva, divízie a dvoch brigád až do konca medzivojnovnej republiky príslušníci pochádzajúci z českých krajín, s výnimkou dvoch

(1918 – 1938). In: *Vojenská história*, 2017, roč. 21, č. 4, s. 64–101; FICERI, Ondrej: *Potrianonské Košice. Premeny etnických identít obyvateľov Košíc v medzivojnovnom Československu*. Bratislava 2019; CHORVÁT, Michal: „Die Katze muss weg!“: odchod českého obyvateľstva zo Slovenska 1938. In: *Právněhistorické studie*, 2018, roč. 48, č. 2, s. 75–92.

osôb ruského a francúzskeho pôvodu.⁶ Zachované dokumenty košických vyšších vojenských veliteľstiev uložené v ústredných vojenských archívoch zahŕňajú okrem spisových materiálov aj denné rozkazy a kroniky. Nevýhodou je nerovnomerné časové zastúpenie prameňov, pričom prevažujú dokumenty z počiatočného obdobia československého štátu. Z obsahového hľadiska budú predmetom záujmu udalosti, ktoré formovali vzťahy medzi československou armádou a obyvateľstvom mesta, dokumentovali postoje českých armádnych predstaviteľov a reflektovali úlohu českých podnikateľov pri vojenskej stavebnej činnosti.

Prvými Čechmi v armádnych radoch spomínanými v archívnych prameňoch v súvislosti s Košicami neboli tí, ktorí mesto obsadili na záver posledného vojnového roka. Koncom novembra 1918 informovalo vedenie Slovenskej národnej rady úrad delegáta ČSR v Budapešti o internácii českých vojakov v Košiciach. Vzhľadom na správy o ich týraní a ťažkých podmienkach spôsobených zimou požadovalo intervenciu u maďarského ministra vojenstva. Prípis Slovenskej národnej rady však neuvádza, či išlo o bývalých vojakov rakúsko-uhorskej armády vracajúcich sa domov, alebo o príslušníkov československého vojska zapojených do obsadzovania západného Slovenska.⁷

Obsadenie Košíc 29. decembra 1918 popoludní predstavovalo česko-slovenskú operáciu. Jadro armádnej skupiny pplk. Františka Berana tvorili príslušníci 30. streleckého pluku z Vysokého Mýta spolu s dobrovoľníkmi z 1. práporu Gardy Slovenskej slobody. V danom období predstavovalo československé vojsko jediná mocenskú silu schopnú zabrániť sociálnym nepokojom v meste a okolitých obciach. Politické a vojenské vedenie Košíc a Abovsko-turianskej župy preto obsadenie mesta akceptovalo. Do prevzatia kontroly nad mestským policajným kapitanátom a zriadenia československej vojenskej polí-

6 Organizačná štruktúra vyšších vojenských veliteľstiev so sídlom v Košiciach: Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko (január – jún 1919), Veliteľstvo východnej skupiny čs. vojsk (jún – október 1919, oblasť východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, francúzske velenie), Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach (1925 – 1938, oblasť východnej polovice Slovenska a Podkarpatskej Rusi), Veliteľstvo VI. zboru (1935 – 1938, podriadené Zemskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach), Veliteľstvo 3. divízie (jún 1919 – máj 1920, francúzske velenie), Veliteľstvo 11. pešej divízie (1920 – 1938), Veliteľstvo 21. pešej brigády (1920 – 1937), Veliteľstvo 11. poľnej delostreleckej brigády (1919 – 1937). HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav: *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914–1939*. Bratislava 1996, s. 136, 140, 147, 191; *Schematizmus branné moci československé*. Praha 1922, roč. 1; *Schematizmus československé branné moci*. Praha 1929, roč. 89.

7 Archiv Ministerstva zahraničných vecí Praha (ďalej AMZV), f. Pařížský archiv (ďalej PA), kniha 48, číslo spisu (ďalej č.) 4913, správa úradu delegáta ČSR v Budapešti z 5. 12. 1918; Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív (ďalej SNK-LA), f. Slovenská národná rada, signatúra (ďalej sign.) 94 I 17, správa tajomníka Karola A. Medveckého z 3. 12. 1918.

cie zabezpečovalo verejný poriadok posádkové veliteľstvo, ustanovené v posledný deň roku 1918. Budúce problémy so začleňovaním Košíc do československého štátu predznačoval obsah telegramu Veliteľstva skupiny Františka Schöbla po príchode do mesta začiatkom januára 1919: „*kosice jsou mesto pronikle skrz na skrz madarstvim a madaronstvim.*“⁸ Vytváraní korektných vzťahov s miestnym obyvateľstvom bránili negatívne prejavy správania príslušníkov armády vrátane dôstojníckeho zboru. Denné rozkazy veliteľstva skupiny pplk. Františka Berana a posádkového veliteľa kritizovali najmä nosenie zbraní na filmové predstavenia, fajčenie v divadle, svojvoľné domové prehliadky či pasenie koní v Széchenyiho parku. Funkciu posádkového veliteľa, ktorá mala priamy vplyv na kvalitu vzťahov medzi armádou a košickým civilným obyvateľstvom v priebehu nepokojného roku 1919, postupne zastávali František Mach, Antonín Tippmann, francúzsky generál Henry Hennocque a František Bilanský.⁹

Denník košickej vojenskej posádky označil za prelomovú udalosť, ktorá prispela k zmene dovtedy zdržanlivého postoja miestneho obyvateľstva voči novej politickej realite, príchod ministra pre správu Slovenska Vavra Šrobára 12. januára 1919. Pôvodným zámerom sprievodnej „veľkej vojenskej parády“ pritom mala byť demonštrácia počtosti a disciplíny československých ozbrojených síl voči maďarskému obyvateľstvu a zároveň posilnenie autority Šrobárovho úradu.¹⁰ Československé vojsko, posilnené o jednotky legionárov 6. divízie, čelilo okrem protištátnej propagandy a prípadov inzultácie príslušníkov armády aj problémom spojeným so „*spoustou pohlavně nemocných žen, které infikují naše vojíny.*“ Otvorený konflikt s košickým obyvateľstvom, ktorý vyústil do obetí na strane civilistov, kulminoval počas generálneho štrajku a nepovolených osláv maďarského štátneho sviatku vo februári a marci 1919. Autor posádkového denníka zhrnul obdobie destabilizácie, ktoré ukončil až odchod maďarskej boľševickej armády z Košíc v júli 1919, nasledovne: „*Došlo k mnohým konfliktům, což vzhledem k panujícím poměrům se dá vysvětliti. Vinu měli i naši vojíni, kteří považovali zdejší kraje za dobyté území a chovali se tak, jak se tomu*

8 Veliteľstvo skupiny plk. Schöbla sa utvorilo koncom decembra 1918 z Veliteľstva čs. vojsk na Slovensku, Beranova bojová skupina bola jeho podriadenou zložkou. Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív (ďalej VÚA-VHA) Praha, f. Vrchní veliteľství čs. vojsk na Slovensku (ďalej VVVS), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 15, kart. 6, telegram Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 3. 1. 1919.

9 Vojenský historický archív v Bratislave (ďalej VHA Bratislava), f. Veliteľstvá bojových skupín 1918 – 1919, inv. č. 4, kart. 1, denné rozkazy z 11. 1. a 20. 1. 1919; tamže, f. Posádkové veliteľstvo v Košiciach (ďalej PV Košice), kart. 12, denné rozkazy za r. 1919.

10 VÚA-VHA Praha, f. VVVS, inv. č. 15, kart. 6, telegram Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 12. 1. 1919.

po dobu války naučili.“¹¹ K podielu československej armády na pretrvávajúcej nestabilite v meste sa v danom období kriticky vyjadroval aj spravodajský dôstojník Posádkového veliteľstva v Košiciach kapitán Ludvík Farář. Príčiny identifikoval na základe pozorovaní počas vojenských súdnych konaní, na ktorých sa zúčastňoval. Upozorňoval, že príslušníci mužstva, ako aj niektorí mladší dôstojníci, si neuvedomovali vlastnú trestnoprávnu zodpovednosť voči osobám „národnosti nečeské nebo neslovenské“. Koexistenciu obyvateľstva rôznych národností podľa neho komplikovali aj individuálne prejavy arogancie namierené proti všetkému, čo nebolo „československé a dohodové“. V blízkej budúcnosti nepovažoval za pravdepodobné, že by došlo k zmene postoja maďarskej inteligencie, ktorá včlenenie Košíc do Československej republiky vnímala ako dočasné riešenie a podľa jeho poznatkov väčšina z jej príslušníkov nevyučovala ani použitie krajných prostriedkov.¹²

Odlišné vzorce správania, rozdielna úroveň vzdelania a stupeň religiozity medzi českým a slovenským mužstvom predstavovali v rámci československých vojenských posádok zdroj napätia, ktorý si vyžadoval opakované zásahy zo strany Ministerstva národnej obrany (ďalej MNO) a najvyššieho vojenského velenia. Hoci denné rozkazy nezachytávajú konkrétne prípady z košických útvarov, vojaci českej národnosti boli opakovane upozorňovaní na negatívne dôsledky prejavov, ako hanlivé oslovenie, znevažovanie náboženského presvedčenia či prípady majetkovej kriminality na slovenskom území. Vrchné veliteľstvo československej brannej moci hodnotilo takéto správanie ako podrývanie dôvery slovenských brancov v spoločný štát: „*Jest to důkazem úplného neporozumění našeho stanoviska k slovenskému kmenu našeho národa, z maďarského jarma právě osvobozeného.*“ Prednášky o Slovensku, ktoré organizovali poľný kurát Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach František Hrobař a redaktor *Slovenského východu* por. Edmund Borek, mali prispieť k odstráneniu vedomostného deficitu vojakov.¹³ Aby sa mužstvo nedalo ovplyvniť protištátnou agitáciou, veliteľ 11. pešej divízie generál Antonín Rada v apríli 1920 nariadil zistiť počet analfabetov medzi slovenskými vojakmi, keďže súčasťou vojenského výcviku bolo aj vzdelávanie v školách pre negramotných a kurzy pre vojakov s maďarským vzdelaním. Generál zároveň vyzýval veliteľské kádre k trpezlivosti a sebaobetovaniu, ktoré mali prispieť k náprave mravných škôd spôsobených

11 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, Denník košickej posádky 1918 – 1919.

12 Farářove naliehavé správy o očakávanom ozbrojenom vystúpení košických Maďarov v spolupráci so slovenskými vojakmi vyvrcholili pred oslavami 28. októbra 1919. Tie však prebehli pokojne. VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství východní skupiny, inv. č. 14, kart. 9, správa L. Farářa z 12. 8. 1919; tamže, inv. č. 14, kart. 28, č. 2400/19, správy L. Farářa z 27. a 29. 10. 1919.

13 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denné rozkazy zo 16. 4., 30. 4., 6. 9., 15. 9. a 28. 9. 1919.

maďarskou výchovou: „Kto neumíš nic jiného nežli hanlivým způsobem se vyjadřovati o duševní vyspělosti tohoto mužstva, věz, že jsi nic nevykonal.“¹⁴

Možnosť podrobného monitorovania reakcií obyvateľstva Košíc a okolia na politicky citlivé udalosti získali veliteľstvá armádných útvarov v súvislosti s pokusom Karola Habsburského o získanie uhorského trónu v októbri 1921. Denníky 11. pešej divízie a 14. pešieho pluku sa zhodovali v hodnotení, že Košičania prijali vyhlásenie čiastočnej mobilizácie pokojne a pasívne. Podobné reakcie boli zaznamenané aj v prímestskej obci Barca: „*Rukování záložníků, odvádění koní, soulad s příchodem vojska až na nepatrné výjimky téměř překvapil. Obyvatelstvo podrobovalo se spokojeně vojenským rozkazům, nikdo se z hranic nestěhoval, všude byl občanský klid.*“ Čiastočný zmätok vyvolávali skôr nejasne formulované vojenské rozkazy a oneskorené vyvesenie mobilizačných vyhlášok na košických uliciach.¹⁵

Po nastolení stabilnejších pomerov (opatrenia vojenskej diktatúry v Košiciach však zostali v platnosti až do začiatku roku 1922) sa v meste uskutočnilo niekoľko spoločenských podujatí zameraných na zmiernenie národnostného napätia. Päťtisícová kulisa na futbalovom zápase medzi Československým športovým klubom Košice a Kassai Sport Klubom v polovici septembra 1919 naznačovala, že išlo o viac než bežné športové súťaženie. Armáda prispela posádkovou kapelou a troma hráčmi pražskej Sparty a Slavie z radov brancov, ktorí zabezpečili jasné víťazstvo nad „Maďarmi“, ako súpera označil miestny denník *Slovenský východ*.¹⁶ Vojenské kroniky z neskoršieho obdobia dokumentujú aj ďalšie aktivity armádných zložiek, ktorými sa snažili získať spoločenskú akceptáciu košickej verejnosti. Medzi nimi boli nedelňé čajové posedenia organizované počas zimných mesiacov pobočkou Zväzu československých dôstojníkov, ktoré mali byť „*dobrym pojítkem mezi oběma složkami*“, čiže medzi armádou a civilným obyvateľstvom. Veliteľ 21. pešej brigády plukovník František Kukučka inicioval nadviazanie spolupráce medzi košickou pobočkou Vojenského vedeckého ústavu a pedagógmi stredných škôl. Kurz zameraný na čítanie z mapy absolvovalo 150 stredoškôľakov.¹⁷

14 K prekonaniu analfabetizmu slovenských vojakov mal poslužiť chystaný ľudový šlabikár Josefa Kožíška. VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. pešej divízie v Košiciach (ďalej Veliteľstvo 11. p. divízie Košice), kart. 1, dôverný rozkaz Veliteľstva 11. p. divízie z 18. 4. 1920.

15 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. p. divízie Košice, kart. 1, Denník, 23. 10. 1921; tamže, f. Veliteľstvo pešieho pluku 14 v Košiciach, kart. 1, Denník, 24. 10. – 20. 11. 1921.

16 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 20. 9. 1919; Šport. In: *Slovenský východ*, 26. 9. 1919, s. 3.

17 VHA Bratislava, f. Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach (ďalej ZVV Košice), inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1928; tamže, f. Veliteľstvo 21. pešej brigády v Košiciach, kart. 1, Kronika, r. 1933 – 1935.

Českí príslušníci vojska od svojho príchodu prekračovali rámec povinností súvisiacich predovšetkým s obranyschopnosťou štátu. V meste realizovali kultúrne aktivity, ktoré ich spájali so životom v českých krajinách, a zároveň vykonávali priekopnícku činnosť reagujúcu na nedostatok kvalifikovaných slovenských kádrov na takmer všetkých úrovniach verejného života. Počiatočné impulzy vychádzali zo spravodajského oddelenia Veliteľstva skupiny Františka Schöbla v Košiciach. Národné divadlá v Prahe a Brne, viedenský divadelný divadelný spolok Pokrok a turčiansky župan Igor Dula boli oslovení s ponukou na zorganizovanie divadelných predstavení. Cieľom bolo systematické vystupovanie českých a slovenských umelcov, schopných konkurovať vysokej umeleckej úrovni košického maďarského divadla. Prvé divadelné jednoaktovky s brnianskou herečkou Lídou Sudovou sa uskutočnili v mestskom divadle už v polovici januára 1919. Tie však zorganizoval zábavný odbor streleckého pluku č. 30. Plukovník Schöbl plánoval využiť propagačný potenciál českej hudby prostredníctvom vystúpenia Českej filharmónie v metropole východného Slovenska. Riaditeľ filharmónie Ludvík Čelanský súhlasil s koncertom a navrhol aj hudobný program, avšak plánované aprílové turné po Československu sa napokon neuskutočnilo.¹⁸ Mužstvu posádkového veliteľstva bolo odporúčané využívať služby čítárne Východoslovenského múzea, ktorá ponúkala aj české časopisy. Čítanosť tlače sa stala jedným z identifikačných znakov českej prítomnosti na nižších úrovniach armádných zložiek.¹⁹ Spolupráca vojenských útvarov so spolkami „štátotvorného“ charakteru pri rôznych kultúrnych a spoločenských podujatiach v Košiciach bola výrazná a nezanedbateľná. Významné miesto medzi týmito organizáciami od začiatku zaujímal telovýchovná organizácia Sokol. Dôvodom bola skutočnosť, že jej členovia počas vojenskej služby v rokoch 1918 – 1919 predstavovali mocenskú oporu štátu, a to navyše na dobrovoľníckej báze. Tento fakt potvrdzoval aj slávnostný symfonický koncert košickej posádky na podporu Sokola, ktorý sa konal začiatkom apríla 1919 v mestskom divadle. Podujatia sa zúčastnili významní vojenský veliteľia Československa, Talianska a Francúzska, pôsobiaci v Košiciach. Príslušníci Sokola v uniformách československej armády – „*výkvět národa*“, ako ich ocenil plukovník Bilanský

18 VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství skupiny Schöbl, inv. č. 11, kart. 1, telegram Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 5. 1. 1919, list F. Čelanského z 15. 1. 1919; VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz zo 14. 1. 1919; VHA Bratislava, f. Veliteľství bojových skupín, inv. č. 4, kart.1, denný rozkaz Veliteľstva skupiny F. Berana z 13. 1. 1919.

19 Mužstvo 7. leteckej rot, ubytovanej v prímestskej obci Barca, a košická posádka pancierového vlaku č. 2 preferovali noviny *Právo lidu*, *Národní politika*, *Lidové noviny* a *Bratrství*. VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 12. 8. 1919; VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. p. divízie Košice, kart. 1, hlásenia npor. Vlčka z 15. 7. 1920 a npor. Karla Drába z 25. 11. 1920.

– opustili Košice a vrátili sa do Čiech v polovici augusta 1919. Silné prepojenie medzi oboma zložkami však pretrvalo vďaka činnosti košickej sokolskej jednoty. Jej prvé slovensko-české vedenie tvorili mešťanosta mesta Vladimír Mutňanský a nadporučík pešieho pluku č. 34, neskôr veliteľ vojenskej polície v Košiciach, Vladimír Struppl.²⁰

Formovanie verejného priestoru prostredníctvom slávnostnej výzdoby košických ulíc pri významných udalostiach či symbolického pomenovania objektov patrilo medzi prostriedky, ktorými miestna vojenská moc ovplyvňovala vnímanie autority štátu. Inšpiračnými vzormi sa stávali české historické osobnosti s presahom do slovenského prostredia. Ilustruje to napríklad zbierka košického posádkového veliteľstva na (nerealizovaný) pomník J. A. Komenského z roku 1919 alebo iniciatíva ZVV v Košiciach, ktorá viedla v roku 1931 k premenovaniu kasárni na Hlavnej ulici po Jánovi Jiskrovi z Brandýsa. Mesto si aj v nasledujúcich rokoch zachovávalo charakter významného posádkového centra – v roku 1920 tu slúžilo približne 12 000 vojakov. Demonštratívna prítomnosť organizovaných armádných zložiek v uliciach Košíc predstavovala pre vládnú moc významný nástroj formovania spoločenských nálad obyvateľstva. Slávnostné vojenské prehliadky, lampiónové sprievody, defilé a prisahy nováčikov sa pravidelne konali na Hlavnej ulici, Rákocziho triede, pred sídlom ZVV na Husitskom námestí, pričom v neskoršom období sa centrami podujatí stali aj priestory symbolicky späté s československou štátnosťou – obelisk pred budovou divadla navrhnutý architektom Miloslavom Kopřivom a monumentálna socha M. R. Štefánika. Priebeh osláv štátneho sviatku 28. októbra 1928 mal byť podľa kronikára ZVV dôkazom, že „v nevjýchodnější části republiky musí se vždy s vojskem počítati jako s velmi platným a účinným kulturním činitelem.“²¹

Vojenská zdravotná služba, inštitucionálne zastúpená posádkovou nemocnicou v Košiciach, predstavovala po prevrate sektor s nenahraditeľným zastúpením českých odborných kádrov. Proces jej prevzatia československým štátom niesol podobné črty ako začleňovanie iných inštitúcií verejnej správy. Iniciatívu zabrániť drancovaniu a odvozu zásob liekov, potravín a zdravotníckeho materiálu prevzal vedúci lekár I. vnútorného oddelenia Valentín Dašek. Za podpory príslušníkov streleckého pluku č. 30, ktorí vstupovali do mesta, sa mu

20 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denné rozkazy z 2. 4. 1919 a 13. 8. 1919; Symfonický koncert „Sokolá“. In: *Slovenský východ*, 4. 4. 1919, s. 3. K sokolského spolku pozri aj text k pozn. č. 148–151.

21 VHA Bratislava, f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach, kart. 5, inv. č. 59, správa IV. odboru Ministerstva národnej obrany z 15. 10. 1931; tamže, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 3. 9. 1919; tamže, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1928.

podarilo zabezpečiť riadnu činnosť zariadenia. Tento pražský rodák následne dočasne prevzal vedenie nemocnice po tom, ako zložil prísahu vernosti republike do rúk pplk. Františka Berana. Vojenská nemocnica čelila častým personálnym zmenám. V. Dušek prijal vo februári 1919 funkciu hlavného lekára Abovsko-turnianskej župy, neskôr Košického okresu. Prvý veliteľ nemocnice, plk. Josef Pospíšil, zomrel v marci 1919 na brušný týfus. V tom čase nemocnicu už opustil maďarský zdravotnícky personál, keď sa ukázalo, že proces začleňovania Košíc do ČSR nadobúdala trvalejšiu podobu. V zozname dvadsiatich vojenských gážístov pôsobiacich v posádkovej nemocnici v apríli 1919 vykazovali všetci znalosť češtiny. O vtedajších aktuálnych problémoch informoval prednosta zdravotníckej služby ZVV v Košiciach generál Jan Červíček telegraficky Ministerstvu národnej obrany: „*V celém slovensku není žádný speciálně vzdělaný internista, zapotřeby jsou dva nejméně, pro košici a pro Bratislavu.*“ Po obsadení Košíc maďarskou bolševickou armádou bol riaditeľ posádkovej nemocnice, plk. Antonín Vlach, menovaný za zdravotného prednostu Veliteľstva východnej skupiny na Slovensku. Okrem pomerne dobre fungujúcej zdravotníckej služby, ktorú ocenilo aj vojenské velenie, zabezpečoval po ukončení bojov presuny zdravotníckych transportov bývalých vojnových zajatcov. Stabilizácia nemocničných služieb nastala po návrate z evakuácie v júli 1919, keď boli postupne zriadené nervové oddelenie, profylaktická venerická stanica a bakteriologické laboratórium. Pri navrhovaní a zavádzaní prístrojového vybavenia v košickej nemocnici zohrali významnú úlohu neskorší kandidát na Nobelovu cenu za medicínu Bohumil Prusík a budúci rektor Vysoké školy zverolekárskej v Brne Jan Bečka. Technické vybavenie vyhodnotil veliteľ nemocnice Antonín Kurka ako potenciálny základ pre vznik strediska vedeckej práce na východnom Slovensku. Počas roku 1919 posádková nemocnica ošetrila 315 ranených a viac než 11 000 chorých.²²

Situačné správy a vojenské kroniky predstavujú významný pramenný zdroj k poznaniu spôsobu uvažovania a motivačných faktorov, ktoré ovplyvňovali rozhodovanie vyšších veliteľov českého pôvodu pôsobiacich v Košiciach. Najvyššie postaveným československým vojenským veliteľom spomedzi českých dôstojníkov bol počas kľúčového obdobia prvej polovice roka 1919 František

22 VHA Bratislava, f. Posádkové nemocnice v Prešove, Ružomberku, Trnave, Trenčíne, kart. 1, správa A. Vlacha zo 7. 11. 1920; tamže, f. Prednosta vojenskej zdravotníckej služby na Slovensku v Košiciach, kart. 1, korešpondencia gen. J. Červínku z r. 1919; tamže, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, podkladové materiály ku Kronike ZVV Košice; VÚA-VHA, f. Veliteľství východní skupiny, inv. č. 12, kart. 6, č. 2521/19, návrh mjr. Františka Maternu na udelenie pochvál z 1. 8. 1919; tamže, inv. č. 17, kart. 31, správa A. Kurku z 2. 8. 1919.

Schöbl.²³ Do Košíc vstúpil ako veliteľ bojovej skupiny, ktorej domáce jednotky sa podieľali na obsadzovaní väčšiny územia Slovenska. Začiatkom roka 1919 bol vymenovaný za veliteľa Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko. Jeho prvé opatrenia zamerané na civilnú sféru sa sústredili na ekonomické a finančné otázky. Ponechal v platnosti maďarské dodávky uhlia a potravín pre miestne továrne, ktoré sa nachádzali pod vojenskou správou. Zároveň však nariadil uzatvorenie pobočky Ministerstva financií až do príchodu príslušníkov československej finančnej správy.²⁴ Po dvoch mesiacoch pobytu označil Schöbl politické pomery v Košiciach za mimoriadne nepriaznivé. Konštatoval, že živnostníci slovenského pôvodu sa obávali prihlásiť k slovenskej národnosti a slovenčina zaznievala verejne len na miestnom trhu. Ako jediné východisko, ktoré by mohlo iniciovať proslovenský národnouvedomovací proces, vnímal urýchlené budovanie slovenského školstva. Za kľúčový nástroj šírenia slovakizácie v meste a jeho okolí považoval stredoškolského študenta. Ministerstvu školstva preto predložil návrh komplexného vzdelávacieho modelu, ktorý zahŕňal prípravný jazykový kurz a internátnu formu výučby. Schöbl sa zamýšľal aj nad postavením novousadlíkov prichádzajúcich z českých krajín, pričom ich cieľný nárast („kolonizáci“) považoval vzhľadom na politický a hospodársky význam Košíc za nevyhnutný. V tejto súvislosti zdôraznil potrebu vybudovania vzdelávacích inštitúcií: „...slovenská národní i střední škola v Košicích je i pro dítky českých úředníků, důstojníků a zřízenců do Košic přisazených nezbytnou nutností.“ Generál Schöbl, so znalosťou reálneho stavu domácej armády a vojenských kapacít protivníka, nepatrila medzi stúpcov prekročenia demarkačnej čiary s Maďarskom na konci apríla 1919. Tento krok v konečnom dôsledku spôsobil bolestné prerušenie integračného procesu Košíc v rámci československého štátu. Kronikárske záznamy košického zemského vojenského veliteľstva, písané v neskorších rokoch, opisujú evakuáciu vojenských úradov ako usporiadaný proces. Iný pohľad poskytol úradník Generálneho inšpektorátu československého vojska, ktorý ako očitý svedok konštatoval: „Na 200 důstojníků vyjíždí zmateně z Košic a nikoho z nich ani nenapadne vzít pušku a jít do boje – on jest od zemského velitelství a to nebojuje.“ Po nútenom presťahovaní ZVV do Žiliny v júni 1919 sa František Schöbl do mesta už nevrátil. Jeho armádna kariéra v Košiciach zostala v miestnom vojenskom velení dobre známa aj po rokoch.

23 František Schöbl (1868 – 1937) – rakúsko-uhorský a československý armádny veliteľ. Vyštudoval Vojenskú školu vo Viedni. Počas 1. svetovej vojny velil na Balkáne, Haliči a v severnom Taliansku. V januári – októbri 1919 zastával funkciu veliteľa Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko. Penzionovaný v roku 1923.

24 Národní archiv Praha (ďalej NA), f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium (ďalej PMV), kart. 162, č. 42/N, správa prezídia MNO zo 7. 1. 1919.

Po oznámení jeho úmrtia 16. júla 1937 posádkové veliteľstvo na rozkaz ZVV usporiadalo pietnu spomienku, ktorej súčasťou bola aj zádušná omša v košickom dome.²⁵

Generál Radola Gajda²⁶ s minulosťou schopného legionárskeho veliteľa nevyhýbajúceho sa riskantným politickým krokom prevzal velenie 11. pešej divízie v Košiciach v októbri 1922. Jeho príchod sprevádzaný silnou odozvou na miestnej politickej scéne označil policajný riaditeľ Jaroslav Klíma za najdôležitejšiu udalosť mesiaca na východnom Slovensku. V meste Gajda zosobňoval politiku úzkeho prepojenia armády s československou verejnosťou, ktorá sa prejavovala rozsiahlymi spoločenskými aktivitami: od rekonštrukcie kúpeľov a vybudovania športového areálu cez podporu prvého ročníka košického maratónu až po prieskum Jasovskej jaskyne. Z oblasti Gajdovho politického aktivizmu poskytujú dokumenty Predsedníctva ministerskej rady informácie k jeho postojom týkajúcim sa osobnosti košického rímskokatolíckeho biskupa Augustína Fischera-Colbrie. Generál sa zaradil k tým československým politickým stranám a spoločenským organizáciám, ktoré spochybovali štátnu lojalitu hlavy biskupského úradu požívajúcej však medzi košickou katolíckou verejnosťou širokú úctu. Dôvodom sa pre Gajdu stalo biskupovo odmietnutie účasti na slávnostnej akadémii v divadle pri príležitosti sviatku 28. októbra 1923 a naopak jeho prítomnosť na oslavách poľského národného sviatku „*v plném lesku*“. Divízny veliteľ reagoval rozhodnutím nezúčastňovať sa spolu s dôstojníckym zborom žiadnej omše a cirkevných slávností, na ktorých by bol Fischer-Colbrie prítomný.²⁷

V roku 1933 prevzal vedenie kroniky ZVV v Košiciach²⁸ jej tlačový dôstojník Karel Chyba. Strohé kronikárske zápisy oživil o portréty troch zemských veliteľov, pri ktorých neváhal využiť aj osobné skúsenosti. Prevelenie generála

25 VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národnej obrany – prezídium, kart. 155, sign. 6314, správa F. Schöbla z 5. 3. 1919; tamže, kart. 156, sign. 6314, situačná správa por. Janíka z 29. 5. – 2. 6. 1919; VHA Bratislava, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1937, podkladové materiály.

26 Radola Gajda (1892 – 1948) – československý armádny veliteľ a politik. V roku 1917 vstúpil do československých (ďalej čs.) légii. V rokoch 1920 – 1922 študoval na Vysokej vojenskej škole v Paríži. V roku 1926 menovaný zástupcom náčelníka Hlavného štábu brannej moci. Po penzionovaní v roku 1926 vstúpil do Národnej obce fašistickej.

27 NA, f. PMV, kart. 249, sign. IV/Slov/1, č. 25457/22, správa policajného riaditeľa Košíc J. Klímu z 27. 11. 1922; NA, f. Predsedníctvo ministerskej rady, Praha (ďalej PMR), kart. 93, č. 491/118/S, správa Ministerstva školstva a národnej osvety zo 16. 1. 1925.

28 Kronikársky záznam z roku 1926 uvádza aj počet brancov z českých krajín povolaných do vojenských útvarov ZVV v Košiciach (11. a 12. pešia divízia, 2. horská brigáda). Počítalo sa s nástupom 14 223 nováčikov, z nich bolo 8536 „československej“ národnosti (z toho 3411 z vlastnej oblasti a 4595 z oblasti ZVV Praha a Brno), 1366 Rusínov, 3602 Nemcov (z vlastnej

Josefa Šnejdárka v januári 1933 hodnotil ako prelom v spoločenskom živote mesta. Z pozície predsedu šestnástich spolkov sa dovtedy pravidelne zúčastňoval podujatí kultúrneho, športového a charitatívneho charakteru. Najviac priestoru venoval Československému Červenému krížu, a to práve v čase nastupujúcej hospodárskej krízy a slabnúcich darcovských aktivít: „*Po této výpomocné stránce vděčí chudina Košic generálu Šnejdárkovi mnoho. Byl proto velmi populární.*“ Jeho nástupca generál Ludvík Krejčí nedoceňoval spoločenský rozmer svojej vojenskej funkcie ani význam komunikácie s košickou verejnosťou. Odmietol prevziať spolkové predsednícke funkcie po Šnejdárkovi a prijímanie civilných návštev obmedzil len na jeden deň v týždni. Kronikár pôsobiaci krátky čas ako jeho osobný pobočník poznamenal, že upravil chod úradu tak, aby mohol do svojej pracovnej kancelárie vstupovať priamo z bytu. Napriek len ročnému pobytu podľa zápisu v kronike generál Krejčí predsa zasiahol do česko-slovenskej spolkovej scény: „*Zemský velitel chodil jen do československé společnosti. Slovenský Národní klub stal se střediskem čs. elity. Mnoho vyšších důstojníků přistoupilo na přání zemského velitele za jeho členy.*“ Nového ducha a nové metódy priniesol do decembrových Košíc roku 1933 generál Lev Prchala. Jeho pobočníkom sa stal absolvent lesníctva Tomáš Korotva z Děčína, ktorý „*hodil se výborně k zemskému vojenskému veliteli, když jej doprovázel na hony.*“ Štátne sviatky a výročia sa pre generála Prchalu stali vhodnou príležitosťou k verejnej komunikácii zameranej na posilňovanie vnútornej stability štátu. Recepcie, ktoré usporadúval pri príležitosti narodenín prezidenta T. G. Masaryka, sa stali spoločenskými udalosťami, kde mali svoje zastúpenie rôzne občianske vrstvy, vrátane košických Maďarov. Prchalov prejav na bankete k 25. výročiu kňazského pôsobenia biskupa Jozefa Čárskeho by sme mohli považovať len za prejav úsilia udržiavať dobré vzťahy s vplyvnou postavou rímskokatolíckej cirkvi. O tri týždne neskôr, 28. septembra 1934, však Čársky slúžil pre československú verejnosť slávnostnú omšu k sviatku sv. Václava, v košickom dóme konanú vôbec po prvýkrát. Kronikár k tomuto posunu vo vnímaní rýdzo českého sviatku poznamenal: „*Doposud byl to svátek výlučně Čechů-katolíků v Košicích, kteří mají bohoslužby v postranním tzv. posádkovém kostele. Iniciátorem této změny byl voj. duchovní Josef Kozák.*“ Košické zemské vojenské veliteľstvo zaniklo v súvislosti s prijatím Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Evakuácia spisových materiálov, rodín armádnych príslušníkov aj ich bytových zariadení prebehla úspešne. Poslednú skupinu dvanástich dôstojníkov, rotmajstrov a ci-

oblasti 374, z oblasti ZVV Praha a Brno 3228), 8 Poliakov. VHA Bratislava, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1926.

vilných zamestnancov zemského veliteľstva na čele s generálom Prchalom tvorili výhradne osoby českej národnosti.²⁹

Výstavba bytových domov pre vojakov z povolania a rekonštrukcie armádnych objektov boli v meste predmetom podnikateľských záujmov aj českých stavebných firiem. Ubytovacie pomery vojenských gážistov v Košiciach štyri roky po ukončení vojny hodnotilo Ministerstvo národnej obrany za neudržateľné. Výrazná väčšina dôstojníkov bývala v kasárňach, niektorí velitelia útvarov dokonca vo vlastných kanceláriách. Pre dôstojníkov bolo nemysliteľné platiť 600-korunový mesačný prenájom za byt, pričom aj tých bol výrazný nedostatok. S výstavbou bytových domov pre vojenských gážistov sa začalo v polovici 20. rokov. Realizovalo ich buď mesto s pomocou štátom ručených pôžičiek alebo sa využila forma družstevného podnikania. Firma českého podnikateľa Aloisa Nováka sa podieľala v rokoch 1925 – 1927 na výstavbe rozsiahleho bytového komplexu v severnej časti mesta. Financovalo ho Stavebné bytové družstvo dôstojníkov a rotmajstrov.³⁰ Archívne pramene k téme výstavby a rekonštrukcie vojenských objektov sa vyskytujú vo fonde Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach a v kronike ZVV v Košiciach. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach zabezpečovalo od roku 1925 stavebnú službu pre obvod košického zemského veliteľstva. V rámci mesta jej podliehala Vojenská stavebná odbočka 11. Informácie o finančnom stave a kvalite vykonaných prác firiem získavala stavebná pobočka od technického oddelenia Okresného úradu v Košiciach a miestnej obchodnej a priemyselnej komory. Pri zákazke na výstavbu leteckých kasární v roku 1927 vyhodnocovala stavebná pobočka ponuky štyroch firiem výhradne z českých krajín. Firmu Alois Novák, ktorá v tomto období stavala študentský internát a prístavbu riaditeľstva štátnych železníc, vyhodnotila ako finančne silnú a technicky dobre vybavenú.³¹ Staviteľ Alois Novák bol úspešný aj pri súťaži na výstavbu vozovne pešieho pluku č. 32 na Peštianskej ulici. Začiatkom 30. rokov pristúpila vojenská správa k postupnej rekonštrukcii všetkých kasárenských objektov. Keďže mesto Košice odmietalo realizovať na kasárňach udržiavacie práce, vojsko ich opravovalo na účet mesta

29 VHA Bratislava, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1932 – 1938.

30 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky – Archiv Ústavu T. G. Masaryka (ďalej AÚTGM), f. Tomáš Garrigue Masaryk (ďalej TGM) – Republika, kart. 383, sign. R-6-7/c, správa prednostu správneho odboru MNO J. Peška z 2. 11. 1922; PRIATKOVÁ, Adriana: Architektúra Košíc, s. 70–74.

31 Firmy Josef Dvořák a Jandl – Mlíněk sa v Košiciach zameriavali na malé rodinné domy, chýbali im však skúsenosti s výstavbou vojenských objektov. Firma Františka Klímka z Nového Bohumína stavala v meste bytové domy pre vojenských gážistov, trpela ale finančnými problémami. VHA Bratislava, f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach, inv. č. 22, kart. 1, správa Vojenskej stavebnej odbočky 11 Košice zo 7. 7. 1927.

formou zrážok z nájomného. Rekonštrukciu Veľkých a Malých jazdeckých kasární v Košiciach realizovala firma Václava Bartoša. Domáci staviteľ Hugo Ka-boš sa zasa uplatnil pri opravách Veľkých delostreleckých kasární.³²

Pre genealogické účely a presnejšiu identifikáciu príslušníkov českosloven-skej armády českého pôvodu slúžiacich v Košiciach predstavujú vhodnú po-môcku druhopisy vojenských matrik uložené v osobnom fonde Teodora Bálen-ta (SNK-LA). Pplk. Bálent pôsobil v rokoch 1919 – 1932 ako vojenský evanjel-ický duchovný pre obvod posádkového veliteľstva, neskôr ZVV v Košiciach. Matriky obsahujú zápisy o sobášoch, úmrtiach armádných príslušníkov a naro-dení ich detí, vrátane údajov o vojenskom zaradení, domovskej príslušnosti, menách a bydlisku rodičov. V knihe zomrelých sa nachádzajú aj záznamy šty-roch neidentifikovaných vojakov, ktorí padli v bojoch s maďarskou bolševickou armádou v Kysaku a boli v roku 1929 exhumovaní do spoločného hrobu na miestnom cintoríne. Matrika zároveň obsahuje aj zápisy civilných osôb, z kto-rých prevažnú časť tvoria štátni zamestnanci s pôvodom z Predlitavska.³³

Polícia a četníctvo

Politicko-bezpečnostná a personálna problematika českých príslušníkov polí-cie pôsobiacich v Košiciach je dokumentovaná vo fondoch ústredných štátnych orgánov: Ministerstva vnútra, jeho úradu vykonávajúceho vnútornú správu na území Slovenska Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej MPS), Predsedníctva ministerskej rady a Krajského úradu v Bratislave. Časť situačných správ zasielal košický policajný kapitanát a policajné riaditeľstvo Kancelárii prezidenta republiky. V zakladateľskom období štátu boli tieto sprá-vy zároveň dostupné armádnym veliteľstvám so sídlom v Košiciach. Z českých verejných činiteľov pôsobiacich v metropole východného Slovenska sa zachoval osobný fond Josefa Kohouta, prvého hlavného mestského policajného kapi-tána v československých službách (Slovenský národný archív).³⁴

32 VHA Bratislava, f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach, inv. č. 54, kart. 5, správa 4. odd. MNO z 28. 5. 1930; tamže, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1927 – 1930.

33 SNK-LA, f. Teodor Bálent, sign. 7 E 23.

34 Kohoutov biografický portrét z „košického“ obdobia s využitím jeho osobného fondu spraco-val FICERI, Ondrej: Z Čecha Slovák – z monarchistu fašista: životné stratégie prvého čes-koslovenského hlavného policajného kapitána Košic Josefa Kohouta. In: *Košické historické zošity*, 2021, roč. 31, s. 34–54. K činnosti policajného úradu počas Kohoutovho pôsobenia v rokoch 1919 – 1920 pozri fond Policajný kapitanát mesta Košice v Archíve mesta Košice (ďalej AMK).

Josef Kohout, rodák z Prahy s nedokončeným právnickým vzdelaním, vstúpil do československej vojenskej služby so skúsenosťami nadobudnutými ešte pred prvou svetovou vojnou v rakúsko-uhorskej armáde. V decembri 1918 pôsobil nadporučík Kohout na Veliteľstve čs. vojsk na Slovensku ako vedúci jej žilinskej spravodajskej kancelárie. Prvá zmienka o Košiciach sa objavuje v jeho analytickej správe týkajúcej sa separatistickej akcie prešovského archívára Viktora Dvortsáka. Napriek niektorým bizarným aspektom vyhlásenia tzv. Slovenskej ľudovej republiky Kohout nepodceňoval účinnosť jej propagandistickej kampane, zameranej na vyvolávanie nedôvery medzi Slovákmi a Čechmi. Dvortsák mal podľa správy šíriť letáky smerujúce na slovenské územie prostredníctvom Košíc a Budapešti.³⁵ J. Kohout bol do funkcie hlavného mestského policajného kapitána v Košiciach menovaný výnosom ministra pre správu Slovenska Vavra Šrobára z 30. januára 1919. Po mešťanostovi a následne aj županovi Abovsko-turnianskej župy tak československá štátna moc obsadila tretiu kľúčovú mocenskú pozíciu v meste. Pôsobenie v Košiciach však pre Kohouta znamenalo aj výraznú finančnú záťaž, keďže musel čeliť vysokým životným nákladom a súčasne znášať nemalé reprezentačné výdavky vyplývajúce z jeho úradného postavenia. Jeho výhrady voči výške platu, ktorý mu určila košická mestská rada, boli preto opodstatnené. Upozorňoval na skutočnosť, že ako verejný činiteľ na zodpovednom poste poberal nižší plat než kapitán československej armády alebo „na Slovensko komandovaný český úradník“.³⁶

Politicko-bezpečnostná agenda hlavného mestského kapitána Josefa Kohouta sa do obsadenia Košíc maďarskými bolševikmi v júni 1919 sústreďovala na udržiavanie verejného poriadku v podmienkach narastajúceho odporu miestneho obyvateľstva voči československej štátnej moci, elimináciu spravodajských a propagandistických aktivít zo strany republikánskeho aj komunistického Maďarska, ako aj na udržiavanie menovej stability v súvislosti s výmenou bankoviek. Kohoutova pôsobnosť v štátno-bezpečnostných záležitostiach však presahovala hranice mesta. V apríli 1919 napríklad vyslal dôverníka do komunistami ovládanej Budapešti a získané informácie následne postúpil spravodajskému referátu Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach.³⁷ Napätie medzi maďarským obyvateľstvom Košíc a bezpečnostnými zložkami vyústilo v polovici marca 1919 do otvorených násilných stretov. Nadchádzajúce oslavy výročia maďarskej revolúcie vyhodnotili miestne politické a policajné orgány

35 VHÚ-VHA Praha, f. Velitelství skupiny pplk. Schöbla, kart. 1, č. 226/18, správa J. Kohouta z 18. 12. 1918.

36 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta z 23. 3. 1919.

37 VÚA-VHA Praha, f. VVVS, kart. 5, č. 287/19, správa J. Kohouta z 11. 4. 1919.

ako vysoko rizikové. Hlavný mestský policajný kapitán disponoval informáciami o pripravovaných nepokojoch na viacerých miestach Slovenska, ktorých cieľom bolo demonštrovať nesúhlas maďarského obyvateľstva s pričlenením územia k ČSR pred dohodovými veľmocami. Zabezpečenie verejného poriadku bolo zverené mestskej polícii, pričom Josefovi Kohoutovi boli pridelené jednotky vojenskej polície, 30. streleckého pluku a talianskych légii. Stručná rekapitulácia marcových udalostí v úradnom hlásení J. Kohouta uvádza, že zákaz verejných zhromaždení nerešpektovalo približne tisíc prevažne mladých účastníkov. Počas pacifikačného zásahu utrpeli dve osoby ľahké zranenia spôsobené príslušníkmi domáceho vojska. Nepokoj pri vyprázdňovaní Hlavnej ulice vystupňovalo správanie niekoľkých talianskych dôstojníkov, ktorí nerešpektovali ministerské a župné nariadenia o zákaze nosenia maďarských symbolov. Veliteľ 6. divízie generál Gaston Rossi sa od „barbarských scén“ dištancoval a Kohoutovi oznámil, že ako človeku s humanistickým presvedčením sa mu pobyt v Košiciach sprotivil.³⁸ Eskaláciu napätia vyvolal incident z 17. marca, pri ktorom príslušníci 71. pešieho pluku strhli sochu uhorského honvéda. Po následnej konfrontácii boli československými vojakmi zastrelené dve civilné obyvateľky mesta.³⁹ Kohoutovo úradné stanovisko k priebehu týchto udalostí a k vlastnej úlohe v nich sa v dostupných archívnych fondoch nezachovalo.

Nedôveru medzi príslušníkmi talianskej vojenskej misie a československými civilnými úradmi, ktorá prerástla do názorových konfliktov, Kohout zaznamenal už po prevzatí velenia policajného kapitanátu. Vzhľadom na svoje neisté postavenie československého policajného úradníka v prostredí prevažne maďarského personálu uprednostňoval nezasahovanie do týchto sporov. Opatrnosť bola opodstatnená aj z hľadiska československých diplomatických záujmov počas prebiehajúcich mierových rokovaní v Paríži. Kohout svoje poznatky o negatívnom vplyve talianskeho dôstojníckeho zboru na politickú stabilitu miestnych pomerov zhrnul až v aprílovej správe pre župana Jána Sekáča a generálneho inšpektora armády Josefa Scheinera. Taliansky generál Rossi mal svojevoľne zasahovať do záležitostí civilnej administratívy a v miestnej maďarskej spoločnosti šíriť názor o možnom zachovaní uhorskej územnej integrity. Veliteľstvo 6. talianskej divízie realizovalo vlastnú politiku, čo sa prejavilo aj podporou požiadaviek účastníkov rozsiahleho štrajku v dňoch 14. – 19. februára

38 Objektívnosť podania týchto udalostí sa Kohout snažil podporiť argumentom, že hlásenia zostavovali maďarskí [podčiarknuté v origináli] úradníci z jeho úradu. SNA, f. MPS, kart. 271, č. 1286/19, správa J. Kohouta z 15. 3. 1919. Kohoutova správa sa zhoduje s obsahom jeho neskoršieho spomienkového textu KOHOUT, Jozef V.: Krvavé udalosti, s. 267–271.

39 SNA, f. MPS, kart. 271, č. 1286/19, správa vládneho referátu pre administratívne veci MPS z 26. 3. 1919.

1919. Talianski dôstojníci boli ubytovaní v rodinách známych svojím nepriateľským postojom voči československému štátu a zásadne navštevovali maďarské podniky, „českých úplně opomíjejíce“. Komunikácia s príslušníkmi vyšších spoločenských vrstiev žijúcich v Košiciach pre Kohouta nepredstavovala problém, čo sa mu podarilo využiť pri policajnej práci. Citlivé informácie o zmýšľaní dôstojníkov 6. divízie mal získavať priamo od príslušníčok miestnej maďarskej šľachty.⁴⁰

Počas jarných mesiacov čelil košický policajný kapitanát problému, ktorý mohol spôsobiť vážne hospodárske škody a prehĺbiť už tak nepriaznivú sociálnu situáciu obyvateľstva. Na území východného Slovenska sa masovo začali objavovať bankovky opatrené kvalitne vyhotovenými falšovanými kolkami dovezenými z Maďarska. Policajný kapitán Kohout preto navrhol košickému županovi a úradu ministra Šrobára prijatie radikálnych opatrení, platných do zavedenia nových československých bankoviek. Činnosť falšovateľov, pašerákov kolkov a bankoviek, ako aj obchodníkov zapojených do týchto nelegálnych transakcií, mala podliehať stannému právu, čo v praxi znamenalo trest smrti. Neokolkované bankovky, zabavené podozrivým osobám, mali byť prechodne deponované na policajnom úrade, keďže ich šírenie z Maďarska a Poľska podporovalo nelegálne finančné aktivity. Kohoutovi sa prostredníctvom informátorov pôsobiacich v Maďarsku podarilo zaistiť osoby prepravujúce na Slovensko zariadenia na výrobu falšovaných kolkov. Po dôkladnom oboznámení sa s mechanizmom výroby a distribúcie falšovaných kolkov a bankoviek bol Kohout presvedčený, hoci mu chýbali priame dôkazy, že počiatky činnosti iredentisticky orientovanej kresťansko-socialistickej strany na východnom Slovensku podporovalo Maďarsko aj prostredníctvom takýchto finančných operácií.⁴¹

Po opätovnom obsadení Košíc v júli 1919 bol J. Kohout nútený podriaďiť sa diktátorským právomociam Veliteľstva východnej armádnej skupiny, ktoré zasahovalo aj do bežnej policajnej agendy, vrátane povoľovania politických zhromaždení.⁴² Pred parlamentnými voľbami v apríli 1920 začala košická radikálna ľavica uplatňovať taktiku narúšania činnosti konkurenčných politických strán a presadzovať požiadavku diktatúry proletariátu. Hlavný policajný kapitán Kohout preto navrhol veliteľovi východoslovenskej vojenskej oblasti, generálovi Félixovi Destremauovi, posilniť prítomnosť armády v meste a sústrediť vojen-

40 NA, f. PMV, sign. 225-1441-1, správa J. Kohouta z 27. 4. 1919; SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta z 28. 4. 1919.

41 NA, f. PMV, sign. 225-1441-1, správa J. Kohouta z polovice apríla 1919; SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta zo 7. 1. 1926.

42 VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství východní skupiny, inv. č. 14, kart. 10, č. 802P a č. 967P, správy J. Kohouta z 23. 8. a 27. 8. 1919.

ské aj policajné jednotky v okolí volebných miestností. Jeho návrhy však neboli pred prvými demokratickými voľbami v dejinách Košíc realizované. Popri maďarskej iredente sa eliminácia komunistickej ideológie, ktorá výrazne prenikala do radov sociálnodemokratickej strany, stala ďalšou bezpečnostnou prioritou kapitanátu. Podľa Kohouta prešli košickí sociálni demokrati na prokomunistickú platformu už v marci 1919. Kohoutove aktivity týkajúce sa priebehu kongresu prokomunistickej frakcie sociálnej demokracie zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi, konaného koncom júna 1920, zostali na úrovni monitorovania. Podujatie hodnotil ako prejav úplného oslabenia autority štátnej moci. Účastníkom, ktorí otvorene vystupovali proti československému vládnemu režimu, bola daná k dispozícii dvorana župného domu vyzdobená červenou zástavou so žltou hviezdou.⁴³ Politické hladisko uplatnil Kohout aj pri posudzovaní požiadavky košickej odborovej organizácie zamestnancov kaviarní a hostincov na zavedenie pevne stanovenej prirážky k účtom namiesto dobrovoľného prepitného. Úrad policajného kapitána ako prvostupňová živnostenská vrchnosť túto formu tzv. morálneho štrajku odmietol s odôvodnením, že by mohla viesť k ďalšej podpore požiadaviek na socializáciu podnikov. Zamestnanecké vrstvy na východnom Slovensku vnímal Kohout ako výrazne ovplyvnené ideológiou III. internacionály.⁴⁴

Pokles autority štátnej moci krátko po ukončení vojenského konfliktu s Maďarskom bol spôsobený aj pasivitou policajného kapitanátu. V meste sa opätovne voľne pohybovali osoby, ktoré počas existencie bývalej maďarskej boľševickej moci spolupracovali s jej orgánmi do takej miery, že preventívne opustili územie Československa. Udeľovanie povolení na pobyt aj týmto jednotlivcom vnímala časť maďarskej verejnosti ako prejav oslabenia akcieschopnosti československých bezpečnostných zložiek. Mestský kapitán Kohout pritom dôrazne navrhoval armádnemu veliteľstvu prijatie prísnych opatrení. Okrem eskorty na územie Maďarska navrhoval voči 3 500 osobám, ktoré začiatkom júla 1919 opustili mesto, uplatniť trestné stíhanie alebo internáciu. Problémy s pobytom cudzincov pretrvávali aj v nasledujúcom roku. Status politických utečencov mal byť dôvodom, prečo rezignovane pôsobiaci hlavný policajný kapitán nemohol zasiahnuť voči príslušníkom inteligencie prichádzajúcim z Maďarska.⁴⁵

43 SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta z 13. 4. 1920; NA, f. PMR, kart. 3196, č. 20391/20, správa J. Kohouta č. 650/1920Fk z 1. 7. 1920.

44 SNA, f. MPS, kart. 11, č. 5309/1920, správa J. Kohouta z 19. 6. 1920.

45 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. p. divízie Košice, kart. 1, spravodajské hlásenie Veliteľstva 11. p. divízie Košice z 27. 7. 1919; VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství východní skupiny, inv. č. 13, kart. 9, č. 140R, správa J. Kohouta z 25. 9. 1919; NA, f. PMR, kart. 3196, č. 26552/1920, správa J. Kohouta z 15. 8. 1920.

Požiadavky československých politických a vojenských orgánov na radikálnu personálnu obmenu mestskej polície, prípadne na jej poštátnenie, sa začali objavovať už na jar 1919. Košický posádkový veliteľ generál H. Hennocque začiatkom apríla 1919 žiadal nahradenie príslušníkov mestskej polície prevzatých z predchádzajúceho maďarského režimu z dôvodu ich nepriateľských postojov voči československému štátu.⁴⁶ Sťažnosti na činnosť policajného kapitanátu začali narastať koncom roka 1919. Podľa hlásenia košického posádkového veliteľa podplukovníka Václava Šidlíka udržiaval hlavný policajný kapitán kontakty prevažne s maďarským spoločenským prostredím a navyše vydal cestovný pas osobe podozrivej z udržiavania kontaktov s Budapešťou.⁴⁷ Okresné četnícke veliteľstvo v Košiciach zdokumentovalo 20 prípadov, v ktorých boli úradníkmi policajného kapitanátu prepustené osoby zadržané četníckymi zločkami pre podozrenie zo spáchania trestných skutkov, ako boli neoprávnený pobyt, pašovanie, úžera, podvod či prostitúcia. Vládna moc sa ocitla v neprijemnej situácii po tom, čo sa četnícka správa kompromitujúca pomery na kapitanáte stala predmetom interpelácie košických parlamentných poslancov z krídla radikálnej ľavice. Do tohto momentu neprejavovali výraznejší záujem o vyšetrovanie situácie ani košický župan Pavel Fábry, ani bývalý pražský policajný riaditeľ Karel Křikava, poverený organizáciou policajnej služby na Slovensku. Minister pre správu Slovenska Ivan Dérer reagoval vydaním výnosu z 26. júla 1920, ktorým odvolal Josefa Kohouta z funkcie hlavného mestského kapitána. Týmto krokom sa začali niekoľkomesačné prípravné práce na poštátnenie košickej polície pod vedením Josefa Sládka, českého štátneho úradníka s právnickým vzdelaním. Potrebu zásahov do organizačného usporiadania a personálneho obsadenia polície potvrdili aj zistenia z inšpekčnej cesty bratislavského policajného riaditeľa Karla Slavíčka, uskutočnenej na prelome júla a augusta 1920. Tento skúsený policajný úradník hodnotil činnosť mestského kapitanátu negatívne z viacerých hľadísk. Výkon strážnej policajnej služby v meste zabezpečovala vojenská polícia, keďže príslušníci kapitanátu boli poverení kancelárskymi, inšpekčnými prácami alebo úlohami poľnej polície. Nepriaznivá bola aj národnostná štruktúra mestského policajného zboru. Medzi „Čechoslovákov“ boli zaradení hlavný kapitán, dvaja policajní inšpektori, jeden manipulačný úradník a desať detektívov, zatiaľ čo zvyšok z celkovej počtu 136 zamestnancov tvoril prevažne maďarský personál so slabou znalosťou slovenského jazyka. Vzťahy hlavného kapitána Kohouta s veliteľom vojenskej polície i s miestnym četníckym veliteľstvom boli poznačené kompetenč-

46 SNA, f. MPS, kart. 269, č. 402/19, správa MPS zo 14. 4. 1919.

47 NA, f. Ministerstvo vnútra I. – stará registratura (ďalej MV-SR), manipulačné obdobie (ďalej man. obd.) 1919 – 1924, kart. 173, sign. 8/66/9, č. 55324/19, správa MV z 12. 11. 1919.

nými a osobnými spormi. Vnútorne a vonkajšie podmienky pre radikálnu reorganizáciu košickej polície spoluvytváralo aj obyvateľstvo ovplyvňované iredentistickou a komunistickou propagandou, ako aj zastúpenie košických migrantov v radoch maďarskej armády a polície. Financovanie zo strany mestskej samosprávy nebolo postačujúce na plnenie základných úloh polície v oblasti štátnej bezpečnosti. Prípravné práce na poštátnenie košickej polície mali byť sprevádzané posilnením stavu bezpečnostnej stráže prostredníctvom presunom príslušníkov z Bratislavy. K. Slavíček vyhovel žiadosti hlavného kapitána o odklad jeho odchodu z funkcie. Josef Kohout sa usiloval vyhnúť tomu, aby bol jeho odchod spájaný s politickým tlakom zo strany prokomunistického krídla košickej sociálnej demokracie.⁴⁸ Materiály Ministerstva vnútra týkajúce sa vyšetrovania pomerov na mestskom kapitanáte neuvádzajú, že by dôvodom odvolania J. Kohouta boli korupčné praktiky. Niekoľko indícií však naznačuje, že korupčné správanie nebolo počas jeho pôsobenia neznámym javom. Poslanec parlamentu Heřman Tausik predložil na prezídiu Ministerstva vnútra viacero Kohoutových zásahov do prebiehajúceho vyšetrovania, pričom konštatoval, že „v Košicih vládne úplatnosť.“ S ohľadom na nízku dôveryhodnosť tohto politika sú však jeho tvrdenia sporné. Jaroslav Klíma, ktorý prevzal vedenie policajného úradu na jar 1921, sa pred predstaviteľmi Ministerstva vnútra netajil úmyslom odstrániť korupčné praktiky zavedené počas Kohoutovej správy. Samotný Kohout reagoval na verejne vyslovené podozrenie z korupcie v júni 1920 podaním trestného oznámenia.⁴⁹

Z ôsmich košických policajných riaditeľov pôsobiacich v medzivojnovom Československu zastávalo túto funkciu šesť českých vysokých úradníkov: Josef Sládek (poverený správou úradu), Jaroslav Klíma, Karel Slavíček, Vojtěch Dolejš, Čeněk Eis a Edmund Žák. J. Sládek prevzal dočasné vedenie košického policajného kapitanátu 10. septembra 1920. Rovnako ako ďalší verejní činitelia preložený do Košíc bol vzhľadom na bytovú krízu ubytovaný v hoteli. V Brati-

48 NA, f. PMR, kart. 3197, č. 23.607/20, správa prednostu administratívneho (ďalej adm.) oddelenia MPS Otta Eisensteina z 28. 7. 1920 a správa K. Slavíčka z 5. 8. 1920.

49 Počas porady na županskom úrade v júni 1920 uviedol železničný úradník Rudolf Vrecl, že židovské osoby, ktoré nadviazali kontakt s Kohoutom, prehľadali, že je dobrý človek, „ale veľmi drahý pán“. V spomínanej sťažnosti košického okresného četníckeho veliteľstva sa nachádzajú zmienky o viacerých prípadoch, keď boli zaistené židovské osoby pôvodom z Haliče prepustené z mestského kapitanátu bez následného vyšetrovania. SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, žiadosť J. Kohouta o súhlas mešťanostu Košíc na podanie trestného oznámenia proti R. Vreclovi pre ohováranie z 9. 6. 1920; NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 173, sign. 8/66/9, č. 35421/20, prípis MV z 15. 6. 1920 o podaní sťažnosti H. Tausika; NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921.

slave zostala jeho manželka, ktorú tamojší mestský úrad plánoval vystahovať z ich bytu. Podobný prístup bratislavský úrad uplatňoval aj voči novému veliteľovi stráže bezpečnosti Edmundovi Bradovi a niektorým českým strážnikom preloženým do Košíc. Tento nepríjemný incident riešil Sládek podaním trestného oznámenia.⁵⁰ Policajnému riaditeľstvu bolo pridelených 84 príslušníkov peších a jazdných zložiek na výkon strážnej služby. Josef Sládek ich hodnotil ako spoľahlivých, avšak bez praktických skúseností. Z tohto dôvodu požiadal o dočasné preloženie strážnikov z pražského policajného riaditeľstva, aby „*svým chovaním a poučováním na zdejší mužstvo působili, jednak svými zkušenostmi přispěli k zdokonalení výcviku v praktické službě.*“⁵¹

Jedinou vážnou organizačnou skúškou pre Josefa Sládka, povereného vedúcim policajného kapitanátu, bol pokus ľavicovej frakcie sociálnodemokratickej strany o generálny štrajk v decembri 1920. Informáciu o pripravovaných nepokojoch získal od informátorov 12. decembra, deň pred ich vypuknutím. Čas potrebný na koordináciu ozbrojených zložiek – príslušníkov mestskej polície, četníctva a vojenskej posádky – ako aj na preventívne obsadenie štátnych úradov a strategických objektov, bol tak dôsledne využitý. Zásahové akcie v uliciach riadil nový veliteľ stráže bezpečnosti Eduard Brada, prevelený z Bratislavy. Komunistickí agitátori sa síce pokúsili zastaviť prácu vo viacerých priemyselných závodoch, no presvedčili len menšiu časť robotníkov. Demonstranti v počte približne 3 000 osôb boli z Hlavnej ulice rozohnaní. Pre trojicu prokomunistických košických poslancov Lajosa Surányiho, Gézu Borovszkého a Heřmana Tausika znamenal jednodňový pokus o generálny štrajk neúspech.⁵²

Policajné riaditeľstvo v Košiciach bolo zriadené na základe vyhlášky ministra vnútra Jana Černého z 18. decembra 1920.⁵³ Ministerstvo však nepredpokladalo, že by jeho dovtedajší správca mal úrad viesť dlhodobo. Pri výbere kandidátov na funkciu košického policajného riaditeľa stavilo v prípadoch Jaroslava Klímu⁵⁴ (1921 – 1923) a Karla Slavíčka (1924 – 1927) na ich rozsiahle

50 NA, f. PMR, kart. 1168, č. 931/22, správa prednostu adm. oddelenia O. Eisensteina z 18. 9. 1920.

51 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/6, č. 9649/21, správa adm. oddelenia MPS z 25. 1. 1921; tamže, sign. 5/3/4/8, č. 33601/21, správa J. Sládka z 19. 3. 1921, správa Policajného riaditeľstva (ďalej PR) Praha z 18. 6. 1921.

52 NA, f. PMR, kart. 3197, č. 38214/20, správa J. Sládka zo 14. 12. 1920.

53 Zriadenie policajného riaditeľstva spomaľoval zdĺhavý proces schvaľovania rozpočtového úveru zo strany Ministerstva financií. Archiv Kanceláre prezidenta republiky Praha (ďalej AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky 1919 – 1947 (ďalej KPR 1919 – 1947), kart. 12, sign. D 9603/20, správa O. Eisensteina z 27. 9. 1920 s poznámkou odborového prednostu MV Bohumila Nováka.

54 Jaroslav Klíma (1879 – 1927) – český policajný úradník. Do štátnej služby nastúpil v roku 1903. V roku 1916 bol povýšený do hodnosti hlavného policajného komisára pri pražskom

odborné skúsenosti z pôsobenia v policajnej službe C. k. miestodržiteľstva Kráľovstva českého.⁵⁵ Minister vnútra Jan Černý pri predložení návrhu na vymenovanie Jaroslava Klímu za hlavného policajného radcu povereného vedením Policajného riaditeľstva v Košiciach poukázal na zložitú politicko-bezpečnostnú situáciu na východnom Slovensku. V spoločenskej pamäti pretrvávali nedávne sociálne nepokoje v Krompachoch, ktoré si vyžiadali šesť obetí na životoch. Do náročnej riadiacej funkcie mal byť preto ustanovený „*velmi energický, samostatný, velmi zkušený policejní úředník se státně-policejní praxí.*“⁵⁶ Za správcu Policajného riaditeľstva v Košiciach bol Jaroslav Klíma ustanovený výnosom prezídia Ministerstva vnútra zo 6. apríla 1921. Jeho prvou súkromnou adresou v meste bola Hlavná ulica č. 10, ktorá sa však nachádzala na opačnom konci než nové sídlo polície. Klíma si preto prenajal mestský byt susediaci s budovou policajného riaditeľstva na Hlavnej ulici č. 114, ktorý následne prepoil so svojím úradom. Stavebné úpravy realizovala firma českého podnikateľa Aloisa Nováka pod odborným dozorom architekta Rudolfa Breptu. V letných mesiacoch si Klíma s manželkou Juliou prenajímali vilu v prímestskej rekreačnej oblasti Bankov.⁵⁷ Po úvodnom oboznámení sa s pomermi v košickej polícii Jaroslav Klíma ocenil snahu svojho predchodcu o zabezpečenie nových priestorov v mestských vojenských kasárňach na Hlavnej ulici. Súčasne však konštatoval, že mu chýbala energia potrebná na budovanie policajného aparátu, ktorý s výnimkou stráže bezpečnosti označil za úplne dezorganizovaný a údajne poznačený korupčnými praktikami.⁵⁸

Znalosť personálneho zázemia pražskej polície predstavovala pre Klímu významnú výhodu, ktorú dokázal na novom pôsobisku primerane využiť. Od Ministerstva vnútra požadoval príslušníkov, ktorí „*chtějí zde býti zařazeni, ne-reflektují vůbec ani na diety a chtějí vážně pracovati.*“ Takýchto českých úradní-

policajnom riaditeľstve. Po preložení z Košíc do Bratislavy v roku 1923 prispel výraznou mierou k realizácii výstavby nového sídla policajného riaditeľstva.

55 Náplňou práce hlavných komisárov pražskej štátnej polície Klímu a Slavička do vzniku Československa bolo aj sledovanie vedúcich českých politikov. Po úspešnom rehabilitačnom konaní sa osvedčili pri riadení policajných úradov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. KÁRNÍK, Zdeněk: Pražské policejní ředitelství, jeho Státní (politická) policie a její informátoři z řad občanstva v převratných dobách Velké války očima očistného Výboru pro prozkoumání policejního archivu v letech 1918–1920. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 247–256.

56 NA, f. PMR, kart. 659, č. 11.132/22, menovací návrh z 25. 2. 1921.

57 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium – státní policie a četnictvo (ďalej PMV – státní policie a četnictvo), man. obd. 1925 – 1930, kart. 1325, sign. VII/K/20/4, správy zástupcu prednostu adm. oddelenia MPS Vojtěcha Dolejša z 20. 2. 1923 a 6. 10. 1923.

58 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921.

kov však v Košiciach údajne veľa nenachádzal. Do metropoly východu sa prihlásil policajný obvodný inšpektor Václav Špaček, ktorý predtým slúžil pod Klímovým velením na pražských Vinohradoch. Podobné problémy so služobným preložením ako on v tom čase zažívali aj ďalší členovia policajného zboru pôsobiaci v českých krajinách. Špaček neváhal prísť vypomôcť ako inštruktor stráže, avšak iba na prechodnú dobu, keďže v Prahe mal rodinu. Po príchode do Košíc sa však dozvedel, že bude slúžiť natrvalo. Policajný riaditeľ Klíma sa preto snažil aspoň o pridelenie diét, ktoré mali inšpektorovi zmierniť košickú „neobyčajnú drahotu“.⁵⁹ Počas roku 1921 získalo košické policajné riaditeľstvo prostredníctvom výpomoci z Prahy strážnikov pre bezpečnostnú železničnú službu, spravodajskú službu, tvorbu registratúry a odborníka na daktyloskopiu. Niekoľko z týchto osôb vstúpilo na vlastnú žiadosť natrvalo do služieb miestneho riaditeľstva. Poverenie obvodného inšpektora Františka Uhlíka z Prahy vedením novozaloženého policajného komisariátu na košickom nádraží sa ukázalo ako správny krok k zvýšeniu bezpečnosti cestujúcich. Ovládal šesť jazykov, a preto jeho služby Klíma využíval aj pri vedení informačnej kancelárie pre cudzincov, ktorá zároveň plnila spravodajské úlohy. Podľa Karla Schleydera, povereného vedením Riaditeľstva štátnych železníc v Košiciach, sa až po nástupe J. Klímu skončili na nádraží a v jeho bezprostrednom okolí „*neblahé pováľné pomery*“. O koncepcnej práci J. Klímu svedčí aj fakt, že už v roku 1923 sa košické policajné riaditeľstvo, konkrétne oddelenie pre evidenciu pobytu obyvateľov, stalo školiacim strediskom pre policajných úradníkov slúžiacich na Podkarpatskej Rusi.⁶⁰ Pražské policajné riaditeľstvo predstavovalo personálnu základňu pre úradnícke posily, ktoré prechodne pôsobili v Košiciach aj v nasledujúcich rokoch. Objavili sa však aj prípady opačného charakteru, keď z dôvodu vysokých nákladov na vyplácanie diét boli policajní úradníci odvolaní späť do Prahy.

Košické pôsobenie Jaroslava Klímu vyvolávalo vo verejnosti rôznorodé reakcie. Minister pre správu Slovenska Martin Mičura ocenil, že Klíma za krátky čas úspešne reorganizoval policajný úrad – zaviedol politickú a trestnú evidenciu, evidenciu cudzincov, zriadil odborné a jazykové kurzy pre príslušníkov

59 Klíma sa zmieňoval o sume 300 korún za mesačný prenájom bytu pre slobodnú osobu. NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921; tamže, sign. 5/3/4/9, č. 36791/21, list J. Klímu zo 7. 5. 1921.

60 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921; tamže, sign. 5/3/4/8, č. 33601/21, správa PR Praha z 18. 6. 1921; tamže, sign. 5/3/4/9, č. 60296/23, správa V. Dolejša z 24. 8. 1923; tamže, sign. 5/3/4/15, č. 38683/21, správa J. Klímu z 10. 5. 1921; tamže, sign. 5/3/4/18, č. 20965/22, správa K. Schleydera z 28. 2. 1922; tamže, sign. 5/3/4/11, č. 31959/21, správa administrátora Civilnej správy Podkarpatskej Rusi Františka Bláhu z 18. 1. 1923.

polície, zriadil daktyloskopické a fotografické oddelenie a zasahoval proti šíreniu protištátnej propagandy. Osvedčil sa tiež pri riešení mzdových sporov a v boji proti úžere.⁶¹ Podľa ministra Mičuru mala negatívna kampaň komunistickej tlače prameniť aj z toho, že opatrenia prijaté Jaroslavom Klímom narúšali snahy o rozvrat sociálnodemokratických organizácií, ktoré komunistická strana dlhodobo uplatňovala na východnom Slovensku. Osoba košického policajného riaditeľa sa stala predmetom diskusie aj na zjazde Československej obce legionárskej v Bratislave v septembri 1923. Obvinenia týkajúce sa predraženej rekonštrukcie bytu na štátne náklady, povolenia vývozu starožitností do Maďarska, urážky prezidenta republiky či pohrdania slovenským jazykom preverovalo Ministerstvo vnútra, pričom sa ukázali ako neopodstatnené alebo vykonštruované.⁶²

Stav česko-slovenských vzťahov predstavoval pravidelnú tému situačných správ košického policajného riaditeľa adresovaných Ministerstvu vnútra a košickému županovi. Politicko-bezpečnostný prehľad z mája 1922 ponúka Klímov psychologizujúci výklad hlbších príčin nedorozumení a nedôvery medzi Čechmi a Slovákmi. Zodpovednosť za napäté vzťahy pripisoval rovnako obom „národným vetvám“. Slovenská verejnosť si podľa neho utvárala komplexný názor na Čechov prevažne na základe nevhodného správania niekoľkých desiatok českých úradníkov v období po prevrate. Výrazná väčšina českých posíl však na Slovensko nastúpila na základe služobného príkazu alebo z idealizmu a odvieďla tam záslužnú prácu. Obojstranné nezhody, prehĺbené dlhodobým vývojom Čechov a Slovákov v odlišných spoločenských a kultúrnych prostrediach, sa podľa Klímu prejavovali existenciou dvoch paralelných spoločenských skupín: „*Mentalita tato s obou stran brání vzájemnému se sblížení, vzájemnému se žení a uzavírá osud skoro neprodyšně jednu společnost od druhé způsobujíc, že Češi nenalézají zde svůj pravý domov a tíhnou v dů[s]ledku toho vždy do starého domova...*“ Ako jeden z faktorov podporujúcich šírenie autonomistických myšlienok medzi obyvateľstvom východného Slovenska vnímal práve skutočnosť, že prítomnosť Čechov sa vnímala ako dočasná, čo bránilo vytváraniu trvalejších foriem koexistencie medzi oboma národnosťami. Zastúpenie Čechov a Slovákov na vyšších úradníckych pozíciách policajného úradu počas Klímovho pôsobenia signalizovalo postupný nárast slovenského personálu. V kategórii konceptných úradníkov bolo obsadených šesť miest, pričom polovicu z nich tvori-

61 NA, f. PMR, kart. 659, č. 11.132/22, návrh MV na menovanie J. Klímu ministerským radcom a policajným riaditeľom z 18. 3. 1922; NA, f. PMV, man. obd. 1925 – 1930, kart. 1325, sign. VII/K/20/4, správa M. Mičuru z 18. 11. 1921.

62 NA, f. PMV – státní policie a četnictvo, man. obd. 1925 – 1930, kart. 1325, sign. VII/K/20/4, žiadosť Čs. obce legionárskej z 10. 11. 1923.

li českí zástupcovia – ministerského radcu J. Klímu doplňali policajní radcovia Stanislav Benda a Václav Vohlídal, ktorý zastával funkciu zástupcu riaditeľa.⁶³ Právnik V. Vohlídala, ktorý sa v krátkom čase dôkladne oboznámil s miestnymi pomermi, označil Klíma za oporu vedenia košickej polície. Kapitán justičnej služby S. Benda bol preradený na policajné riaditeľstvo z Divízneho súdu v Košiciach, kde sa osvedčil najmä pri vyšetrovaní prípadov vyzvedačstva.⁶⁴

Nedostatok kvalifikovaného úradníckeho personálu musel riešiť aj Klímov nástupca, policajný riaditeľ Karel Slavíček. Sedem konceptných úradníkov zo systemizovaných pätnástich miest nedokázalo zabezpečiť pracovnú agendu rozšírenú o činnosť komisie pre kontrolu vysokých cien a vykonávanie cenzúry listových zásielok smerujúcich do Maďarska. Slavíček konštatoval, že pre štandardné fungovanie úradu pokrývajúceho štrnásť oblastí pôsobnosti je potrebných minimálne dvanásť právnikov. Geopolitická poloha Košíc, ich národnostná skladba a politická situácia mali predstavovať ďalšie argumenty v prospech vybudovania operatívnej štátnej polície s primeraným počtom kvalifikovaných zamestnancov. Jednou z možností riešenia bolo vyhlásenie verejného konkurzu na prijatie nových konceptných úradníkov, avšak tento krok očakávané posilnenie aparátu nepriniesol. Výpomoc preto očakával zo strany tradičného partnera – pražského policajného riaditeľstva. Práve v súvislosti s personálnymi záležitosťami sa Karel Slavíček stretol s prvými výraznejšími prejavmi presadzovania slovenských záujmov, opatrne formulovaných ministrom pre správu Slovenska. Napriek vážnym problémom s obsadzovaním úradníckych pozícií Jozef Kállay zamietol dvoch českých žiadateľov o policajnú službu s odôvodnením, aby sa uprednostnil slovenský dorast. V rozhovore s prednostom Kancelárie prezidenta republiky Přemyslom Šámalom Slavíček poukázal aj na oslabovanie autority centrálnej vlády zo strany slovenských županov. Navrhol preto, aby ministri vykonávali úradné rozhodnutia týkajúce sa slovenských záležitostí osobne, čím by sa upevnilo vedomie, že „*vláda jest v Praze*.“⁶⁵ Policajný riaditeľ Slavíček prejavoval záujem opustiť Košice a vrátiť sa do českých krajín už od jesene 1924. Korektné vzťahy s prednostom prezidentskej kancelárie Šámalom

63 NA, f. PMV, kart. 249, sign. IV/Slov/1, správa J. Klímu z 22. 5. 1922. Zoznam 199 českých a slovenských príslušníkov zboru stráže bezpečnosti v Košiciach z roku 1921 s uvedením ich domovskej príslušnosti je uložený v AMK, f. Magistrát mesta Košice, kart. 2355, č. VI.74979, zoznam Ústredného inšpektorátu PR Košice z 30. 11. 1921.

64 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921; NA, f. PMR, kart. 659, č. 12171/22, výťah z protokolu schôdže MR z 21. 4. 1922.

65 NA, f. PMV – státní policie a četnictvo, kart. 1325, sign. VII/K/24, správy K. Slavíčka z 19. 3. 1924, 20. 11. 1924 a 23. 4. 1926; AÚTGM, f. TGM – Republika, kart. 396, sign. R-12-2/c, záznam P. Šámala z 13. 5. 1924.

sa snažil využiť pri obsadzovaní uvoľneného miesta policajného riaditeľa v Brne. Jeho prianiu „*po více jak 5 1/4 ročním působení na Slovensku vrátiti se tam, odkud jsem vyšel*“ však Ministerstvo vnútra nevyhovelo. V nasledujúcom období boli jeho organizačné schopnosti využívané výhradne na území východnej časti republiky.⁶⁶

Vo fonde prezídia Ministerstva vnútra z obdobia pôsobenia Karla Slavička a jeho nástupcu Vojtěcha Dolejša (1927 – 1929) sa nachádzajú aj dokumenty týkajúce sa jednej z foriem získavania informácií o aktivitách opozičných politických strán a osôb podozrivých z protištátnej činnosti. Ak sa policajnému riaditeľstvu podarilo navýšiť mimoriadne výdavky určené na štátno-bezpečnostné účely, v praxi to zvyčajne znamenalo vyplácanie finančných prostriedkov osobám za poskytovanie dôverných správ. Slaviček obhajoval zvýšenie finančných prostriedkov argumentom, že na rozdiel od západnej časti republiky „*schází zde dostatečný počet zasvěceného státu oddaného živlu občanského, který by buď dobrovolně, nebo na požádání ochotně a bez náhrady informace poskytoval.*“ Napríklad v predvolebnom období na jeseň 1929 vyplatil košický policajný úrad šiestim informátorom celkovo 5 000 korún. Vojtěch Dolejš zároveň vysielal osoby získavajúce spravodajské informácie aj do zahraničia, predovšetkým do Maďarska.⁶⁷

Edmund Žák, posledný český predstaviteľ vo vedení Policajného riaditeľstva v Košiciach (1935 – 1937), orientoval svoju činnosť na modernizáciu výzbroje a zvyšovanie mobility uniformovanej aj neuniformovanej zložky stráže bezpečnosti. Za nevyhnutné považoval zabezpečenie automobilov pre potreby kriminálneho a štátno-bezpečnostného oddelenia, pohotovostné výjazdy uniformovaného zboru i prepravu väzňov, osobitne v kontexte dynamického populačného rastu mesta a jeho formovania na významné obchodné a kultúrne centrum východného Slovenska. Potreba moderných prepravných prostriedkoch narastala aj v súvislosti s rozšírením kompetencií polície o hospodársku agendu a riadenie civilnej protiletectkej ochrany.⁶⁸

Fond Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach obsahuje popri úradnej korešpondencii Edmunda Žáka aj súhrnnú správu o činnosti košického policajného riaditeľstva za rok 1936. Jej súčasťou sú aj údaje o národnostnom zložení uniformovaného policajného zboru. Z celkového počtu 361 uniformova-

66 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, sign. T173/25, správa K. Slavička z 23. 1. 1925.

67 NA, f. PMV – státní policie a četnictvo, kart. 1325, sign. VII/K/24, správy K. Slavička z 24. 2. 1925, 31. 1. 1927 a 25. 3. 1927, správy V. Dolejša z 3. 3. 1928 a 24. 4. 1929, vyúčtovanie zálohy PMV pre PR Košice z 21. 10. 1929.

68 SNA, f. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach (ďalej KKP), kart. 20, sign. KKP-K.B.1-25, správy E. Žáka z 12. 10. 1936, 14. 10. 1936 a 21. 11. 1936.

ných príslušníkov, slúžiacich v Košiciach a na pohraničných expozitúrach v Čani, Čope a Slovenskom Novom Meste, bolo 183 Slovákov a 178 Čechov. Prevažujúce zastúpenie príslušníkov slovenskej národnosti v poriadkovej službe už v druhej polovici 30. rokov nepredstavovalo výnimočný jav, pozoruhodná je však absencia osôb maďarskej národnosti. Žákovým nástupcom sa stal Gustáv Pongrácz (1937 – 1938), Slovák, ktorý nadobúdala profesionálne skúsenosti od českých policajných úradníkov pôsobiacich v Košiciach už od začiatku 20. rokov.⁶⁹

* * *

Četníctvo – vojensky organizovaný strážny zbor poverený udržiavaním verejného poriadku a bezpečnosti – predstavovalo jeden z hlavných nástrojov presadzovania autority nového československého štátu na slovenskom vidieku a v menších mestách. Minister pre správu Slovenska Vavro Šrobár požadoval už zo svojho prvého sídla v Žiline urýchlené vyslanie 1 000 četníkov z českých krajín. Pražská vládna moc dokázal vyhovieť tejto požiadavke len spolovice. Prvé četnícke stanice v Prešporke, Nitre a Košiciach boli obsadené v polovici januára 1919. Zriadenie četníckych staníc so spoľahlivým mužstvom si naliehavo vyžadovali aj vojenské a civilné autority pôsobiace v Košiciach – zemské vojenské veliteľstvo, županský úrad a generál H. Hennocque. V Abovsko-turnianskej župe mali četnícke jednotky okrem potlačania kriminality zasahovať aj proti bolševickej propagande prenikajúcej z územia Maďarska.⁷⁰ V Košiciach sa postupne vytvorili tieto četnícke organizačné zložky: Exponovaný četnícky štábný dôstojník v Košiciach, Četnícke oddelenie Košice, Okresné četnícke veliteľstvo v Košiciach a na najnižšom stupni četnícka stanica, ktorej územná pôsobnosť zahŕňala niekoľko prímestských obcí.

Úrad Exponovaného četníckeho štábného dôstojníka v Košiciach predstavoval v rokoch 1921 – 1929 organizačný medzičlánok medzi Zemským četníckym veliteľstvom pre Slovensko v Bratislave a piatimi četníckymi oddeleniami na území východného Slovenska. Túto funkciu postupne zastávali Rudolf Friedl, Ota Bláha a Václav Müller. Kvalifikačné listiny jednotlivých veliteľov sú uložené vo fonde Generálneho veliteľa četníctva v Prahe. Tento ústredný orgán plnil v medzivojnovom období najmä inšpekčnú a kontrolnú funkciu, pričom

69 SNA, f. KKP, kart. 20, sign. KKP-K.B.1-25, tlač *Činnosť policajného riaditeľstva v Košiciach za rok 1936*, zápisnica o prevzatí PR Košice G. Pongráczom z 1. 7. 1937.

70 SNA, f. MPS, kart. 269, č. 233/19, telegram Zemského četníckeho veliteľstva (ďalej ZČV) Bratislava z 15. 1. 1919; tamže, č. 388/19, správa PMV z 19. 1. 1919; tamže, č. 480/19, telegram ZVV Košice z januára 1919, telegram župana J. Sekáča z 27. 3. 1919.

v súčinnosti s prezídiom Ministerstva vnútra sa podieľal aj na riešení personálnych záležitostí četníckych dôstojníkov. Hodnotenia četníckych dôstojníkov uvádzané v kvalifikačných listinách reflektovali ich predpokladaný profesijný vývoj smerujúci buď k služobnému postupu, alebo k stagnácii. Rudolf Friedl (*1882), s domovskou príslušnosťou v Jindřichovom Hradci, slúžil v rakúskom četníctve od roku 1908. Hodnosť podplukovníka dosiahol počas výkonu funkcie Exponovaného četníckeho štábného dôstojníka v Košiciach, ktorú zastával od januára 1921 do januára 1922. V služobnom hodnotení z obdobia košického pôsobenia, schválenom bratislavským zemským veliteľom Bohuslavom Knoblochom, bol klasifikovaný ako spôsobilý na výkon funkcie exponovaného štábného dôstojníka v menšom územnom obvode, nie však na pozíciu zemského veliteľa. Písomné pokarhanie mu bolo udelené za pasívnu účasť na nočnej výtržnosti spojenjej s konzumáciou alkoholu a za povrchné vybavovanie úradnej agendy.⁷¹ Václav Müller (*1883), pôvodom z Terezína, pôsobil pred prvou svetovou vojnou na zemských četníckych veliteľstvách v Lubľane a Lvove. Ako nástupca Rudolfa Friedla vykonával funkciu exponovaného četníckeho štábného dôstojníka až do zrušenia tejto organizačnej štruktúry v auguste 1929. Počas jeho dočasného služobného zaradenia v Olomouci (jún 1923 – jún 1924) bol vedením úradu v Košiciach poverený Ota Bláha.⁷²

Súdnictvo

Proces prevzatia košických súdnych orgánov do správy nového štátu, spojený s transferom osôb z českých krajín, ako aj finančné záležitosti českých sudcov možno skúmať vo фонде Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska – organizácia súdnictva na Slovensku. Problematiku riešenia kritickej situácie súvisiacej s presunom českých súdnych zamestnancov na Slovensko v rokoch 1919 – 1920 zo strany príslušného ústredného štátneho orgánu, ako aj štatistické údaje o národnostnom zložení slovenských súdnych inštitúcií, obsahujú dokumenty fondu Ministerstvo spravodlivosti v Prahe.

Československá vládna moc na území Slovenska ponechala platný uhorský právny poriadok a súdnu sústavu prispôbenú novým územným pomerom.

71 R. Friedl ukončil profesionálnu kariéru v r. 1936 vo funkcii vyššieho četníckeho dôstojníka pri štábe ZČV v Prahe. NA, f. Generální velitel četnictva, Praha, inv. č. 168, kart. 112, Friedl Rudolf; NA, f. PMV, kart. 76, sign. S/12, č. 13725/21, správa ZČV pre Slovensko z 25. 4. 1921.

72 V r. 1937 bol pplk. Müller menovaný do funkcie zemského četníckeho veliteľa v Bratislave. V četníckych službách Protektorátu Čechy a Morava pôsobil do roku 1941. NA, f. Generální velitel četnictva, Praha, inv. č. 168, kart. 142 Müller Václav.

Mesto Košice si naďalej zachovalo postavenie sídla súdnej tabule, sedrie a okresného súdu. K personálnym zmenám na všetkých troch úrovniach súdnej správy pristúpila vládna moc až v máji 1919, pričom ich ukončila po druhom obsadení Košíc. Tento proces realizoval sudca Najvyššieho súdu v Prahe Jirí Hausmann, pridelený vládnomu referátu pre spravodlivosť pri úrade ministra pre správu Slovenska. Oneskorené prevzatie súdov bolo dôsledkom skutočnosti, že územný obvod košickej tabule výrazne presahoval demarkačnú líniu s Maďarskom. Hausmann odporučil Ministerstvu spravodlivosti s organizačnými zmenami počkať až na výsledky rozhodnutia parížskej konferencie o vytýčení československo-maďarskej štátnej hranice.⁷³ S neujasneným štátoprávnym postavením Košíc argumentovali maďarskí sudcovia pri rozhodovaní o vstupe do služieb československého štátu. Potvrdenie lojality sudcov a súdnych úradníkov voči československému štátu a schopnosť komunikovať v úradnom jazyku, overená vykonaním skúšky, patrili k nevyhnutným podmienkam, ktoré J. Hausmann uplatňoval v rámci personálnej politiky. Príchod českých pracovníkov sa uplatňoval v prípadoch, keď nedostatok personálu alebo prevažujúca neznalosť slovenčiny na niektorom z košických súdov spôsobovala závažné prevádzkové problémy. Organizačné zmeny realizoval hierarchicky, od košickej súdnej tabule až po okresné sudy.

Pri menovaní nového vedenia Súdnej tabule v Košiciach nebola personálna náhrada z českých krajín nutná, keďže Hausmann poveril vedením súdu Jána Ruttkaya, „*jediného uvedomělého Slováka celého gremia*“. Zo súdneho zboru, ktorý mal 18 členov, zložilo sľub vernosti Československej republike šesť sudcov pod podmienkou osvojenia si slovenského jazyka. Niekoľkým sudcom bola poskytnutá lehota na rozmyslenie. Prvou českou posilou preloženou na prezídium súdnej tabule v máji 1919 bol sudca Zemského súdu v Brne Leopold Sochor.⁷⁴ Výraznú zmenu služobného pôsobiska, ktorá sa začala v Sarajeve a vyústila do zaradenia na košický tabulárny súd, absolvovali dvaja vysokopostavení sudcovia pôsobiaci pri vrchnom zemskom súde a vláde Bosny a Hercegoviny. František Hanna, pôvodom z Valašského Meziříčí, a Jan Janečka, rodák z moravského Holešova, prejavili v marci 1919 záujem vstúpiť do československých justičných služieb. Oba boli ochotní prijať akékoľvek zaradenie zodpovedajúce ich kvalifikácii, pričom žiadali len o zohľadnenie možnosti školského vzdelávania pre svoje deti. Po vydaní prezidentského dekrétu o ich menovaní za tabulárnych sudcov v VI. hodnostnej triede zložili služobnú prísahu v Košiciach

73 NA, f. PMR, kart. 3196, č. 304/19 a č. 436/19, správa Ministerstva spravodlivosti zo 16. 4. 1919 a správa vládneho referenta MPS pre spravodlivosť Ivana Dérera z 5. 5. 1919.

74 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 4, č. 2459, správa MS zo 7. 5. 1919, č. 2521, správa vládneho referátu pre súdnictvo MPS zo 17. 5. 1919.

začiatkom novembra 1919.⁷⁵ Kritériá výberu, ktoré Hausmann uplatnil pri menovaní predsedu hlavného štátneho zastupiteľstva pri súdnej tabuli, zostávajú nejasné. O funkciu sa uchádzal predseda Okresného súdu vo Vranove František Velesz, ktorý sa opieral o dvadsaťročnú prax v súdnictve a na prokuratúre a mal aj podporu Županského úradu v Trebišove. Napriek tomu bol za hlavného štátneho zástupcu vymenovaný brniansky prokurátor Hugo Minařík. Medzi jeho prvé povinnosti patrilo posúdenie odborných a jazykových schopností kancelárskeho personálu. Hoci z ôsmich úradníkov a sluhov len dvaja čiastočne ovládali „nářečí zdejšího kraje, od spisovného jazyka velmi odlišného“, navrhol ponechať celý personál na pracovisku. Úsilie kancelárskych úradníkov osvojiť si základy slovenčiny malo byť podľa československej strany ocenené aj za cenu prechodného používania maďarčiny ako úradného jazyka.⁷⁶ Disciplinárna komisia pre nesudcovských úradníkov a sluhov pri košickom hlavnom štátnom zastupiteľstve, konštituovaná v septembri 1920, mala takmer výhradne české zastúpenie, pričom jej členovia boli „vesměs Češi na Slovensku stabilisovaní“. Opačný pomer sa prejavil pri menovaní skúšobnej komisie pre jednotnú sudcovskú a advokátsku skúšku so sídlom v Košiciach v júli 1923. Menoslov tejto komisie vznikol na základe dohody medzi vedením košickej súdnej tabule a hlavného štátneho zastupiteľstva. Minister spravodlivosti Josef Dolanský pritom zdôrazňoval primárnu dôležitosť ovládania uhorských právnych predpisov. Medzi šiestimi členmi komisie sa preto nachádzal jediný Čech – hlavný štátny zástupca Josef Gregor, ktorý bol do tejto funkcie menovaný koncom roka 1921.⁷⁷ Medzi organizačné právomoci Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach patrilo aj menovanie súdneho kata pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V októbri 1920 bol „mistrom popravčím“ menovaný dozorca pri košickej sedriálnej väznici František Koucký. Jeho rodinní príslušníci a snúbenica však toto povolanie považovali za neprijateľné, čo viedlo Kouckého k žiadosti o prepustenie. Súčasne navrhol ako svojho nástupcu väzenského dozorca v Chuste, ruského legionára Jana Havlíka, pôvodcom z pražského Karlína. Havlík mal do-

75 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 13, č. 4043, menovacie spisy F. Hannu a J. Janečku za marec – november 1919.

76 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 4, č. 2480, žiadosť F. Velesza z 3. 5. 1919, č. 2525, správa vládneho referátu pre spravodlivosť MPS zo 17. 5. 1919, správa H. Minaříka z 24. 5. 1919.

77 Predsedom disciplinárnej komisie bol menovaný Minaříkov nástupca Otakar Klíma, jeho námestníkom Josef Gregor z košického štátneho zastupiteľstva, členmi sa stali tabulárni sudcovia Antonín Pitha, Jan Janečka, František Hanna a jediný Slovák F. Velesz. NA, f. Ministerstvo spravodlnosti, Praha (ďalej MS), kart. 766, sign. Slovensko 13, správa J. Gregora z 9. 11. 1921; tamže, sign. Slovensko 15, správa J. Ruttkaya z 20. 11. 1920 a prípis ministra J. Dolanského z 5. 7. 1923.

statočnú kvalifikáciu, keďže sa zúčastnil ako pomocník viacerých vojenských popráv.⁷⁸

Z desiatich sudcov Sedrie (krajského súdu) v Košiciach zložilo sľub vernosti československému štátu sedem, z ktorých päť ovládalo slovenčinu na veľmi dobrej alebo uspokojivej úrovni. Príkladom nekonfrontačného prístupu Hausmanna bolo predĺženie dovolenky maďarským sedriálnym sudcom pred ich penzionovaním kvôli dosiahnutiu vyššieho dôchodku, ako aj upozorňovanie na ich nepriaznivé sociálne pomery. Výnimočne súhlasil aj s prevzatím tých kancelárskych úradníčok a sluhov, ktorí neovládali slovenčinu a o zloženie prísahy vernosti požiadali až v septembri 1919.⁷⁹ Konečné rozhodovacie právomoci však patrili Ministerstvu spravodlivosti. Personálne pomery v košickej sedrii mal z hľadiska používania úradného jazyka čiastočne stabilizovať príchod českých sudcov a úradníkov, čo bola aj požiadavka slovenského predsedu súdu Aurela Vinczeho.⁸⁰ Českí sudcovia a kancelárski úradníci dočasne prelození na Slovensko, ktorí často opustili svoje rodiny v domovských sídlach, začali od júna 1919 dostávať finančné prídavky zodpovedajúce ich novému funkčnému zaradeniu. Táto výhoda sa v košickej sedrii uplatnila vo všetkých zamestnaneckých pozíciách – od riadiacich funkcií (štátny zástupca Zdeněk Holeček preložený z Prahy a Nitry), cez bývalých okresných sudcov (Ladislav Trpkoš z Vršovíc, Cyrill Sychra preložený zo Sobotky) až po kancelárskych úradníkov (Alois Navrátil z Kunštátu).⁸¹ Po júli 1919 bolo vedenie Štátneho zastupiteľstva v Košiciach výhradne v českých rukách. Prvým československým štátnym zástupcom pri košickej sedrii sa stal Z. Holeček, pričom jeho námestníkom bol menovaný Metoděj Berla z pražského štátneho zastupiteľstva. Snaha o úpravu jazykových pomerov v úrade v prospech štátneho jazyka dosiahla také rozmery, že podľa sťažnosti predstaviteľov maďarskej komunity, ktorú v roku 1928 prezentoval prezidentovi Masarykovi britský novinár Seton-Watson, mal z jedenástich úradníkov košického štátneho zastupiteľstva ovládať maďarčinu iba jeden.⁸²

78 NA, f. MS, kart. 766, sign. Slovensko 16, správy O. Klímu z 1. 12. 1920 a 13. 4. 1921.

79 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 13, č. 4040, správa J. Hausmanna z 20. 10. 1919.

80 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 10, č. 3473/19, správa J. Hausmanna zo 7. 8. 1919; tamže, inv. č. 7, kart. 13, č. 4040/19, správa A. Vinczeho z 25. 8. 1919.

81 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 12, č. 3909/19, žiadosti Z. Holečka, L. Trpkoša, C. Sychru, A. Navrátila zo septembra 1919.

82 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 8, č. 3169/19, správa J. Hausmanna z 13. 7. 1919; tamže, inv. č. 8, kart. 20, č. 36/20, správa Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach z 5. 1. 1920; AÚTGM, f. TGM – Republika, kart. 396, sign. R-12-3/d, správa R. Setona-Watsona z júla 1928.

Opatrné postoje českých zástupcov na čele oboch košických štátnych zastupiteľstiev v otázke širšieho zapojenia občianstva do výkonu súdnej moci sa prejavili vo výsledkoch ankety Ministerstva spravodlivosti z apríla 1921. Týkala sa problematiky širšieho zastúpenia laických zložiek pri rozhodovaní v trestnom súdnictve. Hlavný košický štátny zástupca Otakar Klíma tento reformný návrh vyhodnotil ako výrazne predčasný, vzhľadom na rozsah triednej a národnostnej nenávisti, ako aj náboženskej nevráživosti, ktoré v spoločnosti pozoroval. Podľa košického štátneho zástupcu Josefa Gregora, absolventa Karlo-Ferdinandovej univerzity, základný problém spočíval v nedostatku politicky a kultúrne vyspelých osobností z radov slovenského obyvateľstva, ktoré nemalo za sebou desiatky rokov osvetovo-kultúrnej činnosti, akú mal ľud v Čechách a na Morave. V podmienkach východného Slovenska by preto bola prevaha sudcov-lai- kov maďarského a židovského pôvodu nevyhnutná.⁸³

Štatistické údaje o národnostnom zložení zamestnancov súdov so sídlom v Košiciach nie sú v skúmaných archívnych dokumentoch dostupné. Približnú predstavu však poskytuje výnos Ministerstva spravodlivosti z januára 1920, ktorý reagoval na výrazný deficit jazykovo a odborne kvalifikovaných pracovníkov na slovenských súdoch. Na Slovensku bol systemizovaný (hoci v praxi nenaplnený) počet 402 sudcov a úradníkov na všetkých stupňoch súdov a štátnych zastupiteľstiev. V sudcovskom stave pôsobilo 72 Slovákov (18 %), 26 českých sudcov s predchádzajúcim pôsobením v Bosne a Hercegovine, 65 sudcov pridelených z českých krajín, pričom zvyšných 161 sudcov bolo maďarskej alebo nemeckej národnosti. Podľa hodnotenia Ministerstva spravodlivosti si slovenské sudy udržali vysokú odbornú úroveň len vďaka prvej, početne obmedzenej personálnej výpomoci z Česka a Bosny. Výrazne horšia situácia nastala v nasledujúcej fáze: „*Pokusy, aby řady těchto průkopníků byly sesíleny dobrovolníky, selhaly. Bylo nutno vyslati tam soudce a státní zástupce proti jejich vůli.*“ Vyskytli sa aj prípady, keď sudcovia určení na „neznáme“ Slovensko uprednostnili odchod zo služieb justície. Tomuto neželanému vývoju zabránilo až vládne uznesenie zakazujúce prijímať takýchto uchádzačov na iných ministerstvách. Ministerstvo spravodlivosti očakávalo personálne návrhy zo strany vedení vrchných zemských súdov a štátnych zastupiteľstiev v Prahe a Brne. Uprednostňovaní mali byť bezdetní sudcovia a tí, ktorí mali skúsenosti z viacerých pôsobísk, predovšetkým v národnostne zmiešaných oblastiach. Služobné povyšovanie sudcov vysielaných na Slovensko bolo jedným z nástrojov, ktorý mal nielen zmierniť dôsledky odlúčenia od domova, ale zároveň prispieť k nevyhnutnému

83 NA, f. MS, kart. 294, sign. Org 1, správa O. Klímu z 24. 4. 1921 a J. Gregora z 19. 4. 1921.

zabezpečení integrity východnej časti republiky v oblasti justície.⁸⁴ Ďalší štatistický prehľad Ministerstva spravodlivosti z roku 1926 potvrdzoval zreteľný trend slovakizácie sudcovského stavu.⁸⁵

Politické strany

Možnosti podrobného výskumu činnosti politických strán na miestnej a regionálnej úrovni závisia od zachovania registratúr oblastných organizácií, prípadne korešpondencie adresovane ústredným straníckym orgánom. V prípade košických pobočiek československých politických strán s početným českým členstvom však takéto pramene prakticky chýbajú. Fond Archív Českej strany národno-sociálnej (NA) uchováva len fragmentárny materiál.⁸⁶ Korešpondencia košického župného sekretariátu sociálnodemokratickej strany sa v ústrednom straníckom archíve v Prahe zachovala tiež len v zlomkovitom stave.⁸⁷ Z fondov mimokošických archívov možno k skúmanej problematike využiť predovšetkým správy Policajného riaditeľstva v Košiciach a miestnych politických úradov adresované ústredným orgánom štátnej správy v Prahe a Bratislave.

Konštituovanie miestnych organizácií Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej, Československej strany národno-socialistickej, Československej národnej demokracie a krátkodobo pôsojacej, „prohradnej“ Národnej strany práce prebiehalo predovšetkým za účasti osôb prichádzajúcich z českých krajín. Tieto strany si postupne rozširovali členskú základňu aj o (málopočetných) slovenských príslušníkov, zakladali záujmové a odborové organizácie a stali sa stabilnou súčasťou politického spektra. Pri založení miestnej

84 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, kart. 12, sign. D9603/20, výnos MS zo 14. 1. 1920.

85 Na čele 13 súdnych sedrií na Slovensku a Podkarpatskej Rusi stálo 6 Čechov, 6 Slovákov a 1 Rusín. Z počtu 433 ostatných sudcovských miest zastávali slovenskí sudcovia 109 pozícií, Česi 164, Rusíni 19, Maďari 108, Nemci 19 a Židia 14. Z počtu 57 sudcovských čakateľov bolo 6 Čechov, 38 Slovákov, 5 Rusínov, 6 Maďarov a 2 Nemci. NA, f. MS, kart. 294, sign. Org 3, správa MS z 15. 1. 1926.

86 Vo fonde sa napríklad nachádzajú fotografie námestníka košického starostu za československých socialistov Josefa Smrža, členov pridruženej odborovej organizácie Jednota zamestnancov čs. dráh a volebnej straníckej kancelárie z 20. rokov. NA, f. Archiv České strany národně sociální, Praha, inv. č. 601, kart. 40, inv. č. 661, kart. 41, inv. č. 2066, kart. 94.

87 Je venovaná predovšetkým personálnym záležitostiam z obdobia, keď župnú organizáciu sociálnych demokratov viedli slovenskí tajomníci Rudolf Minarik a Ľudovít Vydra. NA, f. Československá sociálně demokratická strana dělnická – Československá sociální demokracie, Praha, inv. č. 42 a 64, korešpondencia župného sekretariátu strany v Košiciach z r. 1928 – 1934.

organizácie národnodemokratickej strany v máji 1920 stál okresný sudca Jan Šulc, pridelený Štátnemu zastupiteľstvu v Košiciach.⁸⁸ Silné zastúpenie českých národných demokratov vo vedení košických súdov a štátnych zastupiteľstiev (Jan Martinek, Josef Gregor, František Marek, Viktor Štumpf) do určitej miery kompenzovalo slabé volebné výsledky strany. Ich korešpondencia, zachovaná v osobných fondoch členov pražského stranického ústredia, sa sústredila predovšetkým na obsadzovanie pracovných pozícií v košických súdnych obvodoch.⁸⁹ Z ďalších českých stranických predstaviteľov zasahoval do miestnej politiky a spolkového života v neskoršom období vysoký úradník košického riaditeľstva železníc Rudolf Wild.

Iniciátorom založenia košickej organizácie československej sociálnodemokratickej strany bol riaditeľ Komenského ústavu pre mladistvých, český novinár Edmund Borek. Nešlo o náhodu, že pobočka vznikla v období po odchode maďarských boľševikov, s ktorými spolupracovali aj miestni sociálni demokrati. Po Borkovej účasti na vojenskom obsadzovaní východného Slovenska a založení novín *Slovenský východ* predstavoval tento politický projekt jeho ďalšiu štátotvornú iniciatívu. Zameriavala sa predovšetkým na získavanie slovenských robotníkov pre československú demokratickú platformu. V úvodnom prejave na zakladajúcej schôdzi 24. augusta 1919 preto Borek zdôraznil okrem obhajoby odborových práv aj záujem o kultúrnu a národnostnú agendu. Tá mala podporiť odlúčenie slovenského členstva od maďarského vedenia sociálnej demokracie prepojeného s Budapešťou. Na schôdzi sa zúčastnilo približne 300 osôb, z ktorých polovicu tvorili Česi a zvyšok prevažne neorganizovaní Slováci. Za členov strany sa prihlásilo 15 osôb.⁹⁰ Postupné zblížovanie medzi československými sociálnymi demokratmi a ich maďarskými partnermi nastalo paradoxne až po založení pobočky Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ). Košickí komunisti takmer úplne odstránili z politickej mapy mesta historickú stranu maďarsko-nemeckej sociálnej demokracie.

Keď Edmund Borek vo februári 1920 opustil Košice, do funkcie svojho nástupcu v administratívnom výbore mesta navrhol obchodného zástupcu obuv-

88 SNA, f. MPS, kart. 11, č. 4329/20, správa starostu Košíc Vladimíra Mutňanského zo 16. 5. 1920.

89 Archiv Národního muzea Praha (ďalej ANM), f. Karel Kramář, inv. č. 241, kart. 8, listy J. Gregora z 15. 9. 1932 a 27. 2. 1933; tamže, inv. č. 448, kart. 12, list F. Marka z 13. 1. 1932; tamže, inv. č. 722, kart. 17, list V. Štumpfa zo 6. 3. 1931; ANM, f. Karel Domin, inv. č. 1670, kart. 13, list J. Martinka zo 4. 5. 1935.

90 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, kart. 18, č. 635jus., správa J. Kohouta z 24. 8. 1919.

níckej firmy Štěpánek, Heřmana Tausika.⁹¹ Z hľadiska ďalšieho fungovania sociálnej demokracie nešlo o šťastné rozhodnutie. Aj vďaka Tausikovej aktivite sa totiž výrazná väčšina sociálnodemokratických organizácií na východnom Slovensku prihlásila k programu vznikajúcej KSČ. Pražský rodák Heřman Tausik (Hermann Taussig) bol jedným z mála českých politikov žijúcich v Košiciach, ktorí získali poslanecký mandát v parlamentných voľbách.⁹² Politickú činnosť tohto ľavicového radikála počas jeho košického pôsobenia v rokoch 1920 – 1925 dokumentujú početné písomnosti policajných, politických a súdnych orgánov, uložené v archívnych fondoch orgánov vládnej moci, justície a bezpečnosti v Bratislave a Prahe. V počiatočnej fáze radikalizácie ľavicovej politickej scény v Košiciach nezohrával Tausik kľúčovú úlohu, keďže tento vývoj vychádzal primárne od miestnych predstaviteľov. Vedenie košickej sociálnodemokratickej organizácie sa hlásilo k ideám III. internacionály a podporovalo formovanie robotníckych rád, čo vyvolávalo vážne znepokojenie zo strany županského úradu. Sociálnodemokratickí poslanci z východného Slovenska, ako Géza Borovszky a Tausik, presadzovali zlúčenie československej a maďarsko-nemeckej strany s cieľom posilniť postavenie krajnej ľavice v straníckom vedení.⁹³ Tausikova verejná kritika a zosmiešňovanie sa zameriavali na široké spektrum vládnych politikov, predstaviteľov štátnej správy a verejných činiteľov, vrátane prezidenta T. G. Masaryka. Napriek svojej českej národnosti neváhal využívať aj demagogickú protičeskú rétoriku. Jeho konfrontačné vystupovanie voči vedeniu košického policajného riaditeľstva vyvolávalo nespokojnosť dokonca aj v radoch miestnych komunistov, keďže ich následne zasiahla represívna reakcia v podobe pribúdajúcich zatýkaní. Ženy a matky zatknutých komunistov ho s prosbami o pomoc vyhľadávali aj v jeho prenajatom byte na Dominikánskom námestí, kde býval s rodinou. Prvú žiadosť o vydanie poslanca Tausika na trestné stíhanie podalo Hlavné štátne zastupiteľstvo v Košiciach už koncom roka 1920. Po troch rokoch hlavný štátny zástupca Josef Gregor objasnil negatívne spoločenské dôsledky nečinnosti predsedníctva poslaneckej snemovne nasle-

91 Heřman Tausik (1878 – 1961) – český politik. Do Košíc sa prisťahoval s rodinou v roku 1919. V rokoch 1920 – 1925 pôsobil ako poslanec za sociálnodemokratickú stranu a KSČ. Člen výkonného výboru KSČ. Po prepustení z väzenia v roku 1925 pracoval ako úradník v tlačiarenskom podniku Melantrich. Počas 2. svetovej vojny bol väznený v koncentračných táboroch Terezín, Buchenwald a Dachau.

92 Do poslaneckej snemovne bol zvolený za ľavicové krídlo sociálnodemokratickej strany v apríli 1920 v prešovskom volebnom kraji. V rokoch 1934 – 1935 zasadal v poslaneckej snemovni úradník košickej železničnej správy, národný demokrat Theodor Eisenhamr v pozícii náhradníka. Riaditeľ meštianskej školy v Košiciach, sociálny demokrat Jindřich Nentwich bol zvolený v senátnych voľbách v rokoch 1929 a 1935.

93 NA, f. PMV, kart. 50, sign. IV/D/17, správa Otta Eisensteina (MPS) zo 16. 7. 1920.

dovne: „V posluchačích poslance Taussiga i v ostatním občanstvu vzbuzuje se domněnka, že poněvadž jest dovoleno beztrestně podobným urážlivým a na mnoze pobuřujícím způsobem mluvíti, jsou i tyto výroky poslance Taussiga pravdivy...“⁹⁴ Poslaneckej imunity bol zbavený v roku 1924 na základe viacerých trestných podaní štátnych zastupiteľstiev z územia východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Výkon ročného trestu odňatia slobody nastúpil v novembri 1925 vo väznici Plzeň-Bory. Tausikov svojrázny humor a spôsob verejného vystupovania si v Košiciach získali priazeň aj mimo komunistických kruhov. Upozornil na to aj policajný riaditeľ K. Slavíček: „Zdejší československé kruhy dívaly se na něho jako na – budiž mi prominut tento výraz – ,sympatický žižkovský originál‘ a po jeho zatčení nescházelo z české strany hlasů, které ho litovaly a kritisovaly, proč že byl zatčen.“ Zmena atmosféry bola badateľná aj v rámci miestnej organizácie komunistickej strany. Na prvej verejnej schôdzi po jeho zatknutí sa hovorilo výlučne po maďarsky, zatiaľ čo počas Tausikovho pôsobenia nebola slovenčina výnimočná. Krátko pred prepustením z väzenia bolo bývalému poslancovi povolené prerušenie výkonu trestu na základe milosti udelennej prezidentom T. G. Masarykom. Do Košíc sa už nevrátil a ukončil aj svoju politickú činnosť. Košická sedria mu v roku 1928 uložila súhrnný trest odňatia slobody v trvaní 3 rokov a 4 mesiacov za ďalšie trestné činy, avšak na základe jeho žiadosti o abolíciu všetkých trestných konaní vedených proti jeho osobe sa výkon trestu neuskutočnil. Proti udeleniu abolície neúspešne vystúpil košický policajný riaditeľ V. Dolejš, ktorý argumentoval: „Jest člověkem, který svým štváním proti státu a jeho representantům zavinil desorientaci nejširších vrstev obyvatelstva a nahnal je do táborů stran výslovně nepřátelských.“⁹⁵ Tausikova kauza, zdokumentovaná v rozsiahlych materiáloch ministerských archívnych fondov, predstavuje vhodný predmet štúdia viacerých aspektov právnej praxe a liberálnych slobôd v prvej Československej republike, najmä v oblastiach klasifikácie trestných činov, slobody prejavu a straty poslaneckého mandátu.

Primára košickej nemocnice Mikuláša Očenáška spájala s permanentným kritikom vládnej moci Tausikom spoločná dezilúzia zo spoločenskej reality. Na rozdiel od neho však Očenášek nikdy neprekročil hranice právneho poriadku ani princípy slušnosti. V medzivojnovom období sa politicky angažoval aj mimo rámec národno-socialistickej strany, za ktorú od konca 20. rokov pôsobil v mestskej samospráve. Výraznejšie sa politicky profiloval od roku 1923. Ako

94 NA, f. PMV, kart. 249, sign. IV/Slov/1, správa policajného riaditeľa J. Klímu zo 7. 6. 1923; NA, f. MS, kart. 1023, sign. VIk, správy Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach z 2. 4. 1924 a 6. 12. 1924, správa Štátneho zastupiteľstva v Košiciach z 19. 1. 1925.

95 NA, f. PMV, kart. 632, sign. 225-632-11, správa policajného riaditeľa K. Slavíčka z 2. 12. 1925, správy policajného riaditeľa V. Dolejša z 12. 12. 1927 a 28. 1. 1929.

programový nestraník preferoval spolkovú platformu, ktorá združovala českých a slovenských verejných činiteľov na báze programu československého nacionalizmu. Mikuláš Očenášek porušil nepísané pravidlo, podľa ktorého „v čelo každého spolku staví se Slovák“, a z pozície predsedu Zväzu národného oslobodenia sa usiloval prispieť k odstráneniu straníckej roztrieštenosti na miestnej politickej scéne. Mal na to dobré predpoklady, keďže sa považoval za moravského Slováka s dobrými znalosťami slovenčiny. Jeho kritické články, inšpirované košickými pomermi a uverejňované v novinách národných demokratov *Samostatnost*, redakcia po istom čase prestala uverejňovať. Frustrácia z neuspokojivého presadzovania československých záujmov na východe republiky a z osobných útokov na jeho osobu ho viedla k úvahám o odchode z Košíc. „Ale dokud jsem zde, nechci k maďarské radosti nechati té národní práce, kterou téměř 6 let s naprostým souhlasem největší části české a slovenské veřejnosti dělám.“, písal pražskému redaktorovi a poslancovi Antonínovi Hajnovi.⁹⁶ V roku 1925 sa Mikuláš Očenášek zaradil medzi zakladajúcich členov košickej pobočky Národnej strany práce, ktorá združovala najmä príslušníkov liberálne orientovanej českej inteligencie. Informácie o formovaní tohto promasarykovsky orientovaného politického zoskupenia možno čerpať aj z korešpondencie hudobného pedagóga Edvarda Nademlýnskeho, vedúceho miestneho spevokolu Foerster. Niekoľko dní pred parlamentnými voľbami v novembri 1925 Nademlýnský o perspektívach strany uviedol: „Zdejší organisace je velmi silná, po Bratislavě největší na Slovensku. Způsobuje to hlavně osobnost Dr. M. Očenáška, který je v Košicích a okolí velmi oblíben, při tom je výtečný řečník a známý pracovník kulturní. Základ organisace dala organisace berního a finančního úřadnictva, která celá přešla do N. P. K nim se pak přidružovali lidé jsoucí dosud bez stran a lidé, jimž Dr. Očenášek byl směrodatnou osobou.“ Parlamentné voľby sa pre Národnú stranu práce skončili neúspešne; Očenášek nezískal poslanecký mandát ani v druhom skrutíniu. Hoci v meste pôsobilo relatívne veľa príslušníkov českej inteligencie a štátnych zamestnancov, ich počet nepostačoval na zabezpečenie volebných ziskov pre tri ľavicovo orientované demokratické strany. Vo svojom liste brnianskemu sociológovi Arnoštovi Bláhovi Očenášek reflektoval povolebnú skúsenosť aj v kontexte vzťahu medzi angažovanosťou intelektuála a masovou politickou stranou: „...dávám přednost politické straně, skutečnému politickému vlivu a skutečné naději na uplatnění v činnosti legislativní před pouhou stolovou společností.“ Východisko pre realizáciu svojich politických ideí napokon predsa len našiel v prostredí etablovaných politických strán.⁹⁷

96 ANM, f. Antonín Hajn, inv. č. 1252, kart. 25, listy M. Očenáška zo 6. 1., 7. 10. a 29. 12. 1924.

97 AÚTGM, f. Arnošt I. Bláha, inv. č. 1020, kart. 27, listy E. Nademlýnskeho z 19. 10. a 11. 11. 1925; tamže, inv. č. 1029, kart. 27, list M. Očenáška z 10. 12. 1925.

Výrazné zisky opozičných politických strán vo voľbách do košického mestského zastupiteľstva si vyžiadali užšiu spoluprácu československej ľavice a prave pri presadzovaní vlastných politických záujmov. Povolebné koaličné rokovania sa sústreďovali najmä na kľúčovú otázku voľby starostu mesta a jedného z jeho námestníkov. Vo fonde Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach sa zachovali zápisnice z diskusií štátotvorných politických subjektov k tejto agende z rokov 1932 a 1937. Súčasťou rokovaní z volebného roku 1932 bola aj otázka, či má funkciu starostu zastávať český alebo slovenský zástupca. Československých národných socialistov na rokovaníach zastupoval úradník riaditeľstva košických železníc Josef Smrž, dovtedajší prvý námestník starostu. V podmienkach prebiehajúcej hospodárskej krízy považoval za prioritné odborné predpoklady kandidáta na vedenie mesta. „*Je nešťastí, že nemáme schopných ľudí,*“ konštatoval a ako vzor komunálnych politikov uviedol pražského primátora Karla Baxu a starostu Hradca Králové Františka Ulricha. Za starostu bol napokon zvolený riaditeľ Slovenskej banky Milan Maxoň, funkciu prvého námestníka zastával sociálny demokrat, český architekt Václav Janoud. Ten si svoju pozíciu udržal aj po mestských voľbách v roku 1937, v ktorých proti nemu kandidoval taktiež zástupca ľavice Mikuláš Očenášek z radov národných socialistov. Podporu občianskych strán československého bloku však nezískal.⁹⁸

Jednou z foriem, ktorými vládna moc presadzovala štátne záujmy v zastupiteľských zboroch, bolo menovanie časti ich členov z radov odborníkov, predovšetkým príslušníkov tzv. štátotvorných politických strán. Košický stavebný podnikateľ Bedřich Minářů sa politicky angažoval v Československej strane národno-socialistickej. V roku 1930 bol na odporúčanie ministra vnútra Juraja Slávika, bývalého košického župana, vládou menovaný ako odborník do zastupiteľstva Slovenskej krajiny. Ministerstvo vnútra sa opieralo aj o stanovisko košického okresného úradu, podľa ktorého by jeho členstvo prinieslo krajinskému zastupiteľstvu „*pilného a obratného odborníka a východní Slovensko dobrého a svědomitého pracovníka.*“ Minářů túto funkciu zastával aj po následných krajinských voľbách.⁹⁹

98 SNA, f. KKP, kart. 3, sign. KKP-K.B1-10, zápisnice z porad československých politických strán v Košiciach z apríla – júna 1932 a apríla 1937; tamže, kart. 43, sign. KKP-K.B3-15, správa prednostu KKP Václava Bláhu z 30. 6. 1937.

99 NA, f. PMR, kart. 601, č. 5482/1709/2/35, správa ministra J. Slávika z 21. 2. 1930, výťah z protokolu schôdze MR z 20. 7. 1935.

Bankovníctvo

Fondy archívov centrálnych bánk Českej a Slovenskej republiky obsahujú dokumentáciu týkajúcu sa činnosti košických pobočiek českých bankových inštitúcií, vlastníckych podielov týchto bánk v miestnych ekonomických a bankových subjektoch, bankových budov a personálií českých bankových úradníkov.

Bankový úrad Ministerstva financií (od roku 1926 Národná banka československá) vykonával funkciu štátnej emisnej banky na území východného Slovenska prostredníctvom svojej filiálky v Košiciach. V zakladateľskom období bola organizačná a personálna stránka fungovania košickej pobočky výrazne v českej rézii. Prvými prednostami v československých službách (až do roku 1934) boli osoby pochádzajúce z českých krajín: Josef Michálek, Bohumil Lorek, Eduard Čáp a Josef Rohlíček. Fond Národnej banky československej obsahuje dokumenty o činnosti pobočky za roky 1919 – 1938. Košická filiálka sídlila od svojho vzniku na Bercsényiho ulici, rovnako ako jej predchodkyňa – pobočka Rakúsko-uhorskej banky. Na jar 1919 tvorila organizačný medzičlánok medzi pražským ústredím a filiálkami bývalej Rakúsko-uhorskej banky na maďarskom etnickom území, ktoré dočasne obsadilo československé vojsko, a krátko nato aj maďarská bolševická armáda. Po opätovnom nastolení československej štátnej moci v Košiciach filiálka bankového úradu v správe z 20. augusta 1919 hodnotila miestne platobné pomery nasledovne: „*Obíhá zde mnoho bankovek s nepravým kolkem a zejména mnoho dvoukorunových bankovek, tzv. bolševických. Naproti tomu ale zdráhají se namnoze zdejší obchodníci přijímati nové státovky, neboť je zde rozšířeno mnoho klamných pověstí.*“¹⁰⁰ Prvoradou úlohou Bankového úradu Ministerstva financií po jeho zriadení v marci 1919 bolo zabezpečenie menovej odľuky. V dokumentoch administratívneho oddelenia týkajúcich sa správy obehu platidiel sa nachádza údaj, že v obvode Finančného riaditeľstva v Košiciach prebehla po 28. októbri 1920 dodatočná výmena neokolkovaných bankoviek. Z obehu boli stiahnuté bankovky v celkovej hodnote 9 miliónov korún.¹⁰¹

Materiály fondu týkajúce sa bankovej budovy dokumentujú stavebné úpravy a prenájom služobných bytov určených najprv pre zamestnancov bankovej

100 Košická filiálka Bankového úradu Ministerstva financií (ďalej BÚMF) začala svoju činnosť 25. 8. 1919. Dovtedy BÚMF spolupracoval s bývalým košickým riaditeľom Rakúsko-uhorskej banky Juliusom Zobelom. Archiv České národní banky Praha (ďalej AČNB), f. Národní banka československá (ďalej NBČ), sign. 1525/1, korešpondencia za marec – august 1919.

101 AČNB, f. NBČ, sign. 947/2, správa Generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko z 30. 7. 1925.

pobočky, neskôr aj pre ďalšie kategórie štátnych zamestnancov. Technické posudky a vyhodnocovanie cenových ponúk v rámci rekonštrukčných prác v 20. rokoch vykonával, podobne ako pri iných českých bankových pobočkách, architekt Václav Janoud. Pri posudzovaní ponúk košických firiem na rekonštrukciu budovy v apríli 1928 zohľadňoval aj nacionálne a sociálne hľadiská: „Vzhľadom k tomu, že fa Kaboš [košická stavebná firma Ing. Hugo Kaboš – pozn. a.] jest plně zaměstnána pracemi zákazníků maďarské národnosti a fa Ing Novák jako druhá nejlevnější firma jest téměř bez práce a propouští dělnictvo přimlouvám se za to, aby stavebné práce byly zadány firmě Ing. Novák za upravený obnos...“ Stavebná správa Národnej banky československej posudzovala ponuky na rekonštrukčné práce aj s ohľadom na cenovú úroveň v Prahe a smerom ku košickej filiálke systematicky presadzovala úsporné opatrenia. V uvedenom prípade však k tlaku na znižovanie nákladov nedošlo. V dokumentácii k rôznym stavebným úpravám sa nachádzajú cenové ponuky aj od košických českých firiem V. A. Skokan, Alois Novák a A. Kratochvíl. Architekt Václav Janoud, pôsobiaci v Košiciach od roku 1919, je zároveň autorom posudku, týkajúceho sa umiestnenia zamýšľaného nového sídla pobočky NBČ. Na základe regulačných plánov mesta odporúčal v auguste 1926 situovať novostavbu na Rákocziho triedu, kde sa predpokladala výstavba viacerých verejných budov – pošty, župného domu a policajného riaditeľstva. K otázke výstavby novej budovy sa košická filiálka Národnej banky československej vrátila po desiatich rokoch. Alois Novák, poverený technickým posudzovaním stavebných projektov pobočky, vo svojom hodnotení označil ďalšiu adaptáciu existujúceho objektu za neperspektívnu vzhľadom na vysoké stavebné náklady a posun urbanistického rozvoja mesta severným smerom. Napriek tomu pražské ústredie banky preferovalo pokračovanie rekonštrukčných prác. Dokumentácia k prenájmu bytov v budove na Bercsényiho ulici obsahuje aj údaje o pôvode a sociálnej situácii niektorých žiadateľov z radov českých štátnych zamestnancov. Sudca Josef Blažek, otec dvoch gymnazistov, musel v dôsledku odstúpenia československého územia Maďarsku urýchlene riešiť svoj pracovný pomer, ktorý úzko súvisel aj s otázkou bývania. V liste adresovanom vedeniu Národnej banky československej 28. novembra 1938 uviedol dôvody svojej žiadosti o čiastočné vrátenie nájomného: „Výrokom arbitrážní komise vídeňské byly Košice přirčeny Maďarsku. Jako Čech byl jsem nucený z Košic se vystěhovat do Prešova, svého dosavadního úředního působiště, neboť byl jsem jen přidelený služebně k vrchnímu soudu. Vystěhoval jsem se 4. listopadu 1938.“¹⁰²

102 AČNB, f. NBČ, sign. 979/1, korešpondencia za r. 1919 – 1938.

Vo fonde Národnej banky československej sa nachádzajú aj personálne statusy – tlačené evidenčné knihy zamestnancov s menoslovom a funkčným zaradením pracovníkov košickej pobočky za roky 1919 – 1938.

Fond Banky československých légii uložený v Prahe obsahuje dokumenty týkajúce sa snáh pôvodcu o afiláciu s Košickou úvernou bankou a Košickou ústrednou bankou v rokoch 1922 – 1925. Obe košické banky prejavovali záujem o rozšírenie svojich zahraničných obchodov prostredníctvom niektorého z veľkých bankových domov. Pražská centrála v danom období zvažovala, či v Košiciach zriadi vlastnú filiálku, alebo využije partnerstvo s niektorým z miestnych peňažných ústavov, ktoré mali znalosti lokálneho ekonomického prostredia.¹⁰³ Situačné správy riaditeľa košickej pobočky Banky československých légii Stanislava Pejřila z polovice 30. rokov sú síce stručné, no zároveň poukazujú na význam sociálneho kapitálu, ktorý prispieval k zblížovaniu záujmov miestnych maďarsko-židovských podnikateľov a českého bankového domu. Pre pražské ústredie zároveň vysvetľoval príčiny problémov pri poskytovaní úverov v pokrízovom období: „Zdůrazňuji, že nevdám ani tolik konkurence jako nynější hospodářský stav na východě republiky, kde v přítomné době není co financovati... Pokud se vyskytne něco, co za něco stojí, vrhnou se na to všechny. Na příklad Živnobanka kvůli úvěru pro fu Eduard Weiser Košice poslala k němu ředitele filiálky z Ústí n/L. p. Šmidta, který se osobně zná se šéfy firmy jako býv. zástupce řed. fil. Košice.“ V oblasti stavebného podnikania považoval Pejřil firmu Alois Novák za jednu z dvoch významnejších a bonitných košických spoločností, ktorým mohol byť povolený úver. Situáciu v priemysle však hodnotil pesimisticky. V košických magnezitových závodoch, patriacich do koncernu Živnostenskej banky, prebiehala výroba na minimálnej úrovni a zisk nebol zaznamenaný ani v spoločnosti Mlyn Čaña, financovanom Českou priemyselnou bankou. Z českých klientov poskytla košická filiálka Legiobanky v roku 1936 kontokorentný úver firme námestníka starostu Václava Janouda a výrobcovi huslí Antonínovi Gallovi, ktorý prevádzkoval dielňu na Mäsiarskej ulici.¹⁰⁴

Dokumentácia k sídelnej budove košickej filiálky Českej priemyselnej banky na Hlavnej ulici je uložená v rovnomennom fonde pražského bankového archívu. V druhej polovici 20. rokov vedenie pobočky uvažovalo o stavebnej modernizácii sídla alebo o výstavbe novej budovy, aby tak mohlo obstáť v konkurencii s Košickou sporiteľňou a pobočkami ostatných českých bánk. Pražské ústredie presadilo prvú alternatívu. Filiálka prenajímala byty v sídelnom kom-

103 AČNB, f. Banka československých légii v Praze, sign. 205/1.

104 Archív Národnej banky Slovenska, f. Banka československých légii, Praha, inv. č. S0-000-086270, správy S. Pejřila z 15. 12. 1935 a 14. 10. 1936.

plexe tak chudobným nájomníkom pod ochranou bytového zákona, ako aj solventným osobám. Korešpondencia pobočky preto môže poslúžiť aj pri štúdiu mestskej bytovej otázky v období hospodárskej krízy.¹⁰⁵ Proces likvidácie košickej filiálky po prijatí Viedenskej arbitráže riadila v spolupráci s pražskou centrálou afilovaná Uhorsko-česká priemyselná banka Budapešť. Aktíva filiálky sa tak nemali dostať do vlastníctva niektorej z maďarských bánk. Situačná správa posledného riaditeľa pobočky J. Hrušku z 8. novembra 1938 zachytáva silnejúci tlak maďarských vojenských úradov na vysťahovanie cudzích štátnych príslušníkov, čo výrazne sťažovalo zamestnancom likvidačné práce: „V posledních dnech pravděpodobně na pokyn z vyšších míst došlo k revizi těchto lhůt, které byly zkráceny většinou na 3 dny, ale v mnoha případech také jen na 6, 12 nebo 24 hodin. Jako důvod se uvádí, že československé státní dráhy vysílají do Košic nyní už dostatečný počet vagonů, takže prý každý má možnost se vystěhovat ihned a bez zbytečných průtahů.“ Nehnutelnosti klientov, ktorí museli mesto opustiť, mienil riaditeľ odovzdať do správy miestnych advokátov. Budovu sídla na Fő utca mal prevziať právny zástupca banky, advokát Alexander Darvas.¹⁰⁶

Živnostenská banka predstavovala v medzivojnovom Československu najväčšiu českú nacionálnu obchodnú banku. V súvislosti s mestom Košice uschováva fond Živnostenská banka v Prahe dokumenty k činnosti košickej filiálky, procesu jej likvidácie v rokoch 1938 – 1939, bytovým pomerom úradníkov a personálie. Pravdepodobne prvá poprevratová finančná operácia Živnostenskej banky súvisiaca s Košicami prebehla koncom januára 1919. Uskutočnila sa v chaotických pomeroch po rozpade monarchie, ktoré súkromným korporáciám komplikovali komunikáciu s vlastnými spoločnosťami na území nástupníckych štátov. Generálne riaditeľstvo Košicko-bohumínskej železnice v Budapešti poverilo banku vyplatením sumy 4 milióny korún pre košickú pobočku na mzdy úradníkom a zamestnancom. Vedenie Živnobanky platbu realizovalo, a to napriek tomu, že z Budapešti bola prevedená na pražský účet len menšia časť peňazí. Nevyplatenú pohľadávku riešila Živnobanka neskôr podaním žaloby na obchodný súd.¹⁰⁷ Z úverových aktivít košickej pobočky Živnostenskej banky v podnikovej oblasti obsahuje fond dokumenty týkajúce sa magnezitových závodov Herkules. V roku 1925 poskytla Živnobanka prostredníctvom

105 Súčasťou korešpondencie košickej pobočky s centrálou v Prahe je aj nákres kancelárskych miestností a katastrálna mapa budovy z roku 1928. AČNB, f. Česká průmyslová banka v Praze, sign. 382/4, korešpondencia z r. 1928, 1932 – 1933.

106 AČNB, f. Česká průmyslová banka v Praze, sign. 369/7, korešpondencia z r. 1938 – 1942, sign. 1203/1, korešpondencia z r. 1938 – 1941.

107 AČNB, f. Živnostenská banka v Praze (ďalej ŽB), sign. 4806/1, korešpondencia právneho oddelenia ŽB z r. 1919 – 1922.

košickej filiálky magnezitke úver vo výške 600 000 korún na výstavbu úzkokolejnej dráhy. Podrobnú obchodnú bilanciu vykonal riaditeľ pobočky Ladislav Sýkora, ktorý v dozornej rade aj zasadal. Sýkora využil pri získavaní informácií o spolumajiteľoch Herkula, rodine Weiserovcov, tiež služby košickej detektívnej kancelárie Scherlokton.¹⁰⁸

Korešpondenciu centrály Živnobanky je možné využiť aj pri štúdiu bytových pomerov a životných nákladov českých bankových úradníkov. Príchod tejto zamestnaneckej vrstvy do poprevratových Košíc sa uskutočňoval v podmienkach značnej bytovej núdze, ktorá vtedy predstavovala celorepublikový fenomén. V druhej polovici 20. rokov začal v košickej tlači aj v širšej verejnosti silnieť názor, že tak potrebná výstavba obytných domov by mala byť nielen záležitosťou mesta, ale v prípade bankových úradníkov aj ich zamestnávateľov. Dokumenty fondu Živnostenskej banky poukazujú, že jemný tlak zdola vedený úradníkmi košickej pobočky smerom k pražskej centrále sa opieral o tri body: poskytovanie informácií vedeniu o pripravovaných stavebných a hypotekárnych iniciatívach konkurenčných bánk, zaangažovanie záujmovej organizácie Klub úradníkov Živnobanky a blížiac sa životné jubileum prezidenta T. G. Masaryka. Trinásť úradníkov opieralo svoju žiadosť z 5. mája 1930 o poskytnutie pôžičky o nasledovnú argumentáciu: „...*bydlí však dosud jednak v podnájmu i s rodinou nebo rodina při dvojnásobném nákladu nucena jest žíti v Čechách a jen občas dojíždí na návštěvu, jednak v bytech se stále očekávanou výpovědi jako novonájemce v nezdravém /nečisté domy/ ubytování soukromém, vydáno jsouc na libovůli a neslušné často vydírání do rukou domácího maďarsko-židovského obyvatelstva...*“ Desaťročie po vzniku republiky stále pociťovali v meste spoločenskú izoláciu, východisko z ktorej videli v uzavieraní manželstiev a „*zakladání rodinných krbů*“. K ich návrhu stať sa podielníkmi práve založeného stavebného družstva košických bankových úradníkov mal rezervovaný postoj námestník riaditeľa Bohumír Šmídt. Podľa jeho mienky v družstve hrozila majorita nemecko-maďarského členstva. Vedenie banky nakoniec súhlasilo s poskytnutím zálohy pre 11 úradníkov na zaplatenie členského podielu v stavebnom družstve vo výške 10 000 – 16 000 korún. Jedenásť rodín českých úradníkov tak získalo po roku kvalitné ubytovanie. Keďže následkom hospodárskej krízy bol v banke zastavený pravidelný služobný postup, ďalšie snahy košických českých úradníkov Živnobanky sa zameriavali na (úspešné) predĺženie doby splácania pôžičky.¹⁰⁹

108 AČNB, f. ŽB, sign. 6564/1, korešpondencia košickej filiálky ŽB za r. 1925 – 1927.

109 AČNB, f. ŽB, sign. 8065/8, dokumentácia k účasti zamestnancov ŽB v družstve Masarykova kolónia peňažných úradníkov v Košiciach za r. 1930 – 1938 (1942).

Správy košickej filiálky Živnostenskej banky podrobne zaznamenávajú vplyv politických udalostí na ich finančné aktivity, ktoré realizovala v období krátko pred prijatím Viedenskej arbitráže až po rozpad Česko-Slovenska. Ústredie banky oznámilo pobočke pokyny ako postupovať v prípade obsadenia Košíc Maďarmi 24. októbra 1938. V tomto období už bola časť registratúry odvezená do žilinskej pobočky a úradníci filiálky realizovali prevody účtov a vkladných knižiek klientov na iné pobočky v republike. Tieto bankové operácie vyvrcholili deň po prijatí Viedenskej arbitráže, keď zrušili 140 vkladných knižiek. Prvý kontakt s novou štátnou mocou bol nadviazaný 4. novembra 1938. Bývalý riaditeľ košickej filiálky Eskontnej banky Erwin Spielmann „žádal jménem Maďarské národní rady, aby som již tímto dnem se řídili devisovými předpisy maďarskými a neprovedli již žádné poukazy na území republiky, přestože Košice budou obsazeny až 10./11.1939 [správne 1938 – pozn. a.], ježto maďarská národní rada zastává názor, že Košice dnem vídeňského rozsudku staly se součástíky Maďarska.“ V tomto období už Košice opustili Národná banka československá a Legiobanka, Agrárna banka sa presťahovala do Prešova v decembri 1938. Z českých bánk v meste ostávali ešte filiálky Živnobanky, Českej priemyselnej banky a Anglo-československej banky. V likvidačnom období filiálka Živnostenskej banky vykonávala pre klientov výmenu peňazí v značne nevýhodnom kurze 1:7 a vďaka vysokej likvidite stačila ešte zabezpečiť vyplácanie miezd pre zamestnancov miestneho magnezitového závodu. Pôvodný počet štrnástich úradníkov sa do mája 1939 zredukoval na päť po výzvach bezpečnostných orgánov na urýchlené opustenie územia Maďarska.¹¹⁰

V osobnom oddelení, v tzv. zamestnaneckej matrike Živnostenskej banky sa zachovali personálne záznamy oboch riaditeľov košickej filiálky Ludvíka Císařa a Ladislava Sýkora, ako aj námestníka Bohumíra Šmída.¹¹¹

110 Po obsadení Košíc horthyovským Maďarskom a vyhlásení Slovenského štátu zažili českí úradníci košickej pobočky Živnobanky viacero neprijemných skúseností: policajné zatknutie a prehliadka (Vratislav Šaffek, Karel Tichý), dvojnásobné sťahovanie z Košíc na územie Slovenska a Protektorátu Čechy a Morava (rodina Jaroslava Kovaříka), nútená emigrácia z dôvodu rasovej príslušnosti (Maximilián Lew). AČNB, f. ŽB, sign. 8065/1-2, 4157/2, správy košickej pobočky ŽB za r. 1938 – 1939.

111 Ludvík Císař nastúpil do služieb Živnobanky v roku 1901, funkciu riaditeľa košickej pobočky prevzal v máji 1920. Zomrel po ťažkej chorobe 4. apríla 1922 vo veku 41 rokov. Ladislav Sýkora, rodák z Veľkého Újezdu, okres Olomouc, pôsobil ako riaditeľ pobočky od marca 1923 do januára 1939. V roku 1935 sa stal členom správnej komisie Obchodnej a priemyselnej komory v Košiciach. Bohumír Šmída bol menovaný za námestníka riaditeľa pobočky v máji 1920. Od roku 1932 pôsobil v správnej rade a. s. Prešovská rafinéria liehu. Z Košíc bol preložený v januári 1935. AČNB, f. ŽB, Zaměstnanecká matrika, knihy č. 424, 425 a 426.

Personálie k českým bankovým úradníkom pôsobiacim vo vedúcich pozíciách (rodinné pomery, vzdelanie, pracovné pôsobiská, úradný postup) je možné získať aj vo fonde Osobné spisy uloženom v AČNB. Alois Kodl prešiel počas košickej profesionálnej kariéry v Pražskej úverovej banke v rokoch 1919 – 1936 pozíciami prokuristu, zástupcu riaditeľa a od roku 1930 aj riaditeľa filiálky sídliacej na Šrobárovej (dnes Alžbetinej) ulici. Do Košíc bol preložený vzhľadom na znalosť maďarčiny. Tú využíval krátky čas aj pri výučbe na miestnej obchodnej pokračovacej škole. Záujem o návrat do českých krajín začal prejavovať od začiatku 30. rokov. Príčiny konkretizoval v liste riaditeľovi banky: *„Samozřejmě jsou to rodinné důvody, které mě nutí z Košic. Synek již dorůstá, je školoupovinný a já bych byl velmi rád, aby měl české školy, což zde je samozřejmě nemožné. Dá-le matka mé ženy žije osaměle v Čechách, je nemocná...“* V bilančnej správe z júna 1936 sa Kodl venoval tiež cielenému obmedzovaniu poskytovania úverov, ktoré centrála Pragobanky uplatňovala na východnom Slovensku. Odhalenie korupčnej, tzv. pražcovej aféry sa prejavilo na negatívnej obchodnej bilancii pobočky, keďže financovanie dodávok podvalov pre štátne železnice patrilo k jej hlavným aktivitám. Eduard Čáp bol preložený z Nitry na pozíciu košického riaditeľa pobočky Bankového úradu MF v roku 1923. Pracovné miesto prijal s rozpakmi, ako to vyplýva z listu adresovanému ústrediu: *„Bylo by mi velmi nepříjemné, kdyby z mého přeložení do Košic měla opět vzejíti nějaká disharmonie...“* Funkciu zástupcu košickej filiálky totiž zastával vekovo starší Rudolf Dvorák, ktorý bol jeho nadriadeným počas ich viedenského pôsobenia v Rakúsko-uhorskej banke. Zo zachovanej košickej korešpondencie zaujme tiež informácia o jeho spolupráci s riaditeľom obchodnej akadémie Rudolfom Dolínkom na tom, aby uvoľnené úradnícke miesta vo filiálke obsadili čerství absolventi školy, *„dobří Slováci“*. V roku 1927 bol Čáp povolaný do centrály emisnej banky. Z košických riaditeľov „československých“ bankových pobočiek zažil najväčší kariérny rast, keď bol v roku 1937 menovaný za riaditeľa NBČ. Josef Rohlíček, jeho nástupca na mieste riaditeľa filiálky, bol takisto bývalým úradníkom Rakúsko-uhorskej banky. Košice opustil po prechodnom pôsobení na pražskom ústredí definitívne v roku 1933.¹¹²

112 AČNB, f. Osobní spisy, Kodl Alois, Čáp Eduard, Rohlíček Josef. Fond obsahuje personálne zložky aj k nasledovným košickým prednostom a úradníkom českého pôvodu: Josef Michálek a Bohumil Lorek (BÚMF), Maximilián Lew (ŽB), Josef Kolář, Jan Klouzal, Josef Klesnil, Alexander Hlasivec, Ladislav Ebenstreit a Eliška Honzíková (Česká priemyselná banka).

Doprava a pošta

Dokumenty týkajúce sa činnosti československej železničnej a poštovej správy v Košiciach a podielu českých úradníkov na jej počiatocnom formovaní sú uložené v tematickej skupine prezidiálnych spisov Doprava vo fonde Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska. Ide o správy vedenia Riaditeľstva štátnych železníc a Riaditeľstva pôšt a telegrafov v Košiciach, zasielané v rokoch 1919 – 1921 vládne referentovi pre železnice, poštu a telegraf Kornelovi Stodolovi a Ministerstvu železníc. Fond Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach (SNA) obsahuje predovšetkým projektovú dokumentáciu, bez personálnych spisových materiálov. Zlomkovito zachovaná korešpondencia košického poštového riaditeľstva z prvej polovice 30. rokov je uložená vo fonde príslušného ústredného orgánu vládnej moci – Ministerstva pôšt a telegrafov v Prahe. V osobnom fonde Karla Schleydera, prvého československého riaditeľa Riaditeľstva štátnych železníc v Košiciach, ktorý sa nachádza v Štátnom okresnom archíve Rakovník, nie je uložená ani súkromná, ani úradná korešpondencia súvisiaca s jeho pôsobením v Košiciach.

Proces preberania železničnej správy československou vládou v oblasti Košíc sa začal bezprostredne po príchode československých vojenských jednotiek. Tzv. obsadzovacia komisia, vedená Bohumilom Voříškom, ktorá do mesta vstúpila 31. decembra 1918, čelila od začiatku pasívnej rezistencii zamestnancov Uhorskej kráľovskej štátnej železnice. Tento odpor vyvrcholil počas februárového štrajku železničných a poštových pracovníkov, ktorý na niekoľko dní čiastočne paralyzoval dopravné spojenie na území Slovenska. Dopĺňanie personálu železníc politicky lojálnymi osobami z českých krajín sa pre štátne orgány stalo nevyhnutným opatrením. Menovanie Františka Křížka do čela dočasnej správy Riaditeľstva štátnych železníc (RŠŽ) v Košiciach odrážalo personálnu politiku Ministerstva železníc, ktorá bola v tomto období charakterizovaná značnou improvizáciou. Křížek bol pôvodne povolaný z Viedne na pražské Ministerstvo železníc. Po príchode bol poverený organizáciou železničnej správy na Slovensku, riadenej zo žilinského sídla úradu ministra Šrobára. Niekoľko týždňov na to obdržal telegrafický rozkaz viesť ešte nezriadené riaditeľstvo železníc v Košiciach. O svojich prvých skúsenostiach napísal: „*Po svém příjezdu do Košic dne 25 t. m. nenašel jsem ani žádného privátního bytu ani řádného pokoje v některém hotelu a spal jsem ještě se 3 revisory pokladen v kasárnách pro průvodčí vlaků; 4 osoby na 3 postelích.*“ Verejné budovy v meste obsadila československá armáda a administratíva, preto prví úradníci riaditeľstva z radov českých inžinierov spočiatku pracovali aj nocovali v dvoch staničných miestnostiach. Rozsah ich aktivít bol značný, keďže obnoveniu plynulej želez-

ničnej dopravy bránil nedostatok vozňov, rušňov, paliva aj úradných tlačív. Prvý správca košického riaditeľstva nemohol počítať ani s jasne určeným územným obvodom úradu, keďže prvá demarkačná línia s Maďarskom pretínala železničné spojenie s Podkarpatskou Rusou. Po zničení mostu cez rieku Bodrog maďarskou boľševickou armádou siahala územná pôsobnosť riaditeľstva len po mestečko Nové Mesto pod Šiatrom. Pre značný rozsah organizačných prác požiadal Křížek, aby bol *“čestné úlohy zařizovati v Košicích nové ředitelství čs. st. drah zbaven.”* V bilančnej správe z mája 1919 sa venoval aj personálnej otázke, keďže na centrálnom úrade mu stále chýbali odborníci a úradníci s prvotriednou kvalifikáciou. Možnosť realizácie kariérneho postupu v ustálených českých pomeroch, strata rodinného a kultúrneho zázemia, vysoké finančné náklady na živobytie a nedostatok bytov uvádzal ako hlavné dôvody neochoty začať nový život v meste *„kde není skoro slovenského živlu.”*¹¹³ Posledná skupina úradníkov riaditeľstva železníc opustila mesto pred postupujúcim maďarským vojskom 6. júna 1919. Oficiálna publikácia košického riaditeľstva železníc z roku 1923 iba všeobecne spomína *„výstrelky“* železničného a vojenského personálu počas evakuácie. Správca riaditeľstva Vladimír Emmer však v správach zasielaných z dočasného sídla v Žiline uvádzal konkrétnejšie informácie. Kritizoval ministerstvo železníc za to, že medzi personálom preloženým do Košíc sa nachádzali i osoby, ktoré počas evakuácie opustili pracovné pozície a dopustili sa rabovania v železničných skladoch. O možných dôsledkoch takéhoto správania napísal: *„...naše vážnost a úcta, již jsme si svým vystupováním v Košicích a vúkolí pracně vydobyli je ohroženo, ne-li definitivně ztraceno.”* Počas vojnového konfliktu boli na staniach Košicko-bohumínskej železnice pod československou správou dosadení českí dozorní úradníci. Emmer plánoval po návrate do Košíc využiť časť z nich pri obsadzovaní staníc na príľahlých tratiach.¹¹⁴ Po návrate musel úradnícky zbor košického riaditeľstva zabezpečiť obnovu základnej železničnej infraštruktúry. Len v samotnom meste boli všetky staničné zariadenia buď odvedené, alebo zničené. Novým sídlom riaditeľstva, zodpovedajúceho za železničnú správu na území východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, sa stala budova košickej súdnej tabule. Personál bol ubytovaný v budove školy na Kováčskej ulici, upravenej na kasárne, alebo v súkromných bytoch. Rekonštrukčné práce v obvode RŠŽ v Košiciach prebiehali v nacionálne vypätej atmosfére, pričom železničný personál bývalých maďarských železníc podliehal protištátnej propagande zdôrazňujúcej dočasný charakter *„českého*

113 SNA, f. MPS, kart. 300, č. 991/19 a č. 1798/19, správy F. Křížka z 2. 3. 1919 a 8. 5. 1919.

114 SNA, f. MPS, inv. č. 335, kart. 11, brožúra *Zpráva o činnosti Ředitelství čsl. státních drah v Košicích za správní roky 1919–1923*. Ed. RATAJ, Jan. Košice 1923, s. 7–19; tamže, kart. 300, č. 2056/19, č. 2215/19 a č. 2704/19, správy inž. Emmera z 20. 6. 1919, 30. 6. 1919 a 8. 9. 1919.

režimu“. Správca V. Emmer upozorňoval, že pretrvávajúce dopravné ťažkosti nadobúdali charakter výsostne politickej otázky: „*Prostý lid, jenž posuzuje věci dle toho, jak se mu bezprostředně jeví, a nemá porozumění pro obtíže jež zničením zařízení železničních Maďary vznikly, je se svým úsudkem ihned hotov a svaluje vinu na Čechy, kteří prý přišli na Slovensko jen vykořistiti.*“

V polovici septembra 1919 bol vedením RŠŽ v Košiciach poverený železničný odborník a vynálezca Karel Schleyder.¹¹⁵ Jeho meno je späté s budovaním organizačných štruktúr riaditeľstva, ktoré postupne zamestnávalo niekoľko stoviek osôb, ako aj s urýchlenou rekonštrukciou trati a prevádzkových zariadení poškodených počas maďarskej invázie. Ministerstvo železníc čelilo závažným ťažkostiam pri obsadzovaní pozícií prednostov jednotlivých oddelení košického riaditeľstva. Klubu slovenských poslancov koncom roka 1919 situáciu vysvetľovalo tým, že bývalé riaditeľstvo rakúskych štátnych dráh zamestnávalo „*jenom nepatrným poměrně zlomkem síly české.*“ Na rozdiel od počiatočnej obnovy železničnej prevádzky v prvej polovici roka 1919 nemalo nové vedenie k dispozícii žiadne dokumenty týkajúce sa personálnej, právnej, komerčnej ani účtovnej agendy. Na základe preverovacieho konania bolo z celkového počtu 3 328 zamestnancov prevzatých do československých služieb 3 110 osôb. Riaditeľstvo postupovalo podľa smernice Ministerstva železníc, podľa ktorej mali byť železniční zamestnanci, ktorí sa zúčastnili štrajku alebo odmietli evakuáciu pred postupujúcou boľševickou armádou, prijímaní len výnimočne a na základe individuálneho posúdenia. Okrem personálu prevzalo riaditeľstvo aj prevádzkovú správu Košicko-bohumínskej železnice. V roku 1920 dosiahla osobná preprava na tejto súkromnej trati úroveň z predvojnového obdobia, avšak výkon nákladnej dopravy zaznamenal pokles približne na polovicu. Organizačná štruktúra riaditeľstva nadobudla definitívnu podobu po vymenovaní námestníkov riaditeľa pre administratívnu a technickú oblasť Karla Dolanského a Václava Němečka. V roku 1923 Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach zodpovedalo za viac ako 15 600 zamestnancov, z ktorých 55,5 % tvorili Slováci, 19 % Česi, 13 % Maďari a 9 % Rusíni. Medzi vyššími úradníkmi výrazne prevažovali českí zástupcovia.¹¹⁶

115 K. Schleyder pôsobil do júna 1919 ako starosta mesta Rakovník za Čs. socialistickú stranu. Riaditeľskú pozíciu v Košiciach získal za pomoci osobných kontaktov s ministrom železníc Jiřím Stříbrným. BĚLKA, Václav: *Politický vývoj v Rakovníku mezi světovými válkami. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.* Praha 2020, online in: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/116902> (15. 2. 2025).

116 SNA, f. MPS, inv. č. 335, kart. 11, brožúra *Zpráva o činnosti*, s. 27–57; SNA, f. Klub slovenských poslancov, kart. 3, č. 527 a 547, správy Ministerstva železníc z 11. 12. 1919 a 18. 12. 1919; SNA, f. MPS, kart. 51, č. 589/21, správa K. Schleydera z 5. 1. 1921; NA, f. PMR, kart.

Podobne ako v prípade železničnej správy, aj prevzatie poštových úradov v Košiciach československou mocou prebehlo bezprostredne po vstupe armády do mesta. Dňa 31. decembra 1918 poverení českí úradníci prebrali správu poštových úradov Košice 1 a Košice 2, zvyšné dva úrady boli obsadené v nasledujúcich dňoch. Úradnícke posily boli v tomto období ubytované v hoteli Európa. Administratívny personál Riaditeľstva pôšt a telegrafov v Košiciach bol prepustený, keďže odmietol zložiť prísahu vernosti Československej republike do rúk nového správcu Ferdinanda Rotta a poštového komisára Aloisa Mimru. Po vypuknutí štrajku 14. februára 1919 opustili pracoviská všetci zamestnanci bývalej maďarskej poštovej správy. Telegrafnú a telefónnu prevádzku zabezpečovalo s maximálnym nasadením niekoľko príslušníkov českého úradníckeho zboru spolu s pridelenými vojakmi. Reakciu vedenia poštovej správy na túto mimoriadnu situáciu neskôr opísal Rott slovami: „*Resistenci a sabotáži čeleno bylo povoláním personálu českého a moravského.*“ S narastajúcim napätím na maďarskom bojisku – československý poštový personál sa z Miškovca zachránil len v poslednej chvíli útekom – rástla aj nervozita medzi zamestnancami košickej poštovej služby. Ubezpečenia armádneho velenia o neopodstatnenosti paniky napokon vyvrátila evakuácia vojenských jednotiek 2. júna 1919. Správca Rott sa ocitol pred dilemou, ako splniť nariadenie ministra Šrobára o zákaze úradníkom opustiť pracovisko a zároveň zabezpečiť bezpečný odchod poštového personálu. Snahy udržať telefónnu a telegrafnú prevádzku prebiehali v atmosfére poznačenej panikou, svojvoľným opúšťaním služobných miest, ale i jednotlivými prejavmi osobnej statočnosti. Úradníkov pridelených na telefonickú centrálu našiel správca spolu s ďalším personálom v transportnom vlaku pripravenom na odchod: „*Z nich na můj povel vrátili se do telefonní ústředny jen poštovní asistent Oldřich Škorpil a praktikant Vladimír Chmelenský, kteří, jak zjištěno, vytrvali ve službě s vojáky až do posledního okamžiku.*“ Posledná skupina poštových a telegrafných úradníkov pod vedením komisára A. Mimru opustila mesto spolu s civilnými úradmi 4. júna 1919. Personál, pôvodne prepustený československou správou, sa vrátil do úradov po obsadení mesta maďarskými boľševikmi. Ich následný odchod do Maďarska sprevádzala rozsiahla devastácia poštových a telegrafných zariadení, pričom celkové škody boli vyčíslené na 1,6 milióna korún. Po stabilizácii pomerov zamestnávala československá poštová a telegrafná služba v Košiciach (riaditeľstvo, pošta Košice 1–3 a telegrafná

512, č. 6591/1164/S/37, správa adm. oddelenia MPS z 11. 10. 1921 s tlačovou prílohou *Maďarské stížnosti na čs. státní správu na Slovensku*.

ústredňa) celkovo 573 úradníkov a sluhov, z toho 217 úradníkov a 123 sluhov v kategórii zamestnancov preložených z českých krajín.¹¹⁷

Začiatkom 30. rokov 20. storočia predstavovalo Riaditeľstvo pôšt a telegrafov v Košiciach významnú inštitúciu s niekoľkými stovkami zamestnancov, ktorá zabezpečovala poštovú dopravu, doručovacie služby, ako aj telegrafnú a telefónnu sieť v územnom obvode východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Nový poštový palác na Rumanovej (dnes Poštovej) ulici, navrhnutý českým funkcionalistickým architektom Bohumírom Kozákom, výrazne obohatil modernú architektúru mesta. Funkciu prednostu košického poštového riaditeľstva v tomto období zastával Antonín Ráb, bývalý poštový úradník z Opavy, ktorý od polovice 20. rokov pôsobil na riaditeľstve ako námestník prednostu. V období vrcholiacej Veľkej hospodárskej krízy sa jednou z jeho pracovných úloh stali nepopulárne úsporné opatrenia, vrátane redukcie úradníckych miest. Technicky podložený návrh na zlúčenie telegrafnej ústredne s poštou Košice I však narazil na výrazný odpor záujmových organizácií poštových zamestnancov.¹¹⁸

Školstvo a osveta

Prísomné dokumenty týkajúce sa poprevratových organizačných a personálnych zmien v školskej správe Košíc sú uložené predovšetkým vo fondoch ústredných orgánov štátnej moci so sídlom v Prahe a Bratislave, menšou mierou v osobnom fonde ministra Vavra Šrobára a vo fonde Kancelárie prezidenta republiky. Informácie o zdrojoch napätia medzi českými a slovenskými príslušníkmi pedagogických zborov pôsobiacich v Košiciach poskytujú osobné fondy Antona Štefánka, Františka Heřmanského a Arnošta Bláhu. Aktivity riaditeľa obchodnej akadémie Rudolfa Dolínka zamerané na odstránenie maďarizačných vplyvov v košickom školstve sú dokumentované vo fonde úradu československej vlády a v osobnom fonde poslanca Antonína Hajna.

Sústavu štátnych a cirkevných školských zariadení v Košiciach v prevratovom období tvorilo 9 ľudových škôl, 4 opatrovne, 4 meštianske školy, 11 stredných a vyšších škôl a 2 vysokoškolské inštitúcie, pričom vyučovanie prebiehalo

117 SNA, f. MPS, inv. č. 460, kart. 300, správy F. Rotta z júla 1919 a 31. 1. 1920, správa jeho zástupcu Antonína Navrátila z 12. 3. 1920; LIPTÁK, Štefan. História spojovej služby v Košiciach. In: *Spojársky obzor*, 1983, roč. 9, 1983, č. 3, s. 46.

118 NA, f. Ministerstvo pôšt a telegrafů, Praha, kart. 2084, č. 65293/32, č. 56920/33, správy A. ába z 10. 11. 1932 a 27. 9. 1933, správa poštového komisára Bohumíra Lekescha z 19. 10. 1931.

výlučne v maďarskom jazyku. Prvé iniciatívy zamerané na slovakizáciu košických škôl predniesol v marci 1919 veliteľ Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko generál F. Schöbl. Na nevyhovujúcu situáciu v školstve z hľadiska československých záujmov reagoval prednosta slovenského odboru Ministerstva školstva a národnej osvety (ďalej MŠaNO) Jaroslav Vlček vyslaním riaditeľa meštianskej školy v Slanom, 67-ročného Bohumila Ždímalu. V Košiciach mal zabezpečiť prípravné práce k otvoreniu slovenských škôl v nasledujúcom školskom roku a organizovať jazykové kurzy. Generál Schöbl z politických dôvodov neodporúčal zakladať československú stredoškolskú inštitúciu v niektorej z budov maďarských škôl, napriek tomu sa tento model od jesene 1919 začal uplatňovať. Radikálny program slovakizácie košických ľudových a stredných škôl, ktorý vychádzal aj z výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu v roku 1919, presadzoval slovenský školský inšpektor Ján Šimeček-Gara. Na začiatku školského roka 1919/20 prebiehalo vyučovanie v slovenčine už na trinástich školách a inštitúciách, pričom rovnaký počet škôl zachovával vyučovanie v maďarskom jazyku.¹¹⁹ Bez príchodu výrazného počtu pedagógov z českých krajín by vyučovanie v nemaďarskom jazyku v Košiciach nebolo možné. Podľa štatistických údajov úradu ministra pre správu Slovenska bolo v rokoch 1919 – 1920 na Slovensku prepustených 2 264 zamestnancov školskej správy. Príčiny boli zhodné s tými, ktoré sa vyskytli v ostatných oblastiach verejnej správy: odmietnutie zložiť služobnú prísahu, neovládanie slovenského jazyka a nepriateľské správanie voči československému štátu.¹²⁰

Zápas o zachovanie maďarského školstva predstavoval jednu z kľúčových politických agend košických Maďarov, ktorý bol vedený aj na pôde parlamentu. Český pedagóg a riaditeľ obchodnej akadémie Rudolf Dolínek, pôsobiaci v Košiciach od roku 1919, formoval svoje politické aktivity na opačnej téze: „*Původně nemaďarské Košice nesmí podléhati další maďarisaci.*“ Československá štátna obchodná akadémia v Košiciach vznikla v septembri 1919 na nových personálnych a organizačných základoch. Dolínek upozorňoval príslušníkov pražskej vládnej moci na dvojakú stratégiu košických Maďarov. Snahy maďarsko-židovských obchodných kruhov sa zameriavali na oživenie bývalej maďarskej štátnej obchodnej školy prostredníctvom postupného rozširovania jednoročných obchodných kurzov. V súvislosti s možným obnovením obchodnej školy spravovanej Rádom sv. Uršule Dolínek varoval, že „*Slovensko-křesťanská děvčata, kte-*

119 SNA, f. Vavro Šrobár, inv. č. 659, kart. 11, správa prof. Eduarda Weisa o stave školstva v Košiciach z 19. 12. 1919; VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany – prezidium, kart. 155, sign. 6314, správa F. Schöbla z 5. 3. 1919 a J. Vlčka z 1. 4. 1919.

120 NA, f. PMR, kart. 512, č. 6591/1164/S/37, správa adm. oddelenia MPS z 11. 10. 1921 s tlačovou prílohou *Maďarské stížnosti na čs. státní správu na Slovensku.*

*rá odbyla klášterní školu měšťanskou... zůstala by nadále v rukou těchto štvavých klášternic a propadla by úplné maďarisaci.*¹²¹ Rehoľná obchodná škola by nepochybne predstavovala konkurenčný projekt voči dievčenskej dvojtriednej obchodnej škole pôsobiacej pri československej obchodnej akadémii. Rudolf Dolínek sa zaradil medzi českých verejných činiteľov, ktorí po príchode do Košíc poukazovali na ťažko pochopiteľný jav, že miestne slovenské obyvateľstvo (identifikované primárne podľa jazykového prejavu, nie prihlásenia sa k národnosti) zapisovalo aj rok po vzniku republiky svoje deti do maďarských tried. Pri analýze národnostných pomerov v miestnom školstve, adresovanej predsedovi vlády, preto pracoval s osobitnou kategóriou tzv. Košičanov. Dolínek a členovia prevažne českého profesorského zboru, opierajúc sa o niekoľkoročné bezprostredné skúsenosti, upozorňovali na skupinu Košičanov žijúcich na periférii mesta – „*džentricko-kapitalistickým vzťahom stlačený chudobnejší, veľmi čestný živel domorodého obyvateľstva, ktorý dodnes neovláda vôbec jazyka maďarského, avšak svojim deťom musel už dať vychovanie maďarské.*“¹²² Politický zápas medzi „česko-slovenskou“ a „maďarskou“ stranou o voličské preferencie predstavoval v medzivojnovom období jednu z kľúčových konfliktných línií košickej komunálnej politiky s presahom na celoštátnu úroveň.

Václav Mayer, prvý československý riaditeľ priemyselnej školy v Košiciach, pôsobil do roku 1919 ako profesor na rovnakom type inštitúcie v Brne. Okrem nedostatku kvalifikovaného personálu so znalosťou slovenského alebo českého jazyka zápasila košická priemyselná škola aj s nevyhovujúcimi priestorovými podmienkami. Riaditeľ Mayer preto požadoval uvoľnenie budovy bývalej kadetnej školy pre potreby strojnícckych dielní, zborovne, a vzhľadom na sociálne zázemie slovenských žiakov, aj internátu. Prednosta referátu odborného školstva na úrade ministra pre správu Slovenska Josef Zahradník túto požiadavku podporil s poukazom na celospoločenský význam školy: „*Vyšší slovenská škola průmyslová má pro zdárný vývoj výrobních a tím i hospodářských poměrů na východě Slovenska důležitost nesporně jedinečnou a nabývá tím opravdově dalekosáhlého významu jak národního tak i celkostátního.*“ Premiestnenie venerického oddelenia vojenskej nemocnice, ktoré sa nachádzalo v priestoroch bývalej kadetky, však nebolo jednoduché. Vzhľadom na vysoký počet infikovaných pa-

121 ANM, f. Antonín Hajn, inv. č. 4380, kart. 159, list R. Dolínka z 9. 9. 1921. Na výtlačku výročnej správy československej obchodnej akadémie za školský rok 1920/21, zaslanej pražskému politikovi Hajnovi, sa nachádza Dolínkova poznámka: „*Pro 12 Maďarů (Košičanů ještě nejistého původu) vydržovat školu?*“ Podľa štatistického prehľadu študovalo v III. ročníku maďarskej pobočky akadémie 35 žiakov židovskej, 13 českej a slovenskej a 12 maďarskej národnosti.

122 NA, f. PMR, kart. 599, č. 758/1692/22, list R. Dolínka a členov pedagogického zboru košickej obchodnej akadémie z 12. 1. 1922.

cientov a nemožnosť zabezpečiť primerané priestory vylúčilo Veliteľstvo východnej skupiny generála Hennocquea skoré odovzdanie budovy do civilnej správy.¹²³

Penuka zriadenia siete národných škôl pre košických slovenských rodičov predstavovala iba prvý krok k zvyšovaniu úrovne vzdelanosti. Českí pedagógovia si zároveň uvedomovali, že vážnou prekážkou pri formovaní budúcej slovenskej inteligencie je chudoba východných Slovákov, ktorá sa prehĺbila povojnovou hospodárskou krízou. „*Sta a sta nadaných mladých duší slovenských nemůže použítí dobrodiní vzdělání,*“ odôvodňovalo vedenie Vlčkovho fondu pre podporovanie československých študentov žiadosť o finančný príspevok adresovaný Masarykovmu Národnému fondu. Košický fond, ktorého konateľom bol český profesor štátnej priemyselnej školy Otto Pelc, podporoval nemajetných študentov z darov finančných inštitúcií a výnosov z divadelných predstavení.¹²⁴

Súčasťou analýzy pôsobenia českých pedagógov v Košiciach je aj využitie archívnych prameňov, ktorých pôvodcami boli slovenskí učitelia. Časť z nich vystupovala aj ako predstavitelia konkurenčného stavovského subjektu. Národnostné napätie medzi oboma skupinami sa začalo prejavovať po stabilizácii československého školského systému, ktorého vybudovanie by bez personálnej výpomoci z českých krajín nebolo možné. Odlišná povojnová úprava pracovnoprávneho postavenia, ktorá prinášala českým pedagógom na Slovensku určité finančné výhody, vyvolávala rastúci nesúhlas časti slovenského profesorského zboru. Košickí slovenskí profesori, nepochybne vychádzajúci aj z vlastnej skúsenosti, zohrali významnú úlohu pri formovaní profesijného združenia koncipovaného na nacionálnom základe.¹²⁵ Príčiny vzniku Spolku profesorov Slovákov objasnili košickí členovia prípravného výboru Jaroslavovi Vlčkovi pred konaním zakladajúceho valného zhromaždenia v auguste 1921. Prvé skúsenosti po vstupe do Ústredného zväzu československých profesorov podľa nich ukázali nezaujím „*spolku bratov Čechov*“ o obhajobu ich vlastných stavovských a sociálnych záujmov. Vo verejnom priestore im zároveň chýbala inštitucionálna opora, ktorá by reagovala na obvinenia z nedostatku „*roduvernosti*“,

123 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, kart. 27, č. 2257/19, správa J. Zahradníka zo 6. 10. 1919; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov II.*, heslo Mayer Václav, s. 333.

124 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, kart. 39, sign. D 165/21, žiadosť Vlčkovho fondu o podporu z 26. 12. 1920.

125 Iniciátorom založenia a prvým predsedom Spolku profesorov Slovákov bol riaditeľ československého reálneho gymnázia Karol Murgaš, redakcia spolkového tlačového orgánu sídlila v Košiciach.

teda z promadžarských postojov.¹²⁶ Potrebu reflektovať v miestnej školskej politike aj „český faktor“ si uvedomoval riaditeľ košickej nemocnice Jozef Uram, ktorý ako člen školskej stolice dôverne poznal pomery na miestnych ľudových školách. Menovanie slovenského legionára (a svojho švagra) Petra Marendiaka na miesto školského dozorcú v Košiciach podporil nasledovnou argumentáciou: „*Darmo je, košickí učitelia nebudú prechovať nikdy potrebnej úcty a oddanosti naproti českým úradom a práve v Košiciach potrebujeme našo človeka, ktorý by tieto protivy a nedorozumenia rozumne zahladil a priviedol Košické učiteľstvo k oddanosti a zaujatosti za našu vec.*“¹²⁷

Vplyv školskej politiky pražského centra na kvalitu česko-slovenských vzťahov reflektoval aj český hudobný pedagóg Edvard Nademlýnský, pôsobiaci na Slovensku od roku 1919. V Košiciach vyučoval v rokoch 1922 – 1928 na učiteľskom ústave, štátnom reálnom gymnáziu, reálke a dievčenskom reálnom gymnáziu. V korešpondencii s profesorom Masarykovej univerzity Arnoštom I. Bláhom sa venoval najmä organizačným otázkam Českej pokrokovej strany, ale nevynechal ani vlastné skúsenosti z učiteľskej praxe. Poberanie diét v čase, keď si na Slovensku nedokázali nájsť pracovné uplatnenie stovky učiteľov a učiteľiek, považoval sedem rokov po vzniku republiky za nespravodlivosť s potenciálne dlhodobými dôsledkami. Príklady, keď diéty poberala slobodná učiteľka ľudovej školy alebo správkyňa meštianskej školy bez definitívy, zovšeobecnil konštatovaním, že na Slovensku pôsobil celý rad exponovaných učiteľov z Čiech a Moravy, ktorí by mohli pokračovať v práci bez nároku na diéty alebo sa vrátiť na svoje pôvodné miesta. Abiturienti učiteľstva mali byť v Nademlýnskeho ponímaní priekopníkmi československej vzájomnosti budujúcimi základy kultúrnej jednoty. Namiesto toho „*za takých okolností ich zápal a nadšenie ochabne, láska v srdci zhorčne a zmení sa v nenávisť proti nám.*“¹²⁸

Celoslovenské štatistické údaje o počte učiteľov a učiteľiek služobne preložených z Čiech a Moravy vyplývajú z dokumentov Referátu Ministerstva školstva

126 SNK-LA, f. František Heřmanský, sign. 78 A 13, list prípravného výboru Spolku slovenských profesorov (K. Murgaš, Jozef Martinka, Ján Beniač, Štefan Bezák, Ján Tomaj) zo 4. 7. 1921. K politizácii česko-slovenských personálnych konfliktov na košických stredných školách bližšie BOJKOVÁ, Alžbeta: Košice a ich učitelia, s. 103–105, 108–115.

127 Uramova intervencia adresovaná prednostovi školského referátu MŠaNO v Bratislave Antonovi Štefánkovi bola úspešná a P. Marendiak pôsobil ako školský inšpektor až do roku 1938. SNK-LA, f. Anton Štefánek, sign. 42 H 90, list J. Urama z 1. 6. 1920.

128 Nademlýnskeho list je písaný v slovenčine, čo bolo v súkromnej korešpondencii príslušníkov českej inteligencie adresovanej do českých krajín ojedinelé. AÚTGM, f. Arnošt I. Bláha, inv. č. 1020, kart. 27, list E. Nademlýnskeho z 30. 8. 1925; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov II.*, heslo Nademlýnský Eduard, s. 388.

a národnej osvety. V školskom roku 1925/26 pôsobilo na slovenských ľudových a stredných školách 305 českých pedagógov, z ktorých 273 poberalo diéty. V porovnaní s predchádzajúcim školským rokom došlo k výraznému zníženiu počtu „exponovaných“ pedagógov.¹²⁹

* * *

Výnimočnú osobnosť medzi českými verejnými činiteľmi pôsobiacimi v Košiciach predstavoval riaditeľ Východoslovenského múzea, pražský rodák Josef Polák.¹³⁰ Významný nebol len kontinuitou svojho pôsobenia počas celého medzivojnového obdobia, ale najmä priekopníckym úsilím vytvoriť z muzeálnej inštitúcie priestor vzájomného poznávania európskej kultúry – predovšetkým českej, maďarskej a slovenskej. Korešpondencia J. Poláka adresovaná Ministerstvu školstva je zachovaná ucelene vo fonde tohto ministerstva.¹³¹ Možnosť študovať tieto písomnosti v kontexte zachovaných archívnych dokumentov Východoslovenského múzea v Košiciach poskytuje ucelenejší obraz o charaktere vzťahov medzi správcom pamäťovej inštitúcie na periférii republiky a jej nadriadeným štátnym orgánom. Najstarší dokument s Polákovým podpisom predstavuje správa z mája 1919, v ktorej okrem žiadosti o finančné prostriedky pre verejnú čitáreň a reštaurovanie gotických oltárov vyjadril záujem o miesto správcu múzea, ktoré fakticky zastával od 7. marca 1919. Po druhom obsadení Košíc československým vojskom a opätovnom prevzatí múzea informoval prednostu pamiatkového oddelenia MŠaNO Zdeňka Wirtha aj o svojom neistom pracovnom postavení: „*Nechal jsem svou existenci pro věc, jsem tu už půl roku bez příjmů a bez nejmenší jistoty do budoucna... nejedná se mi o mamon, ani o dobré bydlo, jen o věc. Rád, velmi rád bych tu pracoval, ale ovšem zase – nijak se nevnucuji a rád postoupím místo, tak důležité, každému – kdo je lepší, než já...*“ Ministerstvo školstva a národnej osvety podporovalo J. Poláka v takých záležitostiach ako organizovanie aukcií starožitností podliehajúcich schvaľovaniu zo strany Ministerstva obchodu (1927), alebo udelenie výnimky z platenia členských príspevkov Zväzu československých múzeí (1934). Inšpekcia ministerstva školstva v zložení Z. Wirth a Václav V. Štech zameraná na pre-

129 SNA, f. Referát MŠaNO, kart. 112, č. 26.095, správa Referátu MŠaNO z 26. 1. 1926.

130 Josef Polák (1886 – 1945) – český advokát a muzeológ. Vyštudoval práva na Karlo-Ferdinandovej univerzite v Prahe. V rokoch 1919 – 1938 správca a riaditeľ Východoslovenského múzea v Košiciach. Po prijatí Viedenskej arbitráže pracoval v štátnom ústave pre fotodokumentáciu pamiatok a v Židovskom ústrednom múzeu v Prahe. Zomrel pravdepodobne v nemeckom nacistickom tábore Auschwitz.

131 NA, f. Ministerstvo školství, Praha, inv. č. 1755, kart. 3261-3262.

verenie obvinení, že Polák podporoval maďarských emigrantov – umelcov s boľševickým zmyslaním, sa skončila bez negatívnych dôsledkov (1922). Ministerstvo však nebolo naklonené spätne uhrádzať nákupy umeleckých predmetov, ktoré Polák získaval pre múzeum bez predchádzajúceho finančného krytia. Dokumenty fondu zachytávajú aj postoje riaditeľa múzea k vybraným spoločenským otázkam, a to v konfrontácii so stanoviskami politických úradov, spolkov a tlače, napríklad pri výstavbe obytných domov v blízkosti muzeálneho objektu Katova bašta (1927) či pri umiestnení sochy uhorského honvéda (1934). Prostredníctvom rozsiahlych kontaktov s predstaviteľmi európskej kultúrnej obce Polák priebežne informoval ministerstvo školstva o pripravovaných zahraničných dražbách umeleckých diel s väzbou na československé prostredie. Posledný zachovaný list odoslal koncom januára 1939 z Prahy-Břevnova už ako likvidátor košického múzea. Týkal sa grafických listov európskych autorov, ktoré evakuoval z Košíc do Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine.

Úradná korešpondencia J. Poláka adresovaná Kancelárii prezidenta republiky z rokov 1921 a 1923 dokumentuje kultúrno-politickú orientáciu riaditeľa košického múzea, zameranú na prekonávanie nacionálnych bariér, ako aj neisté finančné postavenie jeho inštitúcie. Odchod Ödöna Faragóa z miesta riaditeľa maďarského divadla v Košiciach vnímal Polák ako vhodnú príležitosť na verejné ocenenie jeho prínosu k sprostredkovaniu českej kultúry zo strany najvyšších štátnych predstaviteľov. Svoj návrh na udelenie poďakovania odôvodnil prezidentskej kancelárii nasledovne: „*uvedl na scénu svého divadla v posledných letech z české dramatické literatury Smetanovy opery Prodanou Nevěstu, Hubičku, Tajemství, Kvapilova Oblaka, Čapkovy hry Loupežníka, R. U. R., Ze života hmyzu, Makropulos.*“ Ministerstvo školstva a úrad ministra pre správu Slovenska považovali návrh na osobitné poďakovanie prezidentom Masarykom za nevhodný. Ödöna Faragóa pokladali za politicky nespoľahlivú osobu a spomínané aktivity hodnotili ako prejav výlučne obchodných záujmov. Ak Polák vnímal ocenenie Faragóových kultúrnych aktivít ako politicky prínosné, ministerstvá túto iniciatívu práve z politických dôvodov zamietli.

Začiatkom 20. rokov narážali mnohostranné aktivity košického múzea – zahŕňajúce akvizície zbierkových predmetov, organizovanie výstav, prevádzku maliarskej školy, verejnej čítárne a knižnice – na vážne finančné obmedzenia. Podpora zo strany mesta i Ministerstva školstva a národnej osvety sa z dlhodobého hľadiska ukazovala ako nedostatočná. Jednu z možností riešenia videl Polák v doplnení ročnej ministerskej dotácie vo výške 26 000 korún o subvenciu z prostriedkov Kancelárie prezidenta republiky. Prezidentská kancelária síce

možnosť mimoriadnej podpory nevyučovala, ale hlavnú zodpovednosť za fungovanie inštitúcie spravovanej štátom videla na strane ministerstva školstva.¹³²

* * *

Fond Ministerstva školstva a fondy Archívu Národnej knižnice v Prahe predstavujú doplnkový pramenný zdroj pre výskum pracovných aktivít Emila Černaja počas jeho pôsobenia v Košiciach v rokoch 1923 – 1929.¹³³ S touto osobnosťou je spätý úspešný proces, ktorý vyústil do zriadenia košickej verejnej knižnice. E. Černaj, ovládajúci maďarčinu, bol do Košíc preložený na miesto dočasného správcu knižnice bývalej právnickej akadémie na základe výnosu Ministerstva školstva z 12. decembra 1922. Predtým pôsobil ako asistent v univerzitnej knižnici v Prahe.¹³⁴ Nepočetná košická korešpondencia Emila Černaja sa nachádza vo fonde Ministerstva školstva v Prahe v súvislosti s majetkovým vyrovnaním bývalej právnickej akadémie. Ako správca knižnice mal Černaj za úlohu vyhotoviť súpis časti spisového materiálu určeného pre potreby Právnickej fakulty Univerzity Komenského, zodpovedal za správu majetku bývalého Košického spolku právnikov a za evidenciu inventára. Ministerstvo školstva odporúčalo rozdeliť knižný fond akadémie medzi univerzitnú knižnicu v Bratislave a knižnicu Východoslovenského múzea. Na zachovaní knižnice nemalo záujem, pretože „dosavadní trvání této knihovny povzbuzuje stále nespokojené místní činitele k volání po zřízení buď nové práv. akademie nebo práv. fakulty.“ Černaj zvolil opačný postup a sústredil časti knižného fondu múzea na svoje pracovisko a začal podnikat prvé kroky smerujúce k zriadeniu Verejnej knižnice mesta Košice.¹³⁵

132 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, inv. č. 515/D, kart. 38, sign. D 9148/25, správy J. Poláka z 18. 3. 1923 a 9. 11. 1921, správa KPR zo 17. 1. 1922.

133 Emil Černaj (1885 – 1946) – český knihovník. V roku 1918 vyštudoval filozofiu, dejiny umenia a germanistiku na Nemeckej univerzite v Prahe. Počas pôsobenia v Košiciach bol Ministerstvom školstva a národnej osvety menovaný vrchným komisárom archívnej a knihovníckej služby (1928). V rokoch 1919 – 1922 a 1929 – 1945 pracoval v Národnej a univerzitnej/Zemskej a univerzitnej knižnici v Prahe. Ku košickej etape Černajovej knihovníckej kariéry podrobne dokumenty fondu Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, Krajská knižnica v Košiciach (ŠAKE).

134 Archiv Národní knihovny České republiky, f. Osobní spisy, Černay Emil. Další archívny súbor, Sbíрка fotografií, obsahuje niekoľko portrétnych fotografií E. Černaja z rokov 1913 – 1938.

135 NA, f. Ministerstvo školství, Praha, kart. 1148, sign. 5VIa, korešpondencia MŠaNO, Právnickej fakulty Univerzity Komenského a E. Černaja z r. 1923 – 1924; ELIÁŠ, Štefan. *Krajská knižnica v Košiciach (1923) 1924 – 1974*. Čiastkový inventár. Štátny oblastný archív v Košiciach. Košice 1986, s. 3–6.

Zdravotníctvo

Fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy uschováva dokumenty k počiatkom činnosti Československej štátnej nemocnice v Košiciach, spätým so zakladateľskými osobnosťami Mikulášom Očenáškom a Jaroslavom Stuchlíkom. Obsahuje aj informácie o začiatkoch lekárskej praxe Sone Stuchlíkovej, manželky košického primára psychiatrie. Dokumentácia k služobnému postupu lekárov košickej štátnej nemocnice sa nachádza vo fonde Predsedníctvo ministerskej rady. Národnostné štatistiky príslušníkov lekárskeho stavu pôsobiacich v medzivojnových Košiciach možno študovať vo fondoch bratislavskej expozičnej ministerstva verejného zdravotníctva a Kancelárie krajinského prezidenta v Košiciach. Vo fonde Štátna nemocnica v Košiciach (ŠAKE) sa z medzivojnového obdobia zachovalo len sedem ročníkov spisového materiálu.

Úrad ministra pre správu Slovenska hodnotil povojnové zmeny v štátnej zdravotníckej službe z hľadiska posudzovania politickej lojality lekárskeho personálu ako pomerne umiernené. Vládny referát MPS pre verejné zdravotníctvo sa usiloval uplatňovať kritériá odbornej kvalifikácie a politickej spoľahlivosti. Odvolanie správcu košickej školy pre pôrodné babice Lajosa Kalledeya sa zdôvodňovalo odbornými nedostatkami, nehospodárnym vedením ústavu a prejavmi maďarského šovinizmu. Na začiatku roka 1919 ho nahradil Viktor Frankenstein, žiak popredného českého gynekológa profesora Václava Piřhu. Jeho česko-židovský pôvod mal podľa predstáv vládneho referenta Ivana Hálka dokumentovať, že pri personálnych rozhodnutiach nezohrávala národnostná ani náboženská príslušnosť zásadnú úlohu. Pre „protištátné konanie“ bol z košickej štátnej nemocnice prepustený primár Lajos Hartmann. Prechodu českého zdravotníka Valentína Dařka z vojenských služieb na miesto hlavného lekára Abovsko-turnianskej župy vo februári 1919 predchádzalo rozhodnutie župného úradníckeho zboru odmietnuť podriaďiť sa československej vládnej moci. Pre Dařka však táto zmena nepredstavovala zásadný problém, keďže v Košiciach mal trvalé bydlisko a žil tu s manželkou a dvoma deťmi. Pri obsadzovaní lekárskejších staníc a úradných lekárskejších pozícií sa postupne prechádzalo od odvolávania politicky kompromitovaných osôb zo strany županov k organizovaniu súbehov.¹³⁶

136 AÚTGM, f. TGM – Republika, kart. 396, sign. R-12-1/F, správa vládneho referátu MPS pre verejné zdravotníctvo o zriaďovaní zdravotníckej služby na Slovensku z r. 1919; NA, f. PMR, kart. 512, č. 6591/1164/S, správa adm. oddelenia MPS z 11. 10. 1921 s elaborátom *Maďarské sťažnosti na čs. štátnú správu na Slovensku*; VHA Bratislava, f. PV Kořice, kart. 12, denný rozkaz z 26. 4. 1919; SNA, f. MPS, kart. 255, č. 2331/19, správa župana J. Sekáča z 27. 7. 1919.

Návrh na prevzatie všeobecnej nadačnej nemocnice v Košiciach do česko-slovenských štátnych služieb, jej dočasné rozšírenie a dokončenie výstavby novej budovy vypracoval konzultant zdravotníckeho referátu úradu ministra pre správu Slovenska, slovenský chirurg Jozef Uram, v januári 1919. Odborných ministerských porád k týmto otázkam sa v marci 1919 zúčastnil aj prvý český lekár v službách košickej nemocnice. Jaroslav Stuchlík bol poverený vedením psychiatrického a dočasne aj venerického oddelenia. Spoločne so správcom nemocnice Uramom sa podieľal na vypracovaní návrhu prvého rozpočtu nemocnice. Obaja lekári zároveň presadili návrh na zriadenie ústavnej lekárne.¹³⁷ Žiadosť o miesto riaditeľa plánovaného ústavu pre choromyselných v Košiciach podal Stuchlík vo februári 1919 na základe výzvy štátneho tajomníka ministerstva zdravotníctva Jana Semeráda. V tom čase pôsobil ako lekár pre nervové choroby v sanatóriu Dr. Šimsu v Krči pri Prahe. Pre Stuchlíkove vedecké poslanie v Košiciach predstavovala významnú výhodu jeho šesťročná prax v odbore psychiatrie, počas ktorej sa okrem klinickej medicíny venoval aj organizačným záležitostiam ústavov. Jeho manželka Soňa s dvoma deťmi ho nasledovala do Košíc krátko pred príchodom maďarských bolševikov; v meste sa natrvalo usadili v júli 1919.¹³⁸ J. Stuchlík bol menovaný primárom psychiatrického oddelenia košickej štátnej nemocnice na základe dekrétu ministerstva zdravotníctva z 8. októbra 1919. V tom čase sa sústredil najmä na riešenie problémov spojených s umiestnením psychiatrického a venerického oddelenia v budove nemocnice na Námestí legionárov. Ich spoločnú lokalizáciu považoval za nepriateľnú vzhľadom na odlišnú vnútornú organizáciu a špecifické prevádzkové nároky oboch oddelení. S provizórnym riešením vypomohol posádkový veliteľ František Bilínský.¹³⁹

137 J. Uram bol poverený vedením košickej nemocnice na základe dekrétu ministra V. Šrobára z 24. 1. 1919. Nemocnica bola prevzatá do štátnej správy 20. 3. 1919. SNA, f. Expositúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej EMVZ), inv. č. 38, kart. 6, správy J. Urama z 21. a 28. 1. 1919, protokoly z porád odbornej ministerskej komisie o rozšírení a výstavbe košickej nemocnice z 21. 3. a 22. 3. 1919.

138 Za správcu psychiatrického oddelenia košickej nemocnice bol J. Stuchlík ustanovený dekrétom prezídia MVZ z 1. 3. 1919. SNA, f. EMVZ, inv. č. 96, kart. 44, č. 561/19, listy J. Stuchlíka z 3. 2., 6. 2., 23. 3. a 11. 12. 1919.

139 NA, f. PMR, kart. 1287, č. 18183/27, návrh MVZ na udelenie úradného titulu hlavný ústavný lekár J. Stuchlíkovi z 15. 9. 1927; VHA-VÚA Praha, f. Veliteľství východní skupiny, inv. č. 17, kart. 32, protokol zo zasadnutia komisie zástupcov štátnej nemocnice v Košiciach, posádkového veliteľstva a Komenského ústavu pre mladistvých zo 16. 9. 1919. K Stuchlíkovým ambíciám vytvoriť z košickej psychiatrie vedecko-výchovný ústav bližšie spomienkový text STUCHLÍK, Jaroslav. Z historie počátků, s. 414–418.

Soni Stuchlíkovéj¹⁴⁰ povolil úrad ministra pre správu Slovenska v máji 1919 vykonávať lekársku prax v Košiciach na základe diplomu získaného na univerzite v Zürichu. Po opätovnom obsadení Košíc československou armádou prevzala dočasné vedenie lekárskej a správnej agendy miestneho detského domova. Na jeho prechode do československej správy sa Stuchlíková podieľala ako členka kuratória. Starostlivosť o maloleté deti jej znemožnila dokončiť nostrifikačné skúšky, preto jej ministerstvo zdravotníctva povolilo vykonávať lekársku prax len na prechodné obdobie. V prvej polovici 20. rokov obmedzila svoju odbornú činnosť na poradenskú prax pre matky a dojčatá v košickej pobočke Československého Červeného kríža. V prostredí miestnych lekárov vyvolávala jej pozícia honorovanej konzultantky s neuznaným zahraničným diplomom negatívne ohlasy, za ktorými mohli stáť aj predsudky voči jej českému pôvodu a ženskému pohlaviu. Ako vedúca poradne si dokázala získať širokú spoločenskú podporu. S odkazom na verejný záujem jej žiadosť o predĺženie výkonu lekárskej praxe podporil aj košický okresný náčelník Július Surový.¹⁴¹

Primár Mikuláš Očenášek, poverený vedením interného i infekčného oddelenia, sa na jeseň 1920 pokúsil riešiť priestorovú krízu v čase hroziacej epidémie aj hrozbou podania výpovede. Infekčné pracovisko, ktoré spravoval, tvoril iba drevený barak s nedostatočnou izoláciou, bez bakteriologického pracoviska aj ubytovacích priestorov pre ošetrovateľský personál. Očenášek, ktorý v tom čase zastupoval Jozefa Urama vo funkcii riaditeľa nemocnice, kritizoval aj nevyhovujúce podmienky pre samotných lekárov nemocnice: „*primáři musejí se tísnit v primitivní služební místnosti (rodiny mají v Čechách a na Moravě!), zatím co pro naše sekundáře jsou vykázána douputa, nehodná jména pokoje.*“ Vzhľadom na nedostatočné kapacity mestskej epidemickej nemocnice na zvládnutie prípadného šírenia nákazlivých ochorení navrhol využiť na hospitalizáciu pacientov priestory Komenského ústavu pre mladistvých. Očenášek považoval ochranu verejného zdravia za nadradenú záujmom sociálnych inštitúcií pre mladistvých delikventov.¹⁴²

140 Soňa Stuchlíková pochádzala z Kostromskej gubernie v Rusku. Od roku 1912 mala domovskú príslušnosť v obci Boháňka v severovýchodných Čechách. Počas vojny pracovala v ústave po choromyselých v Rheinau (Švajčiarsko) a ako praktická lekárka v moravských Letovicach a v Červenom Kostelci. SNA, f. EMVZ, inv. č. 96, kart. 44, č. 1845/19, žiadosť S. Stuchlíkovéj o vymenovanie za riaditeľku štátneho detského domova v Košiciach z 10. 8. 1919.

141 SNA, f. EMVZ, inv. č. 96, kart. 44, č. 1845/19, príписы MVZ zo 7. 10. 1921 a 11. 6. 1924, list S. Stuchlíkovéj z 31. 3. 1924, správa J. Surového z 1. 4. 1924, správa župana Jána Rumanna z 30. 4. 1924.

142 M. Očenášek bol za primára oddelenia vnútorných chorôb košickej štátnej nemocnice menovaný rozhodnutím vlády 21. apríla 1922. NA, f. PMR, kart. 1287, č. 18183/27, návrh MVZ

Otvorenie novej budovy Štátnej nemocnice v Košiciach v roku 1924 predstavovalo významný príspevok československého štátu k rozvoju zdravotnej starostlivosti na východnom Slovensku a k pokroku medicínskej vedy. Osobnosti českej medicíny – primári Mikuláš Očenášek (vnútorné choroby), Adolf Měska (kožné a pohlavné choroby), Jaroslav Stuchlík (nervové a psychiatrické choroby) a Václav Strimpl (prosektúra, bakteriológia) – sú neodmysliteľne spätí s počiatočným obdobím fungovania jedného z najmodernejších zdravotníckych ústavov v ČSR.¹⁴³ V. Strimpl pôsobil pred príchodom do Košíc v roku 1924 ako prosektor mestskej nemocnice v Mukačeve. Ministerstvu zdravotníctva bol služobne podriadený aj správca nemocničnej lekárne Jan Hájek, ktorý v Košiciach pôsobil od roku 1920.¹⁴⁴

Primár Adolf Měska uvažoval o prepojení svojej profesionálnej kariéry s Košicami už na jar 1919. Podrobnejšie sa o tom zmieňoval v korešpondencii s pražským profesorom botaniky Karlom Dominom, s ktorým ho spájal blízky príbuzenský vzťah. Počas vojenského konfliktu s maďarskou boľševickou armádou pôsobil Měska ako lekár pešieho pluku č. 31 talianskych légii na juhu východného Slovenska. Existencia košického detského domova mu preto nebola neznáma. O svojej možnosti viesť tento ústav, ktorá vyplývala z jeho záujmu o detské lekárstvo, Dominovi písal: „*Ten nalezinec je vlastně takový „krcálek“, prach malá věc, kterou žádný doktor výše aspirující nebude chtít. Každý chce do Brna nebo Bratislavi na universitu, pokud jsem se informoval, a toto místo jaksi venkovské je pro všechny málo.*“ A. Měska nakoniec našiel pracovné uplatnenie na bratislavskej univerzitnej klinike a do Košíc prišiel až v roku 1926. Korešpondencia s Karlom Dominom z druhej polovice 30. rokov sa sústreďuje na ťažkosti spojené s inštitucionálnym presadzovaním nového odboru – racionalizácie lekárstva („*já jsem jen venkovský primář*“) a na vedenie odborného časopisu *Styk*. Pre realizáciu odborných záujmov košického lekára Měsku bolo udržiavanie permanentnej komunikácie s pražským vedeckým prostredím nevyhnutné.¹⁴⁵

na udelenie úradného titulu zdravotný radca M. Očenáškovi z 15. 9. 1927; SNA, f. EMVZ, inv. č. 38, kart. 7, správy M. Očenáška z 28. a 29. 11. 1920.

143 JIROUŠKOVÁ, Marta – PLATOVÁ, Jarmila: Nemocničná starostlivosť v Košiciach v rokoch 1918 – 1938. In: *Medicína, farmácia a veterinárna medicína v období vzniku Československej republiky*. Eds. GOGOLA, Matej – MESIARKIN Adam – VOJTEKOVÁ, Ivana. Bratislava 2018, s. 52–57.

144 NA, f. PMR, kart. 1287, č. 18183/27, správa prezídia MVZ z 15. 9. 1927, návrh MVZ na udelenie úradného titulu hlavný lekárenský komisár J. Hájkovi z 15. 9. 1927.

145 ANM, f. Karel Domin, inv. č. 17, kart. 2, listy A. Měsku z r. 1919 – 1935; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. II.*, heslo Měska Adolf, s. 345.

Štatistické údaje o národnostnom zložení lekárskeho personálu pôsobiaceho v Košiciach v roku 1924 poskytuje fond bratislavskej expozitúry ministerstva verejného zdravotníctva. V meste Košice pracovalo vo všetkých lekárskejších kategóriách s výnimkou zamestnancov nemocníc 71 osôb, z ktorých iba dvaja boli českej národnosti: župný lekár Josef Plšek a policajný lekár Vladislav Slani-na. V košických verejných nemocniciach (štátna, vojenská, pôrodnica, nemocnica pre ženské choroby a detský domov) pôsobilo 33 lekárov, pričom k českej národnosti sa hlásilo 25 z nich. Českí lekári mali výhradné zastúpenie vo vojenskej nemocnici, detskom domove a v pôrodnici (s výnimkou jednej nemeckej lekárky). V okrese Košice pracovali z desiatich lekárov dve osoby českej národnosti.¹⁴⁶ Štatistické informácie o štátnych obvodných lekároch z posledného roku existencie demokratického Československa sú zachované v písomnostiach košickej kancelárie krajinského prezidenta. V meste Košice neordinoval žiadny lekár českej národnosti, zatiaľ čo v okrese Košice pôsobil medzi siedmi-mi štátnymi obvodnými lekármi jediný Čech, Jozef Rozenfeld.¹⁴⁷

Spolky

Výskyt dokumentov týkajúcich sa pôsobenia košických spolkov s českým zastúpením vo vedení a členskej základni je obmedzený stratami ich registratúr. Výnimku tvorí fond košickej pobočky Právnickej jednoty na Slovensku, ktorú založil prezident Hlavného súdu v Košiciach Josef Gregor (ŠAKE). Za úradný proces schvaľovania spolkov zodpovedali ústredné orgány štátnej správy v spolupráci s košickým policajným úradom. Písomné materiály z tejto kompetenčnej oblasti sú preto uložené vo fondoch MPS, Krajinského úradu v Bratislave, v menšej miere aj Ministerstva vnútra a Predsedníctva ministerskej rady.

Fondy spolkov Československá obec sokolská a Spolok československých inžinierov (NA) predstavujú názorný príklad toho, ako dobre zachované registratúry celoštátne pôsobiacich pôvodcov môžu aspoň sčasti nahradiť straty písomností miestnych organizácií. Sokol – české emancipačné hnutie orientované na rozvoj telesnej zdatnosti a kultiváciu ducha – našiel v Košiciach podmienky na vznik až po začlenení mesta do československého štátu. Telocvičná jednota Sokol Košice bola založená 23. februára 1919. Ďalší organizačný rozvoj, ktorý viedol k vytvoreniu župnej štruktúry, prerušil vojenský vpád maďar-

146 SNA, f. EMVZ, inv. č. 100, kart. 47, štatistické výkazy lekárov podľa národnosti a náboženstva z r. 1924.

147 SNA, f. KKP, kart. 27, č. 645/38prez., správa Mestského notárskeho úradu v Košiciach z 15. 2. 1938, správa Okresného úradu v Košiciach z 2. 2. 1938.

ských boľševikov. V novembri 1919 sa Košice stali sídlom Východoslovenskej župy sokolskej Jána Kollára.¹⁴⁸ Koncom roka 1920 evidovala košická sokolská jednota stav 490 členov, prevažne príslušníkov českej komunity, v nepatrnej miere aj Slovákov. Zoznam členov zachovaný vo fonde Československá obec sokolská obsahuje aj údaje o ich povolani, dátume narodenia a roku vstupu do spolku.¹⁴⁹ K dokumentom štatistického charakteru patria aj dotazníky, ktoré koncom 20. rokov vyplnili jednotlivé sokolské jednoty na základe požiadavky predsedníctva ČOS. Zameriavali sa na účasť a straty členov Sokola v zahraničnom odboji počas prvej svetovej vojny. V radoch košickej jednoty pôsobilo 38 členov, takmer výlučne českej národnosti, ktorí sa zúčastnili bojov ako príslušníci československých légii v Rusku, Taliansku a Francúzsku. Dvadsať štýria z nich boli v sokolskom hnutí už pred vypuknutím vojny.¹⁵⁰ Písomnosti zasielané košickou pobočkou Sokola obsahujú aj informácie týkajúce sa organizácie masových podujatí. Pri príprave zájazdu česko-moravských sokolských jednôt v roku 1927 mohli organizátori počítať s mimoriadne ústretovým prístupom politických úradov, vojenských zložiek, verejných inštitúcií, ako aj s aktívnou spoluprácou legionárskej obce. Súčasťou dokumentácie k župnému zletu z roku 1934 sú aj odporúčania týkajúce sa stravovania účastníkov. Kým v predchádzajúcom období sa československé spoločenské prostredie spájalo najmä s kaviarňou Slavia, v tom čase už bol počet českých, resp. československých pohostinstiev a kaviarní v meste výrazne vyšší.¹⁵¹

Založenie košického odboru Spolku československých inžinierov a architektov v roku 1920 odrážalo nárast počtu príslušníkov českej technickej inteli-

148 KÁRPÁTY, Vojtech. Počiatky sokolského hnutia, s. 48–53.

149 Z celkového počtu 490 členov vstúpilo do košického Sokola v roku 1919 97 osôb, zvyšní členovia pribudli v nasledujúcom roku. Zoznam členstva umožňuje bližšiu identifikáciu počiatkov pôsobenia menej známych českých osobností v Košiciach. NA, f. Československá obec sokolská (ďalej ČOS), kart. 254, Seznamy členstva 1920, zoznam členov východoslovenskej sokolskej župy k 31. 12. 1920.

150 Súčasťou materiálov zaslaných košickou jednotou sú aj unikátne spomienkové texty legionárov Jana Cinerta, Karla Smékala a Viléma Klementa k sokolskej činnosti počas pôsobenia československého vojska v Rusku. NA, f. ČOS, kart. 149, dotazník Telocvičnej jednoty Sokol Košice z 28. 8. 1929.

151 Organizátori odporúčali okrem kaviarní Slavia a Rohlena aj návštevu Budejovickej boudy a reštaurácie Grand českého reštaurátora Jaroslava Rohlena na Štefánikovej ulici, Legionárskeho domu, reštaurácie U 12 apoštolov na Kováčskej ulici, Českej hospody na Mlynskej ulici, Plzenskej reštaurácie Bulka, hostinca Na starom zámku na Rumanovej ulici a pohostinstva Josefa Antoša vo štvrti Malá Praha. NA, f. ČOS, inv. č. 523, kart. 122, zápisnica zo zletového výboru sokolskej jednoty Košice z 2. 6. 1927, pokyny k župnému zletu v Košiciach 10. 6. 1934.

gencie v meste.¹⁵² Fond Spolku československých inžinierov obsahuje korešpondenciu medzi košickou pobočkou a ústredím tejto stavovskej organizácie, ako aj rozsiahlu kartotéku členstva. Počas takmer dvoch desaťročí existencie košického odboru si jeho členovia pochádzajúci z českých krajín udržiavali výraznú prevahu. Pre členov spolku, ktorí pôsobili na pozíciách vo verejnej správe alebo v podnikateľskom sektore, predstavovali Košice prirodzený priestor pre účasť na modernizačnom rozvoji mesta. Zachovaná korešpondencia dokumentuje aktívny záujem členov o celoštátne záležitosti, čoho prejavom bolo napríklad pripomienkovanie návrhov zákonov s národohospodárskym významom. Rovnako poukazuje na účasť pobočky v spoločenskom živote mesta, ktorá sa okrem iného prejavovala organizovaním reprezentačných plesov. Prvou významnou skúškou organizačnej vyspelosti košického odboru bol tretí zjazd československých inžinierov a architektov s medzinárodnou účasťou, ktorý sa v Košiciach konal v júli 1923.¹⁵³ Hlavnú zodpovednosť za organizačné prípravy niesol podnikateľ a geodet Bedřich Minářů. Zaradil sa medzi košických Čechov, ktorí mesto najprv spoznali v uniformách československej armády, konkrétne na pozícii referenta železničného odboru pri etapnom oddelení Veliteľstva východnej armádnej skupiny. Minářů sa významne podieľal na zabezpečení plynulej prepravy vojenského materiálu počas ústupu Hennocqueovho veliteľstva z Košíc v júni 1919, ako aj na obnove prevádzky železničnej siete na východnom Slovensku.¹⁵⁴ K menej známym kapitolám činnosti košického odboru patrila systematická angažovanosť v prospech založenia vysokej technickej školy vo východnej metropole. Návrh, prijatý na valnom zhromaždení v apríli 1937, aby bola škola pomenovaná po Milanovi Rastislavovi Štefánikovi, si osvojilo a následne presadzovalo pražské ústredie spolku.¹⁵⁵ O spoločenskej atmosfére v období medzi Mníchovskou dohodou a prijatím Viedenskej arbitráže svedčí úryvok zo záverečného listu slovensko-českého vedenia odboru, ktoré tvorili Ján Slávik a Josef Fidranský: „...v Košicích a na Slovensku prežíváme

152 Spolok československých inžinierov a architektov (ďalej SIA) s pôsobnosťou pre územie Kráľovstva českého vznikol v roku 1866. Po utvorení Československa sa jeho organizačná sieť rozšírila na územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

153 Z košických členov viedol na zjazde pracovnú skupinu zameranú na postavenie civilných technikov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi český staviteľ Alois Novák. Košický odbor SIA s územnou pôsobnosťou pre východné Slovensko vtedy združoval 147 inžinierov. NA, f. Spolek československých inženýrů, kart. 46, inv. č. 38, zložka Sjezdy.

154 VÚA-VHA Praha, f. Východní armádní skupina, inv. č. 12, kart. 7, č. 2898/19, návrh mjr. Františka Maternu na udelenie pochvál z 18. 8. 1919, tamže, inv. č. 14, kart. 28, č. 2600/19, správa B. Minářů z novembra 1919.

155 NA, f. Spolek československých inženýrů, kart. 96, inv. č. 72, list ústredia SIA z 28. 4. 1937; tamže, kart. 34, inv. č. 32, listy Klubu poslancov Národného zjednotenia z 15. 6. 1937 a Klubu poslancov republikánskej strany z 26. 5. 1937.

*právě ony mimořádné poměry a trpké chvíle, které historické země mají už za sebou.*¹⁵⁶

V rokoch 1928 – 1939 bola spolková agenda na Slovensku v kompetencii 8. administratívneho oddelenia Krajského úradu v Bratislave. Toto fondové pododdelenie uchováva základné údaje o československých spolkoch pôsobiacich v Košiciach, na činnosti ktorých sa významne podieľali aj členovia pochádzajúci z českých krajín. Obsahuje informácie o ich vzniku, organizačných zmenách, zániku a stanovách, menoslov funkcionárov, čiastočne zoznamy členov a zápisnice zo zakladajúcich schôdzí. Písomné podkladové materiály Policajného riaditeľstva v Košiciach, zasielané na schválenie krajskému úradu v 30. rokoch, dokumentujú vysoký stupeň obsahovej rôznorodosti spolkového života, aký v moderných dejinách mesta nemal obdobu. Český element bol jeho neoddeliteľnou súčasťou.

Najrozšírenejšou formou zakladania spolkov bolo zriaďovanie košických pobočiek celoštátnych organizácií. Tento model najčastejšie uplatňovali záujmové združenia jednotlivých profesijných skupín, napríklad pobočky Národného zväzu poštových a telegrafných zamestnancov či Zväzu československých súdnych úradníkov.¹⁵⁷ Spolok mohol vzniknúť aj v dôsledku odčlenenia časti členskej základne od pôvodného subjektu. Košický spevácky spolok Hlahol bol založený v roku 1931 po odchode členov speváckeho okteta zo spolku Foerster, „*protože nesouhlasili s režimem, jenž v tomto spolku vládne.*“¹⁵⁸ Košice sa stávali sídlom spolkov s krajskou alebo celoštátnou pôsobnosťou najmä v prípadoch, keď ich vznik iniciovala spoločensky uznávaná autorita. Z tohto hľadiska zohrával primár košickej nemocnice Jaroslav Stuchlík kľúčovú úlohu, keď postupne založil Spolok československých lekárov (1930), Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky (1930) a zároveň predsedal slovenskej sekcii Spolku pokladničných lekárov. Vo vedení týchto spolkov pôsobili aj jeho kolegovia, primári Adolf Měska a Jaroslav Klíma.¹⁵⁹ Za založením Krajskej jednoty učiteľov živnostenských a obchodných škôl (1931) stál riaditeľ štátnej meštianskej školy, senátor Jindřich Nentwich.

156 NA, f. Spolek československých inženýrů, kart. 96, inv. č. 72, list košického odboru SIA z 24. 10. 1938.

157 SNA, f. Krajský úrad v Bratislave, C.1 Administratívne oddelenia (ďalej KÚ-C.1), r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 50162/30; tamže, r. 1932, inv. č. 861, kart. 1356, č. 123730/32.

158 Za predsedu Hlahola bol zvolený primár Jaroslav Stuchlík, jeho zástupcom sa stal inšpektor štátnych železníc Josef Kocián. SNA, f. KÚ-C.1, r. 1931, inv. č. 577, kart. 885, č. 205817/31.

159 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 196490/30; tamže, r. 1931, inv. č. 577, kart. 885, č. 47371/31; tamže, r. 1935, inv. č. 1979, kart. 2653, č. 228592/35; tamže, r. 1932, inv. č. 861, kart. 1356, č. 36975/32.

Najčastejšou príčinou zániku spolkov s českým zastúpením bol postupný nezáujem členov o ďalšie zapojenie sa do spolkového života, prípadne pracovné preloženie kľúčových funkcionárov do iných častí republiky. Divadelné ochotnícke spolky Jednota divadelných ochotníkov Kollár (1921) a Intimní scéna (1922) stratili opodstatnenie krátko po svojom vzniku v dôsledku profesionalizácie československej divadelnej scény v Košiciach.¹⁶⁰ Úroveň spoločenského života, osobitne v košických pomeroch, možno posudzovať aj z hľadiska národnostnej skladby členskej základne spolkov. Spoločné zastúpenie maďarských a českých členov sa vyskytovalo vo vedení malého počtu spolkov, ako napríklad Anglický klub (1929), Medzinárodná kultúrna liga (1934) či Krúžok filatelistov Cassovia (1936).¹⁶¹ Prítomnosť českých, maďarských, slovenských a židovských členov vo vedení Československého šachového klubu sa ukázalo ako výhodné pri získavaní štátnej finančnej podpory na usporiadanie medzinárodného turnaja.¹⁶² Zo spolkov technického zamerania pôsobiacich koncom 20. rokov mali takmer výlučne českú členskú základňu Klub fotoamatérov a Radioklub pre Košice a okolie.¹⁶³

Zhoršovanie medzinárodnopolitickej situácie v druhej polovici 30. rokov sa na košickej spolkovej scéne prejavilo nárastom aktivít zameraných na podporu brannej pripravenosti československého národa a štátu. Košická organizácia Československej strany národno-socialistickej v roku 1935 rozšírila sieť pridružených záujmových združení o miestny zbor Zväzu stráže slobody, orientovaný na telovýchovnú činnosť. Verejné vystupovanie tohto spolku, vedeného profesorom obchodnej akadémie Augustínom Pekařom, vyvolávalo kritické reakcie zo strany košického sekretariátu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Pozornosť pýtalo údajne provokatívne správanie uniformovaných členov stráže slobody, ktorú českí národní socialisti podľa svojich odporcov organizovali po vzore nacistických úderných oddielov. Tieto tvrdenia však neboli dostatočným dôvodom na zásah policajného úradu. V nasledujúcom období totiž miestna stráž slobody usporadúvala verejné akcie aj za podpory mestskej rady.¹⁶⁴

Iniciátorom založenia košickej pobočky Národnej gardy 53 bol plukovník Ladislav Vysušil, veliteľ 32. pešieho pluku Gardského. Organizácia, ako súčasť celoštátneho spolku, sa mala zamerať na branný výcvik svojich členov pod do-

160 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1932, inv. č. 861, kart. 1356, č. 75991/32 a č. 227433/32.

161 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1936, inv. č. 2363, kart. 3178, č. 18488/36 a č. 110378/36; tamže, r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 39529/30.

162 NA, f. PMR, kart. 569, č. 5968/22, správa MŠaNO z 3. 4. 1922.

163 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 60235/30; tamže, r. 1938, inv. č. 3195, kart. 4489, č. 201390/38.

164 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1935, inv. č. 1979, kart. 2653, č. 80721/35; SNA, f. KKP, inv. č. 174, kart. 48, č. 66/36, správa PR Košice z 21. 9. 1936.

hľadom košického posádkového veliteľstva. Výrazná prevaha českých účastníkov na zakladajúcej schôdzi v septembri 1935 podnietila jedného z členov vedenia, úradníka riaditeľstva železníc Václava Lacinu, k úvahe o postoji Slovákov k československému štátu: „...*my Češi usedlí zde v Košicích, zde věčně nebudeme a je na bratrích Slovácích, aby tento obranný spolek pomáhali udržeti ve prospěch čsl. vzájemnosti, bratrství a myšlenky nejvznešenější – myšlenky obrany republiky.*“ Slávnostná prisaha členov Národnej gardy sa uskutočnila v nasledujúcom roku pri pamätníku M. R. Štefánika. Podujatie, na ktorom zaznel aj chorál Ktož jsú boží bojovníci, sa uskutočnilo v spolupráci so Slovenským národným klubom – nadstraníckym združením košických Slovákov a Čechov.¹⁶⁵

Tlač

Košické noviny *Slovenský východ* vznikli ako prvý východoslovenský denník vydávaný v slovenskom jazyku, ktorý si v medzivojnovom období postupne získal rešpektované postavenie v rámci celoslovenského mediálneho prostredia. Pri jeho zrode stáli českí príslušníci armády a aj v ďalšom období sa na vydavateľských a redaktorských pozíciách objavovali osobnosti pôvodom z českých krajín. Chronológiu a okolnosti vzniku denníka prostredníctvom aktivít ich zakladateľských osobností je možné študovať v spravodajských spisoch fondu Veliteľstvo skupiny Schöbl (VÚA-VHA). Spresňujú a dopĺňajú údaje uvedené vo faktograficky korektných spomienkových textoch Rostislava Korčáka publikovaných v 60. rokoch.¹⁶⁶ Informácie k redaktorským a vydavateľským konfliktom sprevádzajúcim dianie v redakcii denníka v 20. rokoch sa vyskytujú vo fondoch Predsedníctvo ministerskej rady a Ministerstvo vnútra I. – prezídium (NA). Košické novinárske pôsobenie Hany Gregorovej a spolupráca s českými novinármi sa v jej súkromnej korešpondencii odráža len v okrajovej miere (SNK-LA).

Pre vznik regionálneho denníka *Slovenský východ* boli určujúce udalosti odohrávajúce sa v Uherskom Hradišti. V tomto juhomoravskom meste sa od novembra 1918 formovali vojenské jednotky slovenských dobrovoľníkov. Poručík Edmund Borek, český novinár známy úzkou spoluprácou so slovenskými

165 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1938, inv. č. 3195, kart. 4489, č. 89399/38; SNA, f. KKP, inv. č. 174, kart. 48, správa Veliteľstva národnej gardy 53 v Košiciach z 20. 10. 1936.

166 Nepublikovaný rukopis pamäti R. Korčáka uložený vo fonde Archiv Syndikátu novinárov (NA) je využitý v práci SYCHRA, Michael: *Novinář a publicista Rostislav Korčák. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.* Praha 2017, online in: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/86718> (15. 2. 2025).

sociálnymi demokratmi, patril k šiestici zakladajúcich členov Gardy slovenskej slobody.¹⁶⁷ Medzi jej členov patril aj poručík Ján Hrušovský. Popri výcviku slovenských dobrovoľníkov Borek vykonával svoje hlavné vojenské povinnosti v spravodajskom oddelení Veliteľstva československých vojsk na Slovensku, kde zodpovedal za oblasť tlače a propagandy. Na oddelení spolupracoval s poručikom Rostislavom Korčákom, ktorý sa venoval ofenzívnej spravodajskej činnosti a protokolárnej agende.¹⁶⁸ Borek, Hrušovský a Korčák vytvorili úvodné jadro redakcie a administratívy denníka *Slovenský východ*. Pravdepodobne vďaka kontaktom Jána Hrušovského s martinským kultúrnym prostredím sa k nim pripojila aj spisovateľka Hana Gregorová ako redaktorka. Po presídlení Veliteľstva skupiny plukovníka Schöbla (bývalého Veliteľstva československých vojsk na Slovensku) do Košíc 2. januára 1919 mal Borek už vypracovaný plán na vydávanie propagandistického periodika s cieľom šíriť československú štátnu myšlienku. Jeho realizácia však narážala na materiálne prekážky, predovšetkým na nedostatok papiera a vhodnej tlačiarne schopnej tlačiť v slovenskom, českom a ruskom jazyku. V tomto období sa Borek mohol pri rokovaníach s civilnými a vojenskými orgánmi oprieť o podporu plukovníka Františka Schöbla, veliteľa Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko, a náčelníka jeho štábu plukovníka Františka Bartoša. Ten zabezpečil financovanie prvých čísiel novín prostredníctvom Ministerstva národnej obrany. Redakcia totiž nebola schopná prijímať predplatné ani inzerciu z dôvodu pasívneho odporu maďarských poštových zamestnancov.¹⁶⁹

Ďalší vývoj novín *Slovenský východ* bol úzko spätý s činnosťou Zemského vojenského veliteľstva, v ktorého sídle sa nachádzala aj košická redakcia. Medzi organizačnými zložkami veliteľstva, ktoré dostali 3. júna 1919 rozkaz evakuovať sa z mesta v dôsledku postupu maďarskej Červenej armády, figurovala aj tlačová kancelária poručíka Rostislava Korčáka. Obnovenie vydávania novín iniciovalo Ministerstvo národnej obrany bezprostredne po druhom obsadení Košíc,

167 E. Borek, výborne ovládajúci slovenčinu, sa podieľal na koncipovaní programového textu *Slovenskí vojaci!*, ktorý vyzýval k vstupu do Gardy slovenskej slobody. Na letáku je uvedený ako predseda Robotníckej telocvičnej jednoty v Prešporku. VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství skupiny Schöbl, inv. č. 10, kart. 1, leták *Slovenskí vojaci!* z 25. 11. 1918.

168 Príslušník 8. streleckého pluku R. Korčák bol pridelený ako spravodajský dôstojník z Prahy do Uherského Hradišťa v polovici novembra 1918. VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství skupiny Schöbl, inv. č. 10, kart. 1, prípis Vrchného veliteľstva v Prahe zo 17. 11. 1918, zloženie spravodajského referátu Veliteľstva skupiny plk. Schöbla, koncept z 11. 12. 1918.

169 Prvé číslo *Slovenského východu* vyšlo 9. januára 1919. VÚA-VHA Praha, f. Veliteľství skupiny Schöbl, inv. č. 5, kart. 1, denný rozkaz F. Schöbla zo 6. 1. 1919; tamže, inv. č. 11, kart. 1, žiadosť E. Borka z 3. 1. 1919, telegramy Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 9. 1., 14. 1. a 27. 1. 1919.

pričom zabezpečilo finančné krytie a reorganizáciou redakcie poverilo kapitána Arnošta Kresu. Nejasnosti vznikli v súvislosti s organizačným zaradením redakčného kolektívu, ktorý v tom čase pozostával z troch dôstojníkov, šiestich poddôstojníkov a dvoch vojakov. Etapné oddelenie Veliteľstva východnej skupiny československých vojsk členov redakcie začlenilo pod košické posádkové veliteľstvo, kde formálne vytvorili vojenskú tlačovú skupinu. Opätovne bolo potrebné riešiť problémy s tlačou a distribúciou, ktoré boli prítomné už začiatkom roka 1919. Kritickým sa ukázal nedostatok sadzačov, keďže väčšina z nich opustila Košice spolu s ustupujúcimi maďarskými bolševickými jednotkami. Šírenie tlače mimo Košíc narážalo na odpor promaďarsky orientovaných zamestnancov železníc a pôšt, ako aj časti vidieckeho obyvateľstva. Novým prvkom v osvetovej činnosti redakčného okruhu sa stali bezplatné právne konzultácie, ktoré verejnosti poskytovali narukovaní právnicki, ako aj vojenski a civilní sudcovia.¹⁷⁰ Počas pôsobenia A. Kresu vo funkcii šéfredaktora redakciu opustil Edmund Borek, no redaktorský kolektív doplnili slovenskí novinári – Košičan Anton Straka a František Hromada. Neúspešne sa skončil Kresov pokus o návrat Hany Gregorovej do Košíc, hoci v otázke zlepšenia jej platových podmienok našiel podporu u mešťanostu.¹⁷¹ V roku 1920 sa uzavrela „armádna“ etapa vo vydávaní *Slovenského východu*. Financovanie denníka prevzal tlačový odbor Predsedníctva ministerskej rady, čo viedlo k personálnym zmenám vo vedení redakcie. Dovtedajší šéfredaktor odmietol vymenovanie vedúceho košickej pobočky Československej tlačovej kancelárie Jána Kudláčka za administratívneho riaditeľa *Slovenského východu*. Dôvodom mala byť jeho údajná spolupráca s radikálnym krídlom košickej sociálnej demokracie. Kresov pokus presadiť svoje stanovisko prostredníctvom intervencie abovsko-turnianskeho župana však nebol úspešný a vedením redakcie bol dočasne poverený Rostislav Korčák.¹⁷² Výrazný vplyv na organizačné a personálne záležitosti *Slovenského východu* si počas dvadsiatich rokov udržiaval prednosta tlačového odboru Predsedníctva ministerskej rady František Ebel. Hoci denník pod vedením českých novinárov Huga Fillu, Otakara Leblocha a Jána Kočára deklaroval nadstranícky charakter, opakovane čelil kritike zo strany vládnych aj opozičných politických subjektov. Na pokles spoločenskej prestíže *Slovenského východu* a jeho nízku akcieschopnosť pri presadzovaní vládnych záujmov upozorňoval aj košický župan Juraj

170 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, kart. 4, č. 805, prípis ZVV Košice z 3. 7. 1919; tamže, kart. 24, č. 623, telegram ZVV Žilina z 8. 7. 1919; SNA, f. Vavro Šrobár, inv. č. 659, kart. 11, správa vojenskej tlačovej skupiny pri PV Košice z druhej polovice r. 1919.

171 SNK-LA, f. Jozef Gregor-Tajovský/Hana Gregorová, sign. 43 C 71, korešpondenčný lístok R. Korčáka z 23. 7. 1919; tamže, sign. 43 A 85, list A. Kresu z 19. 8. 1919.

172 SNA, f. MPS, kart. 53, č. 3560/20, referát A. Kresu z 18. 10. 1920.

Slávik. Na príčiny možno usudzovať z jeho odporúčania, aby vedenie redakcie prevzala osoba dobre oboznámená s pomermi na východnom Slovensku.¹⁷³

Záver

Formulovanie výskumných záverov na základe úzko vymedzenej archívnej základne so sebou nesie riziko jednostrannosti a obmedzeného postihnutia historickej reality. Napriek týmto limitom sa pokúsim o zhrnutie poznatkov. Osoby prichádzajúce z českých krajín do metropoly východného Slovenska čelili asymetrickému integračnému procesu. Usilovali sa o začlenenie multietnických Košíc do štruktúr československého štátu, no ich vlastná integrácia do mestského prostredia narážala na značné prekážky. V prvých rokoch ČSR sa vzťah maďarského a prevažne slovensky hovoriaceho obyvateľstva k personálnym posilám z Čiech a Moravy vyznačoval paralelnou existenciou dvoch spoločenstiev. Tento fenomén moderná historiografia najčastejšie interpretuje ako interakciu medzi česko-slovenskou a maďarskou komunitou. Programové šírenie českej kultúry do košického prostredia nedokázalo zmierniť negatívne dôsledky neuvážených zásahov príslušníkov československej („českej“) armády v úvodnej fáze ich prítomnosti v meste. Integračné úsilie vládnej moci narážalo na úrovni individuálnych osudov príslušníkov českej komunity, badateľné napríklad medzi bankovými úradníkmi a sudcami, na závažné praktické prekážky súvisiace s rodinným zázemím a vysokými životnými nákladmi. Poznatky a postrehy českých verejných činiteľov, ktorí sa po roku 1919 podieľali na upevňovaní štátnej integrity v Košiciach, môžu poslúžiť aj ako prameň pri výskume procesu pomadžarovania slovensky hovoriaceho miestneho obyvateľstva, najmä jeho úspešnej asimilačnej fázy. Výskum dokumentov z poprevratového obdobia poukázal aj na málo reflektovanú úlohu tých príslušníkov pražskej byrokratickej elity, ktorí formovali personálnu politiku štátu medzi hlavným mestom, Bratislavou a Košicami. Jiří Hausmann, Karel Křikava a Jan Semerád pôsobili v kľúčových oblastiach verejnej správy a získali ojedinelú príležitosť formovať v (po)revolučnom roku 1919 novú štátoprávnu realitu v prostredí, ktoré bolo pre vládnú moc neznáme a pôsobilo nepriateľsky. Súkromná korešpondencia českých osobností z vedeckého a pedagogického prostredia odzrkadľuje pomerne uzavretý svet vzťahov, založený na kontaktoch s kolegami

173 V roku 1931 nahradil Kočára vo funkcii zodpovedného redaktora Ján Štancl, novinár pôvodom z Moravy, pôsobiaci dlhodobo na východnom Slovensku. NA, f. PMR, kart. 585, č. 2280/22, správa župana J. Slávika zo 16. 2. 1927.

a inštitúciami v českých krajinách, ktoré si vybudovali ešte pred svojím pôsobením na východe Slovenska.

Napriek napätiam, ktoré sprevádzali prítomnosť českej komunity, ich činnosť viedla k zásadným premenám v profesionalizácii bezpečnostných zložiek, urbanistickom rozvoji, modernizácii zdravotníckej infraštruktúry, etablovaní slovenského národného školstva aj v mnohohrvstvom spolkovom živote. Tieto zmeny zásadným spôsobom ovplyvnili pretváranie Košíc ako moderného urbánneho centra.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Archiv České národní banky, Praha

f. Banka československých legií v Praze

f. Česká průmyslová banka v Praze

f. Národní banka československá

f. Osobní spisy

f. Živnostenská banka v Praze

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha

f. Kancelář prezidenta republiky 1919 – 1947

Archív mesta Košice

f. Magistrát mesta Košice

Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha

f. Pařížský archiv

Archiv Národní banky Slovenska

f. Banka československých legií, Praha

Archiv Národní knihovny České republiky

f. Osobní spisy

Sbírka fotografií

Archiv Národního muzea, Praha

- f. Antonín Hajn
- f. Karel Domin
- f. Karel Kramář

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky – Archiv Ústavu

T. G. Masaryka

- f. Arnošt I. Bláha
- f. Tomáš Garrigue Masaryk

Národní archiv, Praha

- f. Archiv České strany národně sociální, Praha
- f. Československá sociálně demokratická strana dělnická – Československá sociální demokracie, Praha
- f. Československá obec sokolská
- f. Generální velitel četnictva, Praha
- f. Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha
- f. Ministerstvo spravedlnosti, Praha
- f. Ministerstvo školství, Praha
- f. Ministerstvo vnitra I. – stará registratura
- f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium
- f. Předsednictvo ministerské rady, Praha
- f. Spolek československých inženýrů

Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív

- f. Anton Štefánek
- f. František Heřmanský
- f. Jozef Gregor-Tajovský/Hana Gregorová
- f. Slovenská národná rada
- f. Teodor Bálent

Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy
- f. Josef Kohout
- f. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach
- f. Klub slovenských poslancov
- f. Krajinský úrad v Bratislave
- f. Referát Ministerstva školstva a národnej osvety
- f. Vavro Šrobár

Štátny archív v Košiciach

f. Július Kustra

Vojenský historický archív v Bratislave

- f. Posádkové nemocnice v Prešove, Ružomberku, Trnave, Trenčíne
- f. Posádkové veliteľstvo v Košiciach
- f. Prednosta vojenskej zdravotníckej služby na Slovensku v Košiciach
- f. Veliteľstvá bojových skupín
- f. Veliteľstvo 11. pešej divízie v Košiciach
- f. Veliteľstvo pešieho pluku 14 v Košiciach
- f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach
- f. Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha

- f. Ministerstvo národní obrany – prezídium
- f. Velitelství skupiny Schöbl
- f. Velitelství východní skupiny
- f. Vrchní velitelství čs. vojsk na Slovensku

Dobová tlač

Slovenský východ, 1919

Tlačou vydané pramene

- Schematizmus branné moci československé*. Praha 1922, roč. 1
- Schematizmus československé branné moci*. Praha 1929, roč. 8
- Zpráva o činnosti Ředitelství čsl. státních drah v Košicích za správní roky 1919–1923*. Ed. RATAJ, Jan. Košice 1923

Literatúra

- BĚLKA, Václav: *Politický vývoj v Rakovníku mezi světovými válkami*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Praha 2020, online in: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/116902> (15. 2. 2025)
- ELIÁŠ, Štefan: *Krajská knižnica v Košiciach (1923) 1924 – 1974*. Čiastkový inventár. Štátny oblastný archív v Košiciach. Košice 1986
- GASPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. II. diel J – O*. Košice 2024

- HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav: *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914–1939*. Bratislava 1996
- JIROUŠKOVÁ, Marta – PLATOVÁ, Jarmila: Nemocničná starostlivosť v Košiciach v rokoch 1918 – 1938. In: *Medicína, farmácia a veterinárna medicína v období vzniku Československej republiky*. Eds. GOGOLA, Matej – ME-SIARKIN Adam – VOJTEKOVÁ, Ivana. Bratislava 2018, s. 52–57
- KÁRNÍK, Zdeněk: Pražské policejní ředitelství, jeho Státní (politická) policie a její informátoři z řad občanstva v převratných dobách Velké války očima očistného Výboru pro prozkoumání policejního archivu v letech 1918–1920. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 247–256
- KÁRPÁTY, Vojtech: Počiatky sokolského hnutia na východnom Slovensku (1918 – 1925). In: *Historica Carpatica*, 2011, roč. 41–42, s. 45–62
- STUHLÍK, Jaroslav: Z historie počátků košické psychiatrie. In: *Československá psychiatrie*, 1962, roč. 58, č. 6, s. 414–418
- SYCHRA, Michael: *Novinář a publicista Rostislav Korčák*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd. Praha 2017, online in: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/86718> (15. 2. 2025)

Poslanec KSČ Heřman Tausik. APS, f. Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění

Námestník košického starostu Josef Smrž. NA, f. Archiv České strany národně sociální, Praha

Alois Kodl, riaditeľ pobočky Pražskej úverovej banky v Košiciach. Archiv ČNB, f. Osobní spisy

Eduard Čáp, riaditeľ košickej pobočky Národnej banky československej. Archiv ČNB, f. Osobní spisy

Emil Černaj s manželkou Alžbětou Čarnou, rok 1938.
Archiv Národní knihovny ČR, Sběrka fotografií

Delegáti zjazdu SIA na košickej železničnej stanici, jún 1923. NA, f. Spolek československých inženýrů

